Tèrra Aranesa

II Epòca · n.º 2 · 2000

Director:

Pèir Còts e Casanha

Conselh de redaccion:
Pèir Còts e Casanha
Rosa Mª. Salgueiro e Pujós

Correcion:
Oficina de Foment e Ensenhament d'Aranes (O.F.E.A.)

Difosion:
Claudio Aventin e Bòya

Edite:
Fondacion Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Imprimís e dessenh:
Imprimaria Vidal

Tiratge:
500 Exemplars

Prumèra edicion:
Abriu 2000

Depaus Legau:
L-470/2000

Membres dera Junta dera Fondacion Musèu Etnologic dera Val d'Aran:
Presidenta:
Angelina Cases e Andreu
Vicepresidenta:
Pepita Caubet e Delseny
Secretari:
Carles Fañanàs e Aguilera
Tresaurèr:
Pèir Còts e Casanha
Comptabilitat:
Elisa Ròs e Barbosa
Vocaus:
Claudio Aventin e Bòya
Lissa Escala e Lara
Sara Barés e Fòrga
Agustina Madrid e Penetró
Rosa Mº Salgueiro e Pujós

Edite:

FONDACION ETNOLOGICA
DERA VAL D'ARAN

Patrocine:

Conselh Generau d'Aran

INSTITUT
D'ESTUDIS
ILERDENCS
Fundació Pública de la Diputació de Lleida

SOMARI

Presentacions

Sindic dera Val d'Aran.....7
Presidenta.....9

Seccions

• Amics de Montgarri.....13
• Lengua Viua.....15
• Era colleccion 'Eth paisenhe.....17

Activitats

• 50 aniversari dera dubertura deth Tunèl.....23

Articles scientifics

Antropologia culturau

• Era escòla de Hamburg ena Val d'Aran:
Fritz Krüger, Walter Schroeder e Karl Heyns (1929 - 1930).....31
Ignasi Ros i Fontana

• Era vida Rurau, aupina e era explotacion deth
bòsc enes Vals dera nauta Garona.....49
Karl Heyns

• Era Senhora Treseta.....77
Arturo Calbetò e Calbetò

Eraldica

• Sagèths municipaus des pòbles dera Val d'Aran.....85
Angel Claveria e Aner

Istòria

• Es demarcacions episcopaus pirenenques pendent
era baisha edat antica e era edat mieja damb es sues
relacions damb era Val d'Aran.....115
Pèir Còts e Casanha

Sociolingüistica

• Identitat, actituds, e possibilitats de promocion dera lengua.....167
Jordi Suïls, Àngel Huguet, Judit Janès e Enric Llurda

PRESENTACIONS

Prològ Tèrra Aranesa

Tèrra Aranesa , polit nòm. Non desbrembam qu'es origens dera publicacion son enes començaments organisats dera norma escrita. S'auie escrit abantes e s'auie escrit fòrça; mès a partir de 1983 e en estret contacte damb Tèrra Aranesa s'unificarie ua forma d'expression escrita coerenta damb era modernitat e damb possibilitats de futur ena Val d'Aran, talament coma es ans mos ac an demostrat.

Era Fondacion deth Musèu Etnologic dera Val d'Aran siguec enes començaments dera promocion culturau deth país, damb ua accion hèta des deth madeish país. Aué, dempús des ans, me platz qu'era Fondacion seguisque persutant enes accions de promocion dera Cultura pròpia dera Val d'Aran. Ac cau; eth país n'a de besonh. Dempús des ans an cambiat es persones; aqueri illusionats promotors dera Fondacion an deishat pas as joeni e ara cau seguir.

Eth Conselh Generau d'Aran ei conscient qu'era sua mission a d'anar encaminada a facilitar era vida des sòns ciutadans; mès ei tanben coneishedor qu'era sua existéncia a ua base culturau, d'ua cultura que se fonamente ena apreciacion dera forma de vida pròpia deth país e sabem perfèctaments qu'era promocion dera pròpia cultura repercutís ena qualitat de vida des poblants e usatgèrs. Ei per açò que me traparatz ath cant d'accions que prebotgen era nòsta particularitat e ei per açò qu'aué me platz de participar damb aguesta petita aportacion escrita en aguest nau numerò de Tèrra Aranesa.

Carlos Barrera
Sindic d'Aran

PRESENTACION TÈRRA ARANESA

Rebrembi tamb fòrça illusion quan premanirem era prumèra Tèrra Aranesa er an 1977, tamb Maria Elvira Riu, Ficus Vergés, Pepita Caubet, Arturo Calbetó e Mn. Jusep Amiell. Eth cubertader lo premanic Enric Vidal que representaue ath hons er escut dera Val d´Aran e ath dessús es diboishi des Terçons dera nòsta tèrra. Triguèrem eth nòm de Tèrra Aranesa pr'amor qu'era tèrra son es òmes e es hemnes, son es bosqui e es aigües, es monuments e es pòbles, es drets e es obligacions des òmes e es hemnes que i viuen.

Tèrra Aranesa neishec ara ombra dera Fondacion Musèu Etnologic dera Val d´Aran, constituïda en Barcelona eth 15 de mai de 1973 tamb era finalitat de premòir tota sòrta dera cultura pròpria d´Aran e dera sua lengua e sauvar eth sòn auviatge artistic e documentau, en tot prebotjar era creacion d´un hilat d´installacions museistiques ath long dera Val d´Aran.

Era Fondacion vò éster era casa aranesa que recep era ajuda materiau desinteresada des persones que tostemp an estimat era Val d´Aran, e vòlen que se sauve eth sòn patrimòni culturau , artistic , arqueologic e istoric.

Dera prumèra etapa dera publicacion ne gesseren 11 numeròs e se comencèren a introdusir es normes ortografiques der Aranés. Dempús s'arturèc era publicacion pr'amor que se comencèren es òbres deth Musèu.

Era Fondacion auie de besonh ua poblicacion, e er an 1995 s'inicièc ua dusau epòca tamb era publicacion deth prumèr numerò, e aué vos presentam eth dusau , a on toti es aranesi pòden hèr a sénter era sua vòtz e pòden hèr a conéisher eth passat, atau solet sauvaram çò que i age de bon ena nòsta tèrra.

Voi rebrembar eth nòste prumèr president, eth Senhor Miquel Farré Albagés (q.e.c.d.) qu'amiat d'un amor ara nòsta tèrra auec era generositat d'aquirir e hèr balhança a trauèrs deth sòn hilh Miquel Farré Raventós dera bastissa deth s. XVI casa Santesmases, tor deth Generau Martinhon qu' aué ei eth MUSÈU DERA VAL d´ARAN. Tanben vòi rebrembar as dus auti presidents, es senhors Feliu Sampere (q.e.c.d.) e Ferran Peus que tamb eth sòn trabalh an hèt possible es objectius dera Fondacion.

Era Fondacion a tres seccions : Amics de Montgarri dirigida peth senhor Josep Moga España, Lengua Viua dirigida pera senhora Lourdes Santacruz Alis e, Pair Sénher peth Senhor Melquiades Calzado.

Ena prumèra part dera revista traparatz un explic de cadua d'eres. A toti voi encoratjà-les a contunhar trabalhant entà conservar es valors culturaus dera nòsta tèrra.

Era dusau part ei mès scientifica en tot tractar tèmes d´istòria, lingüistica, eraldica e antropologia.

Voi arregraïr a toti es membres dera Junta de patrons que formen eth Conselh de redaccion eth sòn trabalh en equip .

Tanben voi arregraïr ath Senhor Carles Barrera, Sindic d´Aran era sua collaboracion qu' a hèt possible qu'era revista arribe enes vòstes mans.

E entà acabar voi hèr ua crida a toti es que se senten aranesi e que volguen collaborar tamb nosati a encossà-se coma membres dera Fondacion, en tot remercar qu'aguesta ei duberta entà toti, e cau pensar que tot çò que hèm tamb amor ara tèrra aumplís era anima de satisfaccion.

Angelina Cases Andreu
Presidenta dera Fondacion Musèu Etnologic dera Val d´Aran

SECCIONS

AMICS DE MONTGARRI

Angelina Cases Andreu

En an 1973, deuant dera roïna e abandonament deth Santuari de Montgarri damb un gran trampo en tet, Manuel Paba e Jusèp Moga de Salardú comencen a arremassar sòs entà apariàlo e en 1975 s'amie a cap era prumèra reparacion, e pendent es ans que seguissen se remeten es hièstres, e ath delà se substituís era pòrta dera glèisa, fòrça maumetudi se restauren es còrs, s'aparie eth tet dera sacristia, en 1992 se perbòque tota era façada principau e en 1994 se rebastís de nau tot eth tet dera glèisa, com se pòt veir enes fotografies que illustren aguesta remèrca, tot açò damb es sòs amassats de totes es manères imaginables.

Dejà se les comencen a díder «Amics de Montgarri» frut dera generositat e dera devocion des pujolencs ara Mair de Diu de Montgarri. Pendent es ans 1995, 1996 e 1997 se rebastissen es parets deth cementèri, deth uart, deth corrau deth santuari e en 1998 se torne a cauçadar ua bona part dera cauçada dera plaça e se rebastís eth pònt dera Noguera de sòrta tradicionau. Aqueth madeish an e cossent tamb eth Bisbat e es responsables deth Santurari, s'amie a cap era reforma liturgica deth prebistèri e der autar mèstre. Ara ei pendent era reposicion deth solèr e era pintura e decoracion de tota era glèisa, fòrça maumetuda.

En 1990 eth Bisbat d'Urgell en reconeishement deth

prètzhèt amiat pes Amics de Montgarri les cedís er usufructe dera rectoria, damb era dobla intencion de tornà-la bastir e de convertí-la en refugi e casa deth susvelhant deth Santuari, entà evitar es desordes que se produsissen en epòca de tancament, ei atau qu'entre 1991 e 1994 s'amie a cap era rebastida dera rectoria en tot començar peth tet, e eth afortiment des parets - com se pòt veir enes fotografies.

Tanplan que çò qu'an hèt es Amics de Montgarri en aguest lòc privilegiat deth nòste país ei un bèth exemple d'amor ara tèrra e patriotisme que des dera Fondacion volem arregraïr prigondament, ath temps que mos emplís de gòi aué-les coma ua seccion dera pròpria Fondacion, e les acoratjam a seguir eth camin encetat.

LENGUA VIUA

Ròsa Maria Salgueiro Pujós

Eth collectiu Lengua Viua ei ua seccion dera Fondacion Musèu Etnologic dera Val d'Aran e nèish deuant er interès d'un corròp de persones entà emplir un vuet laguens deth mon culturau aranés e tamb er objectiu de promòir eth desvolopament dera lengua pròpria d'Aran laguens de toti es encastres dera vida publica aranesa. Atau coma era proteccion e defensa deth sòn emplec ath madeish temps qu'enriquisque eth prestigi o eth lòc que li correspon.

Ath long des ans s'an amiat a tèrme diferentes accions de sensibilizacion lingüística deuant des organismes e institucions dera val.

Eth collectiu aué per aué ei compausat de mès de 300 sòcis e demore dubèrt a toti aqueri ciutadans qu'agen eth desir d'apertie.

Entà dar a conéisher aguesti objectius, es fondadors dera predita associacion organizèren en junshèga der an 1993 ua corsa jos eth lèma "Aran per sa lengua". Aguesta consistís ena gessuda des de dus punts d'Aran: Montgarri e Pònt de Rei, en tot passar pes diuèrsi pòbles e se i van higen naui corredors, en tot seguir eth Camin Reiau e arribar ena planhèra de Mijaran durant tres ans, es dus darrèrs era arribada a estat ena Plaça dera Glèisa de Vielha. Era afluéncia ad aguesta corsa a anat en aument ath long des ans.

Eth finançament s'a artenhut per miei dera venda de samarretes, pinks, mocadors e

gòrres. Cada an identificam era corsa tamb bèth element. Tanben tamb apòrts e collaboracions de quauqui Ajuntaments, des fòrças de seguretat e de bèra entitat particulara.

Eth fin finau dera hèsta li correspon a un grop occitan, principaument "Los de Nadau". Atau tanben durant er acte s'autrege eth prèmi Lengua Viua ad aqueres persones o institucions qu'an destacat en bèth hèt pera lengua.

Atau madeish eth nòste collectiu a amiat durant dus ans, es representacions teatraus. Eth prumèr an tamb representacions en Vielha, Les e Bossòst, era rèsta sonque en Vielha, mès dus dies, açò ei degut ara problemática que represente er auer de botjar es decorats d'un lòc a un aute, atau coma qu'a totes es persones les vage ben eth madeish dia. Auem de remercar qu'en aguesta activitat i an prenut part e collaborat persones non apartenientes ara associacion e tant deth país coma non, mès i demoren.

En aguesta linha pensam contunhar en tot sensibilizar as poblants d'Aran d'aguest valor qu'ei de toti.

ERA COLLECCION «ETH PAISENHE»

Sr. Melquiades Calzado de Castro

Quina que sigue era aficion o estudi a d'èster coma era aigua des «Uelhs deth Jueu», qu'esclate a cantar per entremiei es pèires, entornege en esgluma que blanquege en tot rebrembar es nhèus dera Maladeta, entà projectar-se de cap entàs auti.

Se mos les sauvam sonque entà nosati, s'arrèsten e se poirissen coma era aigua que s'embasse, e que solet se renauís de quan en quan tamb eth miracle dera esvaporada.

Pendent mès de cinquanta ans des mèns estudis aranesi sò auut, en quauques escadences, era illusion de poder hèr extensius es resultats des mèns trabalhs a gojats e persones granes, autant aranesi coma non aranesi.

Mès en dues escadences - en sales plees de taules tamb pantalhes informatiques - era mia illusion a protestat peth retard qu'era mia guitèra, e era manca de pausament financèr, anauen produsint.

Ottawa (Canadà, país bilingüe): Bibliotèca Nacionau; estudiosi en tot teclar tà obtier en pantalha eth document dera sua istòria, que se trapaue en Louisiana o California.

Harare (Zimbabwe, país trilingüe): collègi intantil, tamb majoritat de mainatges neri, es uelhs ludents des quaus trègen des dues pantalhes parraquets dera sua longa istòria.

Durant ans sò escrit sus era istòria d'Aran, petiti trabalhs (sonque es «Compdes de Vielha 1564-1565», era «Istòria de Les» e «Aran: resumit istoric» despassen era trentia de pagines) sus tèmes puntuaus, coma fars teatraus qu'enlumènen, en un moment dat, aqueth passatge que pòt èster mès interessant entath espectador.

Ena practica, ei de plan mau hèr que quauquarrés viue tamb emocion tot eth seguit d'ua opèra de Wagner; mès eth duo de «Tristan e Isolda» pòt mercar ad aqueth l'escote, entà hèr-li desirar era suberberesa d'aqueth amor.

Es mèns trabalhs, en demorar torn de publicacion, son lèu quaranta, amassa tamb es que sò demanat a prestigiosi aranesi entà anar-les intercalant.

En escríuer cadun d'eri, me sò trapat immergit ena atmosfèra des sòns personatges principaus, dera qu'eri madeishi ne hègen partida e de còps en acabar, m'auia de béuer un veire de vin nere, coma ad aqueth que eishut eth garguilhon dempús d'ua longa blagadera tamb es amics, en tot batalhar sus era vida vidanta, tamb tot aquero qu'a d'uman e de divin.

Talament semblave que jo, en torn d'escríuer, auia estat arrasoant tamb aqueri personatges que, a despiet de que formauen partidan de trabalhs desparièrs, s'entermesclauen en tot acabalhar-se es sègles, en aquera aranesitat permanenta qu'a sabut hicar-se en mèn còr.

Eth somadèr de Bausen acusat de descuet pera mòrt d'un muòl que s'espatle, guarde capinaut es bòsqui aranesi que provedissen de masts mèstres as caravèles.

Es cònsos de Vielha, qu'entà servir ath Rei e ara «Tèrra» destituïssen ath governador Bardaji pera sua «mala guarda» de Castèth-

Leon, hèn carrinclar es sòns dents de rauja, devant eth huec de Vielha e de mieja Val per Margarit, manat pera Generalitat.

Gaspar de Portolà, en veir un aute ocean des naues montanhes estant dera sua Califòrnia, semblaue discutir tamb Alemany de Tragó er inventari d'aqueth Castèth-Leon qu'abandone, en eth qu'era soga deth farrat entà trèir aigua deth potz la sauvaue eth Governador ena sua cramba, entà evitar era mala despena dera cistèrna, vitau en cas d'èster assetiats.

Es bisbes (avèsques) de Comenges, incomprenuts e incomprenents, s'estonauen davant eth govèrn feminista dera Val durant era Revolucion francesa, quan es hemnes demorèren soletes, pr'amor qu'es òmes d'Aran passèren eth pòrt entà amassar-se tamb es de Pallars, e demanar ajuda ath rei entà recuperar Aran dera soldatalha revolucionària.

Napoleon en tot ordenar ath mariscau Suchet recuperar es drapèus francesi dera glèisa de Salardù, tamb talents de secodir, cuelhut peth còth, ath viscomde de Sant Girons, ada qui les ac cuelheren es aranesi sègles endarrèr. En tot que Sibilla de Fortià tamb eth sòn Artal de Foces se n'arrís de que quauquarrés se preocupe per uns liròts vielhs, en torn coma era, de pèires precioses.

Un bigam, en un curiós descoordinament de registres parroquiaus de Gessa, ve tamb mali uelhs qu'un veude se maride ena Vila tamb ua gojatòta que poirie èster era sua arrèhilha.

Era astutaria aranesa obten deth Cesar Carles era batuda de moneda pròpria(«menuts»), e, d'auti monarques, es dus pruvelètges contradictòris de qu'eth Governador dera Val age d'èster catalan o aragonés, segon les shaute as aranesi.

Eth capitan Falgueras, gloriós mutilat en cent camps batalhèrs, de Gibraltar a Flandes en tot passar per Itàlia, demane en sègle XVI, ua meritada pension, mès non se sage pas a insinuar que la pague eth pòble aranés. Bandolèrs e assassins politics s'estonen en recórrer era longa cordiòla des tarifes e aunoraris judiciaus, qu'eri, tamb era sua illegalitat, ajuden a mantier.

Toti aguesti personatges me hèn compania soent, a de còps arridolents, d'auti còps indignats, dilhèu pr'amor que, en tot campar era istòria contemporanèa aranesa des dues tutes o castèths estant, desirarien qu'es aranesi, amassa coma en d'autes epòques, auessen artenhut eth sentiment nacionalista qu'es sòns pairs-sénhers, davancèrs o aujòus non artenheren obtier de dret, a despiet de que de hèt, mercés en part ath celh des nhèus des sòns pòrts de montanha, lo poderen gaudir d'ua faiçon plan ampla.

Aguesta sensacion de trapar ath cant mèn es mèns personatges aranesi, m'a amiat, aguesti dies a ua condescendéncia, en tot creir balhar-les gost..... e dilhèu en tot evitar, quauque ser en Les, que s'aprèssen entà pecigar-me es sòles des pès.

En un important archiu a on sò anat cercar ua donada istorica, en libre de registre de visitaires, ath delà deth nòm, des titols e der objècte de cerca der estudiós, demanauen mentar era nacionalitat d'aguest.

Era pagina ère plea des mots «catalana», «española», «argentina», etc. E jo, en tot guardar pera vesia hièstra entath nòrd (camin de Vielha), sò escrit era paraula «aranesa».

Bèra escadença era mia ! Era donada que cercaua la sò trapat en dues minutes!

Mès entà realizar quin projècte que sigue aué eth dia (en tot tornar ara colleccion

«Eth Pair-Sénher») manque eth finançament.

Deishè de cornèr, en principi, dus canaus possibles.

Era un, es institucions publiques, donc tostemp sò auut clar qu'auíem de mantier ua plea libertat, ara aranesa, sense trapar-mos mercats per partits politics, que se pòden anar succedint en govèrn dera Val d'Aran.

Er aute, era nòsta «Fondacion Etnologica dera Val d'Aran», ath prestigi dera quau sage dehòra dera Val, modestament, contribuïr era colleccion; mès açò auesse obligat acréisher, aments ath començament, es cotises que pagauen es sòcis, causa qu'aurie amendrit era sua popularitat.

S'ac vau qu'era solucion venguec d'un gran amic, autant mèn coma dera Val d'Aran: Llorenç Sánchez i Vilanova, intelligent e prigond istorian estacat ara vertat, mos hec balhança d'uns pagaments provenents de FECSA (qu'aprovèc tamb simpatia aguesta iniciativa), qu'an permetut de publicar es cinc prumèri huelhetons, en tot includir un bon resumit sòn dera istòria aranesa, e ua requista monografia sus era capèla de Sant Blai de Les, de Jèp Montoya, collaborador inalassable en desvolopament d'aguestes publicacions.

Toti dus son dues pèires fonamentaus en bastiment d'aguesti esfòrci mèns.

Enquia ara an gessut quate brocadures numerotades de diuèrsi autors, dempús d'ua «Presentacion» que siguec çò de prumèr que s'editèc.

Aquera «Presentacion» ère un programa d'intencions e ua lista dera trentia d'òbres mies inedites que, tamb es des auti autors intercalats, son era matèria prima tamb era que volem trabalhar.

Gent importanta e entà jo plan aimada, voleren arrecerà tamb eth sòn prestigi era colleccion, e escriueren ues frases que se calen en esperit deth liegedor.

Carles Barrera, Magnific Sindic d'Aran, mos didie que «liéger eth passat ei meter-se ena pèth d'aqueri que heren possible, entà ben o entà mau, que sigam a on èm», «... coma aqueth pair-sénher que cuede des sòns a da serenitat e doçor...»

Ferran Peus, alavetz «President dera Fondacion Musèu Etnologic dera Val d'Aran», se'n regaudie dera idèa de que «... arribe a toti era istòria dera Val sens deishar d'èster quauquarren seriós, verai e de bon liéger».

Llorenç Sánchez, illustre istorian deth Pallars e dera Val d'Aran, compartís eth respècte pes vielhs documents, donc «tot document per esséncia deven un testimoniatge viu e dirècte d'un hèt o ua determinada entremieja dera istòria, que tostemp e pertot, an inspirat es òmes tamb es sues accions e determinacions».

Jo madeish, en aguesta «Presentacion», possaua, enter linhes as mèns arrèhilhs aranesi a qu'arremassèssen era halha que quauque dia queirà des mies mans, entà enlumenar eth passat e projectar-lo de cap tath futur dera «Tèrra Aranesa».

Eth num. 1 ei de Llorenç Sánchez i Vilanova, e se titule «La Vall d'Aran. Visió Històrica», en tot arténher tamb mestreg, balhar ues pincelades deth sòn magnific libre, qu'a estat un estudi complèt d'istòria e tradicions araneses ara darreria deth sègle XX. Despús ençà qu'es «arenosis» pacten tamb Anibal en an 218 aC, enquiara «Lei d'Aran» de 1991, escarrolhe, cadion a cadion, era istòria qu'a vist passar pruvelètges e libertats, lutes que tostemps acabauen tamb era hòrabandida der envadidor, recaptades tentatives de feudalisme que non benanèren e

un desvolopament economic recent sens pèrder era sua personalitat.

Eth num. 2 ei eth mèn trabalh «Justicia popular en Bausen (Val d'Aran)», donc estèc en Bausen, en 1947, a on era nhèu aranesa que delie des tets de lòsa se me calèc, per prumèr viatge en còr. Ei un aumenatge ara dignitat d'uns òmes de hè mès de tres cents ans: es cònsos Joan Amiell de Bieu, Pau Farré, Joan Ané, Simon Pujol, Jaime Cau, Mateu Solé, Joan Sacau de Domenja e Joan Sacau de Marot (e Mossen Pau Sacau en redigir eth document) mòstren ath mon era granor e era servitud deth plan governar.

Eth num 3. Ei Jèp Montoya Parra, tamb eth títol «Sant Blas-Les 1983» en descríuer de faiçon excellenta, era capèla ena sua istòria e ena sua rebastida, acompanhat d'endonviades fotografies, tot aquerò que'n ges ei un meritat aumenatge ath bastiment d'origina mès antic de tota era Val, coma se descriu ena superposicion d'elements deth grafic escala 1:100. Eth Mistèri Trinitari des tres pèires escures e eth rebrembe a Sant Laseron, son espròves dera rigor istorica der estudi, qu'artenh afrairar-se tamb era plasentia dera sua lectura.

Eth num. 4 ei un aute trabalh mèn, «Tèrra digna-Val d'Aran», que regés un hèt istoric personalizat pes Conselhèrs d'Aran en sègle XVI, en eth qu'era grandor e dignitat dera «Tèrra» reconeishudes de temps vielh pes Reis, amien ad aguesti Conselhèrs, ena sua responsabilitat d'aguest servici leiau ara Corona a destituïr ath Governador Reiau Bardaxi. Quauquarrés pòt aué arribat a cogitar que, entà servir ara Corona, eth Parlament destituïsse ath Capitan generau? Donc es aranesi de hè quate sègles èren atau!

A plaser, pas a pas, se complís era tòca principau dera colleccion: tamb ua libertat sense termières, ena forma e en hons, immergida ena leiautat aranesa ara «Tèrra» e as persones, vò hèr veir as visitaires dera Val retalhs atirants e coriosi dera istòria d'Aran sense despassar-se en nombre de pagines ne cercar ua vedença omnicomprensiva (donc ja i a magnifics libres sus era), en forma de huelhetons de mida simpla qu'ajuden ad aguesti visitaires a passar ua estona distrèta ath cant dera humenèja alugada o en solei ena terrassa, se non an auut talents d'anar tara montanha de gessuda, o an un pè torçut per ua queiguda d'esquí.

Plan per açò e en tot arregraïr es innombroses felicitacions d'amics dera Val, a qui a agradat era colleccion, era causa que m'emplís sustot de gòi ei d'enténer, dehòra dera Val, eth comentari d'un amic non aranés qu'a liejut per edart quauqu'un des huelhetons publicats, e non pas solet s'interèsse per ampliament d'aguesti comentaris istorics liejuts, senon que demane, illusionat pes pròplèus publicacions qu'ajam en prespectiva.

Alavetz, un shinhau esmogut per cinquanta ans de rebrembes aranesi erosi, enes que m'agradarie que d'auti prenessen part, rebrembi a Mossen Condò:

En tot qu'eth son des campanes se'n puge per aire ensús, li responen veus umanes..... com qu'anèssen eth mon tà anar conquistar.
E, en tot guardar a un passat virat en present e avantsala deth pervier, que toti amassa anaram artenhen entara Val d'Aran, acabi convençut tamb eth poèta:
Mès eth cèu non la dèishe abandonda.

ACTIVITATS

50 ANIVERSARI DERA DUBÈRTURA DETH TUNÈL

Lissa Escala e Lara

Eth passat mes de deseme de 1998 era Fondacion Etnologica dera Val d'Aran organizèc ua serie d'actes entà commemorar es 50 ans dera dubèrtura deth Tunèl de Vielha –Alfonso XIII.

Damb aguesti actes celebraue, ath madeish temps tanben, eth sòn pròpri 25 aniversari en tot aumenatjar a toti aqueri que heren possibla era dubertura d'un tunèl que comportèc era fin der isolament que pendent sègles auie patit era Val d'Aran en tot portà-i eth progrès economic damb era arribada deth torisme.

Es actes organizadi pera Fondacion comencèren ath maitin damb ua missa ena capèla de Santa Quitèria ena boca sud deth tunèl a on er archiprèste dera Val d'Aran, mossen Jusèp Amiell, rebrembaue ena sua omilia que un aute capelhan illustre dera Val d'Aran, en aguest cas Mossen Condò Sambeat, dejà aui parlat deth besonh deth bastiment deth Tunèl ena sua òbra "Era isla des diamants" e ac auie hèt 40 ans abantes de que se comencèsse a bastir.

Acabada era missa es nombrosi assistents as actes se desplacèren enquiara carretèra a on ath cant dera madeisha s'auie plaçat un monolit damb ua placa a on se i pòt liéger,"Era Val d'Aran ath rei Alfonso XIII e a toti aqueri que heren possibla era dubèrtura deth tunèl de Vielha". Eth descurbiment dera placa qu'auie plaçat er Ajuntament de Vielha sus ua pèira de granit de 17 tones, qu'auie estat cedida pera empresa Eriasa, siguec hèt pera presidenta dera Fondacion Angelina Cases, eth baile de Vielha Pepito Calbetò e eth sindic d'Aran Carlos Barrera qu'auien collaborat enes actes de celebracion.

Era baisha temperatura, pròpria dera sason e deth lòc a on se celebrauen es actes, non impedíc era trobada des familhes e persones diuèrses relacionades damb eth Tunèl ath qu'auien estat junhudi en moment deth sòn bastiment. Aguest siguec eth cas dera familha Cabredo un des engenhaires redactors deth projècte deth tunèl que se volec híger ara celebracion e que se retrobèc damb era familha Montañés er aute engenhaire que les

amièc endeuant. Tanben i voleren èster presenti diuèrsi des membres dera familha Segura eth contratista dera òbra deth Tunèl que se l'adjudiquèc en aqueri tempsi per un pressupòst de lèu 11 millons de pts. I èren tanben quauqui representants dera familha Vila encargat des talhèrs deth Tunèl, dera famihla Bullic que n'ère er administrador e fòrça d'autes persones qu' auien viscut era sua mainadessa e era sua joenessa en campament dera boca nòrd deth Tunèl. Toti eri compartiren es sòns rebrembes ath torn d'ua celebracion que les permetec de retrobà-se e méter en comun es sues experiéncies d'un temps a on era vida ère tan plan mès dura que non pas ara.

Era celebracion acabèc ath maitin damb un aperitiu aufrit per Ajuntament de Vielha en refugi San Nicolau de Pontells que compdèc damb un concèrt dera Corau Auba de Vielha que se volec híger atau ara hèsta.

Dejà ena tarde es actes contunhèren ena sala dera Bibliotèca Municipau de Vielha que quedèc fòrça petita entà acuélher ath nombrós public que volec assistir ara conferéncia d' Arturo Calbeto,un des mès antics membres dera Fondacion, que virèc ath torn deth bastiment deth Tunèl. En sòn parlament Arturo Calbeto rebrembaue a toti es personatges e institucions que s'auien significat ath long deth temps entà hèr possibla era òbra des de er engenhaire Luís Rouviere que despenec tota era sua fortuna enes estudis entà premanir eth projècte, passant pera junta des bailes dera Val que persutèc fòrça entà artenhé-lo, enquiath rei Alfonso XIII ath qu'es aranesi demanèren damb insisténcia eth dauriment deth tunèl. Dejà en moment dera visita deth rei entara Val d'Aran eth poèta aranés mossen Rafèl Nart en poèma " La princesa Encantada" li hège a veir eth besonh dera òbra: »Señor Rey los araneses aunque humildes no son parias.... Allá en el puerto de Vielha necesito una ventana para librarme

del hambre y verme con mis hermanas....«

Arturo Calbetò expliquèc tanben detalhadament eth procès dera òbra que comencèc definitiuament er an 1928 , era dificultad des trabalhs que s'arturèren en diuèrses ocasions, e es trebucs que surgiren en ua òbra a on molti des obrièrs , (en un nombre entre 200 e 600) qu'èren vengudi de lòcs fòrça diuèrsi, i deishèren era salud e quauqu'uns d'eri i perderen era vida. Es actes de celebracion des 50 ans dera dubertura deth tunèl viegen a èster segontes eth madeish Arturo Calbetò " era reparacion de un deute istoric damb totes es persones e institucions qu'èren possibla era magnifica aventura deth bastiment deth tunèl".

Era conferéncia d'Arturo Calbetò inauguraue ua exposicion d'un centenat de fotografies sus es òbres deth tunèl qu'auien estat cedides ara Fondacion per diuèrses persones entara exposicion que siguec patrocinada peth Conselh Generau d'Aran. Ena exposicion es membres dera Junta dera Fondacion artenheren a arremassar nombrós materiau que permetíe hèr un recorrut pera istòria . Ena sala dera bibliotèca de Vielha se i podie veir eth projècte originau dera òbra deth tunèl cedit peth Departament de Carretères dera Generalitat que tanben contribuïc fòrça ara celebracion, eth poèma de mossen Rafèl Nart que hège referéncia ath tunèl, eth libre d'actes des Ajuntaments aranesi , ua moneda batuda entara cantina deth tunèl que dejà alavetz portaue eth nòm d'Alfonso XIII, utisi diuèrsi que se hèren a servir entath bastiment eca. Era exposicion que siguec dubèrta pendent ueit dies siguec visitada per mès d' un milenat de persones, tant dera Val d'Aran coma de dehòra dera madeisha, que vantèren fòrça ara Fondacion pera iniciatiua. Era celebracion des 50 ans dera dubertura deth tunèl de Vielha –Alfonso XIII permetec de méter encara mès en evidéncia, s'aquerò ei possible, eth besonh deth desdoblament deth madeish, ua òbra que siguec fòrça reclamada per totes es autoritats ath Ministèri de Foment. En aqueth sentit eth representant deth Departament de Carretères der Estat en Lleida qu'auie contribuït ath plaçament deth monolit assegurèc qu'eth govèrn auie dejà aprovat eth projècte des òbres que segontes era sua prevision podien èster acabades er an 2005 en tot auer un pressupòst qu'artenherie es 12 mil millions de pts.

Era istòria des 25 ans dera Fondacion Etnologica dera Val d'Aran e era conferéncia ath torn deth bastiment deth tunèl s'arremassèren en ua publicacion que patrocinèc er Institut d'Estudis Ilerdencs dera Deputacion de Lleida que siguec liurada as assistents as actes.

Era Fondacion valore plan positivament era nombrosa participacion enes diuèrsi actes organizadi damb motiu dera celebracion des 50 ans dera dubertura deth Tunèl tant pera assisténcia as madeishi coma peth resson qu'era celebracion a auut enes mejans de comunicacion e per tant ena societat en generau.

ARTICLES SCIENTIFICS

Antropologia culturau

TÈRRA ARANESA, II Epòca, nº 2, pag. 31-48 an 2000

ERA ESCÒLA DE HAMBURG ENA VAL D'ARAN: FRITZ KRÜGER, WALTER SCHROEDER E KARL HEYNS (1929-1930).

Ignasi Ros i Fontana

Presentacion:

Er an 1996 viatgèrem enquia Mendoza, Argentina, damb er objectiu d'iniciar ua recèrca sus era òbra e era figura deth Dr. Fritz Krüger (1889-1974), investigador dera cultura materiau des Pirenèus enes ans 1920, quan ère professor en Hamburg, e autor de *Die Hochpyrënaen*, en sies volums recentment revirada ath castelhan e publicada jos eth títol de *Los altos Pirineos*[1] . Maugrat era importància d'aguesta laguens deth marc dera etnografia pirenenca, Krüger a estat, ath madeish temps, un gran desconeishut e ben pògues causes se saben sus era sua trajectòria vitau. Era recèrca s'interessaue peth conjunt dera òbra e camin intellectuau de Fritz Krüger, mès pòga pòc tanben mo'n encuedèrem dera importància deth sòn estudi d'investigadors dera cultura populara e era lengua de diuèrsi païsi romanics (nomentada popularment era *Escòla de Hamburg*), qu'encara an estat mès ignoradi e desbrembadi qu'eth sòn mèstre.

Atau, damb aguesta recèrca volíem continuar era recuperacion e redescubriment des òbres de Krüger[2] e es sòns disciples[3], prètzhèt tot just començat a finaus des ans ueitanta e pendent era decada des novanta quan s'a reconeishut de nau, ena peninsula Iberica, era importància e cada viatge major interès d'aguesta sèrie de trabalhs lingüistics e etnografics. Aguest requè, especiaument, en metòde de Krüger e es sòns disciples que valorauen, per dessús d'elaboracions teoriques, era arremassada de dades dirècta sus eth terren, personaument e en contacte damb eth pòble; e tanben en sòn objècte d'estudi, era cultura materiau, que non auie

[1] Non siguec era unica publicacion resultanta d'aguestes recèrques sus eth terren, mès òc era mès importanta, que ja enes ans 30 siguec considerada coma era òbra mèstra de Krüger, publicada en sies volums entre 1935 e 1939. Finaument aguest enòrme còrpus d'informacion etnografica e lingüistica ei, aué, ara nòsta man gràcies ara revirada e publicacion d'aguesta per part dera editoriau Garsineu de Tremp.

[2] Atau s'an reeditat quauques des sus òbres mès etnografiques, coma *Palabras y cosas del suroeste de Asturias* (1987); o s'an revirat der aleman per prumèr viatge, coma ei eth cas de *La cultura popular en Sanabria* (1991) o es sies volums, ja nomentadi, de *Los altos Pirineos* (1995-1997); e enquia ua naua publicacion en base a materiaus inedits, retrobadi en Argentina, frut d'un trabalh de camp de Krüger, *Imágenes de un trabajo de campo en Asturias, 1927* (Ignasi Ros, ed.;1999ª).

[3] Aguest interès pes trabalhs de Krüger e era Escòla de Hamburg, s'a revirat tanben en ua edicion des trabalhs en Pirenèu aragonés d'un disciple sòn, Wilmes (1996), e ena província de Cadiz d'un antic collaborador de Krüger, Giese (1996). Tanben, actuaument, impulsam era difusion deth d'un aute, Walter Ebeling, qu'estudièc Lugo (Ignasi Ros, 1999b).

estat massa estudiada enquia alavetz.

Damb eth temps, coma eri madeishi ja preveiguien, es sues dades, anotacions, quadèrns, fotografies e òbres an esdevengut veritables tresòrs perque mos expliquen (ben contèxtualizades) cultures, practiques e objèctes qu'aué ja an despareishut deth tot o an perdut eth sòn sentit.

Krüger laguens des sòns viatges d'investigacion per Occitannia, era peninsula Iberica e eth Pirenèu tanben visitèc e estudièc Aran er an 1929, en companhia de Walter Schroeder (un disciple e collaborador). Un territòri que lo meravilhec e ac quau dediquèc fòrça planes laguens *Los altos Pirineos*. Frut des viatges de recèrca ena Argentina, qu'an continuat en 1997 e 1998, tanben auem podut aprohondir coneishements sus era relacion de Krüger damb Aran e redescubrir un d'aguesi tresòrs resultantes dera Escòla de Hamburg: Krüger siguec, tanben, eth director d'ua tèsi doctorau especificament aranesa, mès concrètament sus Quate Lòcs e era val de Toran; Karl Heyns siguec eth disciple encargat de continuar investigant, sonque un an mès tard, en 1930, aqueth territòri que meravilhec a Krüger.

Eth trabalh de Heyns se revire tà ua pròplèu publicacion (en catalan) per part dera editoriau Garsineu de Tremp, continuant atau era politica d'aguesta de recuperacion d'autors laguens der ambit pirenenc, coma eth ja nomentat de Krüger o es de Ramon Violant. Ara, gràcies a *Tèrra Aranesa*, podem aufrir un prumèr liurament des contienguts deth trabalh de Heyns: era prumèra part, a on mos presente eth contèxt deth sòn estudi, era situacion geografica, economica, sociau e culturau deth territòri estudiat er an 1930. Coma veiram mès entà deuant en aguest non i a arren casuau, ei simplement ua còpia exacta deth modèl de monografia impulsat per Krüger e era Escòla de Hamburg. Practicament tot eth trabalh de Karl Heyns ei frut des preaucupacions, metòdes e interèssi scientifics deth Dr. Fritz Krüger. En conseqüéncia pr'amor de contèxtualizar e enténerr melhor era vedença d'Aran que dan es sòns membres e era sua òbra, credem interessant veir: quini èren es origens intellectuaus e preaucupacions de Krüger; coma se produsís era confluéncia entre lingüistica e etnografia en aguest autor e en conseqüéncia enes sòns disciples; que vedem, tanben, quin papèr jòguen era recèrca sus era lengua e cultura occitana e eth Pirenèu enes trabalhs dera Escòla de Hamburg; e que vedem, finaument, era importància dera Val d'Aran laguens des òbres de Krüger, hèt determinant ara ora d'enténer eth territòri e es tèmes qu'estudièc Heyns. Sonque atau podem compréner eth com, eth quan e eth perqué deth viatge e estudi ena val de Toran.

Era influéncia dera geografia lingüistica en inici deth sègle XX

Diuèrsi hèts son determinants ena evolucion intellectuau de Fritz Krüger, en aguest camin que l'amièc des dera lingüistica entara etnografia, damb er estudi simultanèu des lengües e era cultura materiau. Veir, brèument, quauqui des passatges entre 1900 e 1930 mos ajudarà a enténer es trabalhs que portèren a tèrme es sòns disciples.

Deishant de costat episòdis, tanben importantes, dera sua enfantesa en ua localitat de termièra entre Alemanha e Chèquia, ena sua carrèra universitària siguec decisiua era influéncia de diuèrsi mèstres. Deth sòn pas pera Universitat de Tubinga, en 1908, cau remercar especiaument un cors impartit peth professor Karl Voretzsch, que desvelhec eth sòn interès peth moviment felibre, pera lengua e era cultura provençau, e per extension, occitanes. Krüger s'interessèc pera òbra de Frederic Mistral, coma per exemple Mirèio, a on descurbís non sonque ua lengua, ua cul-

tura o un autor, tanben i trape tota ua dimension etnografica, que l'acompanharà ath long des sues recèrques. Fòrça ans mès tard, en 1927, Krüger visitarà era antica residéncia de Mistral e publicarà un estudi sus eth sòn musèu etnografic, *lou Museon Arlaten*. Ath madeish temps, a trauèrs dera lengua e era cultura dera Provença, demorarà ligat tà tostemp as de lengües e cultura romaniques e es viatges tath sud d'Euròpa.

En 1909, Krüger se trasladèc tara Universitat de Halle, atirat per anonci d'un cors impartit per un joen professor, Bernhard Schädel. Es estudiants alemans, a començaments de sègle, cambiauen soent dempús de veir es corsi qu'aufertauen en cada centre, que se publicauen en ua unica guia. Krüger expliquèc aguest hèt en 1959 (en un discurs inédit): "me trapè damb er anonci d'un cors *Anzeige* que lèu, me treiguèc er alend. *Anteilung zu wissenschaftlichen Arbeiten* cinc ores setmanaus: Metodologia dera investigacion scientifica damb exercicis practics a base deth catalan. Ère precisament çò que me mancaue, çò qu'auia de besonh: conéisher es secrèts des metòdes d'investigacion filologica, familiarizà-me damb eri, saber amià-les" (Krüger, 1959: 2). Schädel acabaue de publicar, er an 1908, eth sòn trabalh de geografia lingüistica sus era termièra entre eth catalan e eth gascon, qu'auie realizat a trauèrs d'excorsions sus eth terren en companhia de Mossén Alcover; e ère ua autoritat en lengua catalana dempús dera sua participacion en Ier Congrès Internacionau dera Lengua Catalana, de 1906. En conseqüéncia Schädel atirèc Krüger tara geografia lingüistica[4] e lo dirigic entara recèrca dirècta sus eth terren. En Halle, coincidic a mès damb tres estudiants catalans, becaris dera Mancomunitat, Manuel de Montoliu, Pere Barnils e Antoni Griera atiradi tanben pera autoritat de Schädel en tèmes de lingüistica catalana. Aguesti alumnes impartiren classes de catalan a Krüger e era amistat que sorgic damb es membres d'aguest grop perdurèc fòrça ans, per exemple damb Griera encara s'escriuien enes 60.

En 1910, conselhat per Schädel, se trasladèc ara Universitat de Montpellèr pr'amor d'ampliar es sòns estudis d'istòria e de lengües (espanhòu, occitan e catalan), e premanir ath madeish temps ua recèrca sus eth terren (Krüger, 1959: 2-3). En companhia d'un aute disciple de Schädel, Kurt Salow, portèren a tèrme ua investigacion dialectologica, de geografia lingüistica, sus era termièra entre eth catalan e eth lengadocian en Rosselló, continuant donques eth trabalh de 1908 sus era frontèra entre eth gascon e eth catalan.

Aguesta supausèc eth prumèr contacte de Krüger damb eth Pirenèu. Ath temps que Salow estudièc era zòna èst, eth costat de mar, eth estudièc un extens territòri entre eth Conflent, eth Capcir e era Cerdanya ena banda catalana e dera occitana era Fenolheda, eth Païs de Sault, e era nauta Arièja (Ax, Merens e eth Hospitalet). Maugrat aguest prumèr viatge tath Pirenèu, èm encara fòrça luenh des sòns trabalhs des ans vint, eth sòn objectiu non ère er estudi dera cultura materiau. Per exemple en *Los altos Pirineos* son fòrça escasses es referéncies ad aguesti territòris, evidentment era sua prioritat ère arremassar dades a trauèrs deth qüestionari lingüistic e non sus era cultura materiau; encara estudiaue es paraules sense auer en compde es objèctes, formes e materiaus que dauen sentit as paraules. En aguestes comarques catalanes e

[4]Era geografia lingüistica ère de plena actualitat en aqueri ans, gràcies ara influéncia der Atles Lingüistic de França que se confeccionaue en aqueth moment, dirigit peth professor suís Gilliéron. Coma en cas dera òbra de Mistral, es atles lingüistics e era geografia lingüistica creada per professors soïssi interessauen fòrça mès en ambits academics de d'auti païsi que non pas en França.

occitanes Krüger visitèc 101 localitats, a on realizèc, preferentment entre es informants de mès edat, enquèstes sus ues 500 paraules, seleccionades per Schädel a compdar deth qüestionari der *Atlas Lingüistic de França*, e a compdar des respòstes elaborar es mapes corresponents. Aguesta recèrca, maugrat tot, conten quauques caracteristiques importantes qu'anaram retrobant enes sues òbres posteriores e enes des sòns disciples: s'estime mès er estudi d'ua zòna de termièra, abantes de realizar eth viatge estúdie era bibliografia e era documentacion istorica der archiu de Perpinyà e, posteriorment, visite es comarques nomentades. Era recèrca sus eth terren, eth viatge d'ua localitat ar auta ac harà Krüger tostemp a pè: "Vous faites de la pénitence, Monsieur ?" me preguntèc ua hemna que campec era mia rara figura trepan damb eth morralet, *Rucksack* ena esquia, per ua còsta jos era calor d'agost" (Krüger, 1959: 3). De hèt era realizacion des enquèstes sus eth terren ei destacada pes autors dera investigacion ar inici des tèsis, pr'amor de qu'en aqueri ans encara ère excepcionau qu'es investigadors trabalhessen personaument es territòris e parlants estudiadi (Quintana, 1995: XVI).

En 1912, ja doctorat, e vinculat ara futura Universitat d'Hamburg, portèc a tèrme ua recèrca similara, laguens deth camp dera geografia lingüistica e era fonetica istorica, mès ena peninsula Iberica. Abantes deth trabalh de camp hec ua estada en Madrid, en *Centro de Estudios Históricos* de Menéndez Pidal, pr'amor de meté-se ath dia sus era situacion dera dialectologia en España. Realisant a continuacion es enquèstes, sus eth terren, en ua cinquantèna de localitats entre eth sud dera província de Zamora e era de Cáceres. En aguesta ocasion Krüger inicièc ua collaboracion damb eth Musèu Etnografic d'Hamburg, comprant quauques pèces per encargue d'aguest (en Extremadura e sustot Portugal), siguec un prumèr pas entar estudi dera cultura materiau e ua ajuda que s'accentuèc enes recèrques des sòns disciples pendent eth periòde d'entreguèrres.

Era union entre era etnografia e era lingüistica, ans 20:

Eth cambi decisiu enes orientacions e interèssi scientifics de Krüger se produsic ans mès tard, dempús dera Prumèra Guèrra Mondiau. Precisament en aguesti dera Guèrra, o dilhèu just abantes, en 1913, nèish era amistat damb un aute important romanista aleman, Max L. Wagner[5]. Aguest influirà ena sua evolucion e d'auti membres dera Escòla de Hamburg (Giese, 1965: 372). Publiquèc en 1921 un estudi sus era vida des pagesi de Sardenha reflectida ena sua lengua[6], a on aguest autor procurèc "descríuer era vida rurau de Sardenha enes sues manifèstacions mès importantes e estudiar paraules e causes ena sua mès estreta conexion e, ath madeish temps, ena mesura de çò possible, enes sues relacions istoriques"[7]. Se tractaue dera aplicacion deth metòde de "Paraules e Causes" (*Wörter und Sachen*) que demorèc establit pendent era prumèra decada deth sègle XX damb es aportacions de Schuchardt, prumèrament, e de Meringer e Meyer-Lübke qu'inicièren era publicacion dera revista tanben nomentada *Wörter und Sachen* en 1909. En definitiua, se tractaue dera

[5] En Argentina, entre es rèstes der archiu de Krüger, tanben auem podut trapar era correspondéncia de Wagner. Era prumèra carta que conservaue ei de noveme de 1918. Era estreta relacion professionau e personau se mantenguec ath long des ans maugrat que Wagner desvolopèc lèu tota era sua carrèra dehòra d'Alemanha. Atau, publiquèc diuèrses collaboracions ena revista que dirigic Krüger en Hamburg e era sua relacion arribèc en ambit familiar, en tot èster rebrembat coma "oncle Max" per part deth hilh de Krüger (entrevistat en Mendoza, en noveme de 1997).

[6] *Das ländliche Leben Sardiniens im Spiegel der Sprache*, que se publiquèc coma suplement dera revista *Wörter und Sachen*.

[7] Segontes explique Wagner en prefaci deth sòn estudi, nomentat per Iordan (1967: 114).

investigacion e descripcion dera evolucion dera forma e us des objèctes, des mès antiques o primitiues enquias actuaus, en estreta union damb er estudi des paraules que les designen. Eth madeish Krüger resumie eth missatge finau d'aguest metòde, se tracte de que "non podem conéisher eth lenguatge sense conéisher reaument era vida deth pòble a on aguest lenguatge s'a format"[8].

Aguest interès pera vida e es objèctes que dan sentit as paraules e ara lengua, aguesta aproximacion ara etnografia, s'apliquèc de formes diuèrses e mès intensament en Alemanha e Soïssa. Aguesta corrent d'investigacion ben lèu influic decisiuament un nau projècte d'atles lingüistic; er atlas lingüistico-etnografic de Soïssa e Itàlia, des professors soïssi Jaberg e Jud, que sigueren es prumèri en auer en compde es "Causes", incorporant as mapes imatges des objèctes a mès dera transcripcion fonetica dera paraula que les designaue. Era elaboracion e metodologia emplegada en aguest nau Atlas siguec ath madeish temps decisiua; eth trabalh de camp, dirècte sus eth terren, lo realizèren tres enquestadors, un soís e dus alemans, precisament Max L. Wagner e Gerhard Rohlfs. Era experiéncia de Wagner en Itàlia se traduic en sòn sus Sardenha, que siguec era prumèra monografía qu'a trauèrs des "Paraules e Causes", sajaue d'aufrir ua vedença globau dera vida, es trabalhs e era lengua des abitants d'ua region romanica. Wagner s'aucupe, ena sua monografia, de lèu toti es tèmes qu'ath cap de pògui ans caracterizaràn es estudis dera Escòla de Hamburg: era agricultura e es sòns esturments, eth lin e eth canam, era cria des abelhes, eth pastoreg, eth teishit o era casa. Er autor completèc era monografía damb mès de cent fotografíes e diboishi.

Wagner, dilhèu pr'amor des complicacions politiques d'aqueri ans, non creèc dirèctament un estudi,[9] mès eth e eth sòn trabalh sus Sardenha siguec eth referent essenciau tà Fritz Krüger e era Escòla de Hamburg, qu'acabarie esdevenguent era principau d'investigadors dera cultura populara e es lengües d'Occitannia, eth Pirenèu e era Peninsula Iberica. Atau, ara geografía lingüistica e ath trabalh sus eth terren de Krüger, aprenudi de Schädel se higeràn, a mès der equip fotografic e er us de diboishi enes sues òbres, era predileccion per estudi de zònes escartades de montanha o damb notable "arcaisme" culturau e lingüistic. Cercarà era union entre era investigacion lingüistica e era etnografica; especiaument encaminada ara de "residus", rèstes o aquerò que poderíem nomentar "superviuéncies" ena cultura materiau (objèctes, esturments, cases) d'ua cultura antica o primitiua de basa romana. De hèt era òbra de Wagner sus Sardenha metec de manifèst, enes sues conclusions, com a trauèrs dera lengua se podien arribar a conclusions de caractèr etnografic o istoric; atau destaquèc, per exemple, qu'ath temps qu'era terminologia agricòla ère practicament tota d'origen latin, calada ena ièrla pendent era aucupacion romana, era pastorau ère essenciaument pre-latina.

Era importància der Atlas lingüistic-etnografic de Soïssa e Itàlia tara etnografia pirenenca e occitana non s'acabèc damb era estreta relacion entre Wagner e Krüger e era Escòla de Hamburg. Er aute enquestador o

[8] Fritz Krüger, *Apuntes de Lingüística*, 1953 (tèxt mecanografiat, tath trabalh des estudiants dera sua catedra), p. 79.

[9] De hèt Max Léopold Wagner non demorèc pro temps en un lòc coma tà crear ua linha de trabalh, viatgèc continuament entre Itàlia e Alemanha. Eth sòn prumèr trabalh, pendent era prumèra decada deth sègle XX, siguec un estudi sus era lengua des judius sefardites der extrem orient der Empèri austriac. Aguest hèt dilhèu li compliquèc era sua carrèra academica ena Alemanha des ans 30, marchant tà Itàlia, e d'aquiu a Portugal pendent era segona Guèrra Mondiau. Finaument s'installèc coma professor universitari en Washington. Maugrat aguesti cambis de residéncia visitèc soent Hamburg e siguec tostemp en contacte damb Krüger.

explorador aleman, Gerhard Rohlfs, auec tanben un papèr important damb diuèrsi trabalhs de camp en Pirenèu, lèu simultanèus, e damb era creacion d'un estudi d'investigadors ena universitat de Tubinga. En aguesta escòla de "Paraules e Causes", ara invèrsa de çò que succedic en Hamburg, predominèc eth trabalh lexicologic sus er etnografic, coma mos hèn veir es trabalhs de Rohlfs sus eth basc, eth gascon e er aragonés. En aguesta madeisha linha tanben realizèren tèsis doctoraus quauques disciples, lèu tostemp ena vessant nòrd deth Pirenèu; cau remercar es de Lotte Paret en Hautes-Pyrenées, d'Alfons Theo Schmitt sus terminologia pastorau enes Pirenèus centraus (que tanben realizèc enquèstes ena Val d'Aran, concrètament en Aubèrt, Betlan e era Artiga de Lin) e de Marianne Löffler sus era lengua dera val d'Ostou (Arièja).

A mès d'Hugo Schuchardt, dera escòla de "Paraules e Causes", der Atlas de Soïssa e Itàlia e deth mestratge de Wagner s'an d'auer en compde d'autes hònts que interèssi de Krüger (e en conseqüéncia dera Escòla de Hamburg), influéncies que li dan ua identitat especiau e diferenciada respècte a d'auti trabalhs, coma es de Tubinga. Ei importanta era des òbres der etnograf vienés Arthur Haberlandt sus era Bretanha (1912) o es Balcans (1916) e tanben siguec un miralh tà Krüger eth *Die Balearen* der Archiduc Louís Salvador d'Austria. Tanben incorporarà as sòns trabalhs eth modèl de monografía dera geografía umana francesa, per exemple a trauèrs d'òbres de Blanchard, Demangeon o Vidal de la Blache, que non mancauen ena bibliotèca de Krüger.

A diferéncia de Wagner, afavorirà encara mès era vessant etnografica, priorizant er estudi des "Causes", damb era lingüistica (es "Paraules") ath servici dera etnografia. Aguest metòde se coneisherà damb eth nòm de *Gegenstandskultur*. Aguest seguit de cambis e influéncies ena òbra de Krüger seràn perceptibles a compdar dera sua pròplèu investigacion, desvolopada en parçan de Sanabria (nòrd-oèst dera província de Zamora).

Era conformacion d'un modèl de recèrca pròpi:

Pendent er iuèrn de 1921 a 1922, dempús de passar de nau per Madrid, Krüger realizarà un viatge d'investigacion pera província de Zamora (parçan de Sanabria e zònes que tèrmien damb Galicia e León). I a, donques, ua cèrta contunhitat damb eth sòn trabalh de camp de 1912, desvolupat entre Cáceres e eth sud de Zamora. Continuèc estudiant es dialèctes occidentaus espanhòus jos era influéncia de Menéndez Pidal. Krüger non renonciarà deth tot ara geografía lingüistica, e enes sòns darrèri ans, ena Argentina, premanic un atles lingüistic de Sanabria hèt a comdar des enquèstes arremassades eth 1921-22[10]. Mès es òbres resultantes dera estada en Sanabria assenhalen un cambi fòrça important, damb era incorporacion de Krüger as "Paraules e Causes" seguint, mès o mens, eth modèl de monografía de Wagner sus Sardenha. Se produsís era union entre etnografia e lingüistica.

Deth trabalh ne resulten dus libres: eth prumèr, dant a conéisher es resultats purament lingüistics obtiengudi en ua localitat, *El dia-*

---

[10] Tanben Heyns, seguint aguest modèl que non excludís era realizacion de trabalhs de geografia lingüistica, mos avertís de qu'es "dades lingüistiques que s'includissen son a disposicion de posteriores investigacions sus geografía lingüistica e istòria dera lengua" (Heyns, 1938: 1).

[11] Damb eth subtítul de *monografia leonesa*, se publiquèc laguens es anèxes dera *Revista de Filología Española*, dirigida per Ramón Menéndez Pidal.

[12] *Die Gegenstandskultur Sanabrias und Seiner Nachbargebiete. Ein Beitrag zur spanischen und portugiesischen Volkskunde*. Publicat en 1925 pera Universitat d'Hamburg e que poderíem revirar coma "Era cultura materiau de Sanabria e enes sues zònes limitrofes. Contribucion ara etnografia espanhòua e portuguesa". A estat recentment revirat e publicat (Krüger, 1991) damb eth títol *La cultura popular en Sanabria*.

lecto de San Ciprián de Sanabria, de 1923[11], e eth segon expausant era cultura materiau de Sanabria e des territòris vesins, de 1925[12]. Segontes eth parèr de diuèrsi autors, que coneisheren ben a Krüger e eth sòn trabalh, entre eri Paiva Boléo (1941: 753), aguesta segona òbra "marca uma orientação decisiva na actividade do Prof. Krüger: a filologia passará a andar ìntimamente associada à etnografia material, quer dizer, o estudo pormenorizado do objecto, desde a sua forma primitiva até a actual, acompanhará o estudo do vocábulo, para melhor o esclarecer".

Era prumèra òbra, de 1923, ei un estudi estrictament dialectau sus ua localitat, San Ciprián, mès ja mos aufrís pistes sus es cambis d'orientacion des trabalhs de Krüger. Sanabria, ar estil dera Sardenha de Wagner, serà un observatòri privilegiat e un exemple ideau de parçan desseparat e arcaïc, lèu ua auta ièrla, "ei, donques, ua encontrada isolada dera província de Zamora, que viu era sua pròpia vida" (1923: 9-10). Krüger, er iuèrn de 1921-22, visitèc mès de cent localitats de Sanabria e es entorns, e sonque demorèc un mes en San Ciprián; per tant, era òbra sus era cultura (Krüger, 1956: 9).

Aguesta òbra e forma d'aproximà-se as informants se convertirà en modèl de monografia a imitar pes disciples de Krüger sonque dus o tres ans dempús, quan se considère que nèish era Escòla de Hamburg. Solet cau comparar era sua estructura damb er indèx deth trabalh de Heyns qu'aufrim ath finau. Atau, per exemple, mos trapam en prumèr capítol ua introduccion geografica, fisica e umana, dera zòna a on se presenten: es comunicacions, es formes de populament, es activitats economiques mès importantes, e finaument es desseparadi, plan interessants, que tant Krüger en 1925 coma Heyns en 1938 nomenten "influéncies modèrnes" e "vida espirituau". Un viatge presentat eth marc fisic e uman a on se desvolope era recèrca s'encete era analisi dera cultura materiau. Aguest segon gran desseparat ja diferís mès d'ua monografia a ua auta, depenent d'aquerò que se trape e pòt estudiar cada investigador sus eth sòn terren.

Eth papèr des estudis etnografics dauant era modernitat:

Darrèr d'aguest modèl formau de monografia, maugrat era inexisténcia de granes elaboracions teoriques per part de Krüger e que tostemp primaue era arremassada dirècta de dades sus eth terren, s'amaguen quauques condicionants ideologics, que cau auer presents ara ora d'entené-les e per extension eth trabalh de Heyns e es auti disciples hamburguesi. Er objectiu finau deth prumèr capítol des monografies hamburgueses, ei sustot méter de relèu e avalorar era importància des influéncies modèrnes. Se mos fixam ena de Heyns a trauèrs deth desseparat sus "economia" mos explique coma s'auie transformat era val, dehòra d'aqueres comunautats mès isolades e que seràn er objècte d'estudi preferent; a trauèrs des sues "comunicacions", en hons, s'analise eth principau actor ara ora de modificar era vida "tradicionau"; çò madeish se pòt díder sus es desseparats finaus intituladi "influéncies extèrnes" e "vida espirituau". Aguesta fixacion non ei casuau, coma metec de relèu Krüger en ua naua publicacion, en 1927[13], sus eth nòrd-oèst iberic, a on afirme que cau excludir toti aqueri elements culturaus "que poguen èster consideradi coma intrusi, apertanhents ara epòca modèrna o contemporanèa" (1947: 10), ja qu'era sua

[13] Aguesta publicacion ei frut d'un viatge de recèrca realizat en 1924 peth nòrd de Portugal (Tras-os-Montes e Minho) e zònes interiors de Galicia que non auie visitat pendent er iuèrn de 1921-1922. Es conclusions apareisheren en 1927 ena revista *Wörter und Sachen*, damb eth títol de *Die nordwestiberische Volkskultur*; aguesta òbra siguec revirada ath castelhan e publicada en Madrid er an 1947, damb eth títol *El léxico rural del noroeste iberico*, ocultant donques eth tèrme "cultura pòpular".

pretension ei contribusir "a esclarir er origen e era formacion dera cultura populara iberica ena mesura qu'ac permeten es manifèstacions dera madeisha encara existents ena actualitat".

Cau donques auer present que Krüger excludís deliberadament quauqui elements que considère massa modèrns e, ath madeish temps, tanben er estudi dera zòna costèra e s'estime mès es airaus interiors e de montanha, supausadament mès conservadors d'elements culturaus antics. Sense dobte aguesti condicionants cau aué-les en compde ara ora de liéger e interpretar eth sòn trabalh sus eth Pirenèu, o eth de Heyns sus era val de Toran; mès açò non mos a de hèr pensar qu'es sòns metòdes e es sues premises ideologiques èren plan distorsionadores dera realitat. Ja que s'a podut contèxtualizar e, aguesta, continue vigenta aué; quan ua practica a deishat d'existir e sonque trape esturments abandonadi enes humaraus o en un cornèr d'ua bòrda, acostume a didé'c. De hèt eth cambi e era evolucion istorica de practiques e objèctes son eth centre des sòns estudis, coma mos ensenhe tanben Heyns en sòn trabalh: "Eth punt de partida ei era descripcion dera situacion actuau. Totun, era recèrca s'amiat a tèrme tant sus eth terren com a trauèrs dera bibliografia sus aspèctes antics -materiaus o espirituaus- ja queigudi en desús, per tau de veir totes es possibilitats abantes de qu'era eréncia populara sucumbisque as corrents modèrns procedentes deth plan, que cada viatge prenen mès fòrça ena montanha, e damb açò es nòtes prenudes dèishen d'auer sentit" (Heyns, 1938: 1-2).

Aguesta idia d'estudiar era "eréncia populara" abantes de que desapareishe ei er objectiu finau, eth motor, des recèrques de Krüger, mès enlà d'elaboracions teoriques. S'a d'auer present que consideraue prioritària era realizacion d'aguestes campanhes, que poderíem nomentar d'urgéncia, pr'amor d'arremassar informacion, materiaus lingüistics e etnografics, dauant era menaça que tada eth representaue era modernitat:

> "Sabem toti que vivem ara en ua epòca de transicion, de transformacion complèta de çò eretat des nòsti pairs, de çò tradicionau, de çò antic. Degut a influéncies diuèrses, çò autocton, çò indigena de fòrça regions va retrocedint, dant carrèra a tendéncies niveladores e destructores. Çò uniforme se va impausant a çò diferenciat, çò comun a çò tipic, çò banau a çò pintorèsc, treiguent a parçans e pòbles era sua nòta caracteristica, eth sòn sabor locau, era sua istòria. Cometeríem ua grèu falta se non mo'n dessem compde d'aguest procès que cada dia va guanhant mès terren, cada dia se va revelant mès fòrt e funèst. Que se demoren es manuscrits dormidi enes archius, non impòrte; mès çò qu'òc qu'impòrte ei sauvar çò que d'aciu a pòc ja non pogue sauvà-se. Es manifèstacions des tradicions regionaus son testimònis dera istòria d'un país que cau respectar coma quaussevolh document istoric de valor. Ei pòc eth contrapés qu'eth trabalh personau des investigadors pòt opausar ara destruccion imminenta. Mès vau quauquarren qu'arren"[14].

Eth Dr. Krüger seguic literaument aguest programa, dedicant fòrça ans dera sua vida a arremassar *in situ* es materiaus etnografics e lingüistics d'extenses zònes ruraus, e a establir er origen e desvolopament des paraules e dera cultura materiau (cases e objèctes), e a hè-lo abantes de qu'era modernitat les delís. Coma se despren deth tèxt anterior, enquia ère prioritària era arremassada

[14] Fragment d'ua conferéncia prononciada peth Dr. Krüger en espanhòu ena sedença deth *Centro Chileno* d'Hamburg, en hereuèr de 1930. Tèxt reprodusit peth sòn disciple portugués Manuel de Paiva Boléo en dues publicacions (1931: 52 e 1948: 688).

de materiaus, era creacion d'un archiu, eth sòn estudi o interpretacion ja s'anaue a hèr bèth dia.

Era formacion dera Escòla de Hamburg:

A compdar de 1927, emparat en aguest programa d'actuacions d'urgéncia e creacion d'un archiu, es recèrques e publicacions de Krüger se multipliquen damb er ajut des sòns disciples, entà "sauvar çò que d'aciu a pòc ja non pòt sauvà-se". Aguest major relèu deth sòn prètzhèt ena Universitat d'Hamburg s'inicièc dempús dera mòrt de Schädel, er an 1926; en conseqüéncia es activitats e responsabilitats de Krüger, eth sòn principau disciple, se multipliquen. Des de 1927 compartic era direccion deth Seminari de Lengües e Cultura Romaniques damb eth professor de literatura Walter Küchler, enquiar an 1933 en qu'aguest siguec desseparat dera sua catedra pes sues reticéncies dauant eth nacionausocialisme (Quintana, 1995: XVII). Krüger continuèc dirigint eth Seminari enquiath 1945 e, ath madeish temps, entre 1941 e 1944 desvolopèc eth cargue de degan dera Facultat de Letres. Tanben en 1928 apareish era revista, *Volkstum und Kultur der Romanen*, e coma anèx se publiquèren es *Hamburger Studien*, a on apareisheren es trabalhs d'investigacion (tèsis) des alumnes e professors deth Seminari, especiaument des escolans de Krüger damb 22 aportacions. Siguec en aguesti a on apareishec en 1938 era recèrca de Heyns de 1930. Aguestes dues publicacions lo convertiren en maxim exponent en trabalhs de geografía lingüistica e "Paraules e Causes", sus era peninsula Iberica e es territòris de lengua occitana. Aguestes activitats e investigacions dirigides per Krüger sigueren coneishudes, ja en aqueri ans, coma era *Escòla de Hamburg*. Wilhelm Giese, collaborador entre 1928 e 1945, considère qu'er estudi nèish en 1928, damb eth prumèr numerò dera revista deth Seminari (Giese, 1965: 373).

En Hamburg, entre 1927 e 1945, Krüger dirigic 63 tèsis doctoraus, 28 des quaus se fondamentauen en informacions arremassades sus eth terren. Aguesti trabalhs se heren entre 1927-1933 (es ans mès productius deth Seminari), quan èren majoria es disciples o collaboradors que realizauen viatges d'investigacion tara peninsula Iberica e tà Occitània. Sustot en regions acornerades o de montanha, que Krüger consideraue preferibles "para quem queira conhecer a verdadeira vida dum povo no seu estado arcaico, puro" (Paiva Boléo, 1931: 52). Segontes Giese aguesta linha d'investigacion siguec merit d'eth, ja qu'"exigie deuant tot trabalh *sur place* o sigue en lòc madeish qu'aufrís eth materiau de prumèra man e que permet observacions dirèctes de tot genre" (1965: 373). Krüger animaue as sòns alumnes a realizar aguest tipe d'estudis e a entrar en contacte damb era populacion de d'auti païsi (Giese, 1957: 421-422), perque d'aguesta manèra "tostemp derive ua melhor comprension deth mon estonant e dera sua gent e ua major estimacion per eth" (Giese, 1965: 374).

Aguesti viatges d'investigacion tar estrangèr èren premanidi minuciosament. A compdar de 1926 (dempús dera mòrt de Schädel) s'impartien corsi d'etnografía e folklòre en marc deth Seminari (Giese, 1957: 421), e enquia un cors de "Preparacion tecnica e scientifica tàs estudis regionaus" (Paiva Boléo, 1931: 67). En aguest darrèr se dauen indicacions generiques sus es parçans o tèmes a escuélher, sus era metodologia a seguir, conselhs practics sus es melhores epòques der an tà cada investigacion o sus es mieis de transpòrt entà arténher en cada lòc. A viatges es discusions tà premanir es viatges continuauen en domicili particular de Krüger (en Schmalenbeck, enes entorns d'Hamburg) e un còp començat, eth professor, a viatges, contunhaue enviant suggeréncies o qüestions, per corrèu, as sòns alumnes.

En aguestes condicions ei de mès bon enténer enquia quin punt es trabalhs des escolans e collaboradors deth Seminari, coma Heyns, son especiaument un complement e ua continuacion des interèssi, problèmes e territòris investigadi per Krüger. Soent ère eth qui proposaue es tèmes de recèrca as alumnes de doctorat, coma mos ensenhe ua carta adreçada a Francesc de B. Moll, er an 1967: "Vosté saberà qu'er estil d'aguesti condes siguec un tèma que m'interessèc fòrça e que proposè as mèns escolans quauqui viatges. Auérem, maugrat açò, mala sòrt. Era guèrra o d'auti problèmes an hèt qu'aguest estudi jamès vedesse era lum"[15].

Era Escòla de Hamburg en Pirenèu e Occitania:

Parallèlament ara formacion dera Escòla, a finaus des ans 20 e inicis des 30, es interèssi e recèrques de Krüger se desplacen deth nòrd-oèst iberic tath Pirenèu. Era rason d'aguest cambi se pòt constatar ena sua darrèra òbra sus eth nòrd-oèst; es Pirenèus èren era auta grana region qu'amassa damb eth nòrd-oèst dera Peninsula auie sauvat arcaïsmes de base romana e des rèstes d'ua antica cultura mediterranèa (Krüger, 1947: 130). Es dus parçans, segontes Krüger, s'auien format sus es madeishi fondaments de colonizacion romana; auien mantiengut, deuant Castelha, trèits arcaïcs ena lengua e enes formes culturaus e, tanben, pera sua configuracion geografica "non a estat afectada en grana manèra per influéncies exteriores, era sua cultura a estat respectada tanben pes destructius e niveladors embats dera invasion arab e era subsegüenta reconquèsta" (1947: 130).

Damb aguest nau ambit geografic, eth Pirenèu, visitat e investigat sus eth terren per Krüger en 1927 e eth 1929, e damb es òbres que ne resultaràn, artenhen ara maxima expression es sòns metòdes e trabalhs. Especiaument gràcies a *Die Hochpyrenäen* (*Los altos Pirineos*), que ja siguec considerada, enes ans de publicacion, coma era sua òbra mèstra, damb mès de 1.700 planes qu'apareisheren en 6 volums entre 1935 e 1939. Bona part des hètes pes disciples tanben s'an d'enténer en contèxt d'aguesta, *Los altos Pirineos* dan eth sentit finau ad aguestes recèrques e ath madeish temps eth Pirenèu ei eth punt centrau der airau estudiat. Segontes Krüger a on se desvolopen es investigacions va "desde eth Valais, enquia Portugal e Madeira passant pes Aups francesi, eth sud de França, Catalunya e er interior, nòrd e nòrd-oèst d'España. Enes lòcs mès dispars d'aguest ambit geografic es mèns estudiants an arremassat diligentment testimònis de prumèra man dera vida locau. Ara sua collaboracion deui es melhores ores dera mia activitat academica en Hamburg" (Krüger, 1995a: 5). Maugrat que son minoria es tèsis que se fondamenten en viatges d'investigacion sus eth terren, tà Krüger sigueren fòrça importantes, "es sues melhores ores", atau poguec ampliar orisons enes sues òbres. Sustot en *Los altos Pirineos*, a on gràcies as trabalhs des sòns alumnes pòt realizar ua aproximacion comparatiua damb d'autes regions. En conseqüéncia trapam referéncies a practicament toti es sòns disciples.

Tant ath nòrd deth Pirenèu, enquiath Valais, coma ath sud, enquia Portugal, a Krüger li interèsse sustot establir comparacions damb es parçans culturaument

[15] Era carta, de 5 d'octobre de 1967, va dirigida a Francesc de B. Moll, continuador dera òbra de Mn. Alcover e editor des sòns condes, es "Rondaies mallorquines", que tant interessauen a Krüger. S'a d'auer en compde qu'es sòns interèssi anauen mès enlà dera terminologia, era dialectologia o era etnografia e soent mostrèc eth sòn interès pera literatura populara. Aguest ei fòrça desconeishut, mès se revire en ua publicacion conjunta entre Walter Ebeling e Fritz Krüger (1937) sus era vida rurau coma tèma dera cançon populara galhèga. Tanben Heyns enes planes dera sua monografia dèishe entreveir que parallèlament realizèc ua arremassada de poesia populara.

mès d'apròp, especiaument damb es autes zònes de montanha, a on pòt trapar elements que l'ajuden a interpretar era cultura e era lengua deth Pirenèu. Ath nòrd es investigacions, se desvolopen, lèu exclusiuament, en territòris de lengua occitana[16]. Deishant de costat es estudis sus eth Pirenèu, es trabalhs de caractèr etnografic s'inícien en 1929 damb era aportacion de Ludwig Flagge, damb un sus es formes de vida enes Aups provençaus, enes nautes vals de Verdon e Bleone; a continuacion Heinz Meyer, profitant ua estada d'estudis en Tolosa, ne realizarà entre 1930 e 1931 un sus era viuenda ena vesia region deth Quercy; en 1931 e 1932 ei Rudolf Zeymer qui estúdie era cultura populara deth naut Delfinat; ath long des ans 1931 e 1932-33 es Landes de Gasconha son er objectiu de Lotte Beyer, ua disciple de Krüger que realizèc un des estudis etnografics mès extensi e que compdèc, tanben, damb er assessorament en Bordèu de Henri Cavaillès; en 1932 ei Hans Kruse qui ac hè sus es vals de Verdon, Vaïre e Vartal ath sud des Aups; finaument cau remercar es dera nauta Ardeche e dera Cevena, desvolopadi en 1932 per Alfred Dornheim e Frederich Ribke, respectiuament. Ena vessant d'estudis mès purament lingüistics o dialectaus, mès desplegadi sus eth terren, cau remercar a Paul Fentross qu'estudièc eth dialècte dera region dera Cevena, en 1931 e 1932. Toti aguesti viatges, dehòra deth de Ribke, acabèren damb era confeccion d'ua tèsi. Dus collaboradors de Krüger, Wilhelm Giese e Walter Schroeder, realizèren, respectiuament, estudis sus era cultura populara des Aups e sus dialectologia provençau a compdar de documents antics.

Eth costat nòrd deth Pirenèu concentre eth rèste de trabalhs dera Escòla de Hamburg sus territòris occitans. Krüger estudièc personaument era vessant sud, aragonesa, catalana e Andòrrana, e era Val d'Aran, e bona part dera informacion sus eth nòrd (qu'ère mès estudiat) era obtierà a trauèrs de bibliografia, sustot de geògrafs francesi e des disciples de Rohlfs, e especiaument gràcies as aportacions des sòns que complementen ara perfeccion eth sòn trabalh. Eth madeish an 1929 Krüger viatgèc tath Pirenèu catalan, Andòrra e Aran acompanhat per un collaborador, Walter Schroeder; aguest metec ara sua disposicion es dades e fotografies d'aguest viatge e tanben es materiaus qu'arremassèc en 1930 en ua estada en Luishonés. Ac inicièren en Andòrra en 1929, precisament dempús de visitar e supervisar eth trabalh d'un aute disciple, Günther Fahrholz, qu'ena nauta Arièja estudiaue es formes de vida, era agricultura e eth pastoreg. En 1930 ei Heyns qui ac hec ena val de Toran, e Schroeder en Luishonés. Aguestes investigacions se completaràn damb dues monografies sus es Pirenèus centraus francesi, ua sus es mieis de transpòrt, que portèc a tèrme Walter Schmolke en 1932, e era auta sus era viuenda, de Hans-Joachim van der Brelie er an 1933. Aguest papèr de complement e ajut tà Krüger tanben lo jogaràn es unics trabalhs de disciples en costat sud deth Pirenèu. Son es de cultura populara dera val de Vió, de Rudolf Wilmes, que visitèc Aragon er an 1930, e de Werner Bergmann ena termièra entre eth Naut Aragon e Navarra (Ansó e Roncal) en 1932. Possiblement Krüger, qu'en 1927 visitèc Aragon acompanhat pera sua hemna, non poguec desvolopar totaument eth sòn trabalh e auec de besonh complementar es sues dades.

Es recèrques sus eth terren se realizen, coma maxim, enquiath 1933; tanben es

[16]Ath nòrd des Pirenèus e dehòra de tèrres occitanes, sonque se pòden nomentar tres trabalhs de disciples de Krüger: Helmut Langescheid en Normandia, en 1931-32; Margritt Mellwig qu'estudièc eth Naut Valais (Soïssa), en 1935, e era vida populara deth nòrd d'Itàlia que siguec estudiada per Wili Phieler, en 1931. Un collaborador e membre deth Seminari, Giese, tanben realizèc recèrques etnografiques en nòrd d'Itàlia e en Corcega.

desplegades ena Peninsula Iberica[17]. Sonque un se hec posteriorment, mès significatiuament auec lòc en Soïssa. Sens dobte era situacion politica dera Euròpa d'entreguèrres afectèc grèument es recèrques dera Escòla, sustot a compdar der ascens ath poder deth nazisme en Alemanha. De hèt ja ère abituau, enquia tà Krüger, eth trapà-se en situacions mès o mens compromeses enes sòns viatges pr'amor d'acusacions d'espionatge, mès aguesta deuie esdevier insostenibla a compdar de 1933. Per exemple Brelie, ena presentacion deth sòn estudi, explique que pendent era primauera de 1933 es dobtes l'entornegèren continuament, en tot èster vigilat, limitant era sua libertat de moviments e que non li permeteren emportà-se totes es fotografies que realizèc.

En conseqüéncia, a compdar d'aguestes experiéncies, aquerò mès caracteristic e avalorat dera Escòla de Hamburg, eth trabalh dirècte sus eth terren, s'abandonarà. A compdar de 1934, s'orientaràn entara literatura, er estudi des formes de vida populars o era representacion dera cultura de païsi romanics enes libres de viatgèrs alemans des sègles XVIII e XIX. Posteriorment, pendent es ans dera Segona Guèrra Mondiau, era Escòla demorèc practicament des-hèta, es recèrques e publicacions se redusissen e s'interrompissen en 1944; quauques disciples e collaboradors morissen, coma eth madeish Schroeder, principau ajudant de Krüger, que l'acompanhec pendent eth viatge de 1929 peth Pirenèu e qu'en 1930 estudièc eth Luishonés; e quauqui materiaus frut des recèrques, que se sauvaven en Seminari d'Hamburg, sigueren des-hèti pendent es bombardaments aliats sus Hamburg. Ara fin dera guèrra, en 1945, es autoritats d'aucupacion expulsèren a Krüger dera Universitat, pr'amor dera sua militància en partit nacionausocialista; tres ans e miei mès tard auec d'emigrar tà Argentina tà continuar eth sòn prètzhèt investigador e universitàri. Toti aguesti eveniments meteren en entredit es paraules de Krüger, es materiaus arremassadi non podien "dormir" tranquillament enes archius; fòrça d'eri desapareisheren pendent era guèrra, damb era dispersion posteriora e finaument en Argentina, a on se l'emportèc. En aguest contèxt e contra aguest desbrembe ei a on cau enténer, ara, era recuperacion e difusion, que pretenem començar, dera òbra de Krüger e des sòns disciples.

Er origen des recèrques en Pirenèu:

Tà enténer eth papèr de Krüger laguens dera etnografia europèa cau veir que non se limitèc sonque ara orientacion que sabec dar as recèrques des sòns disciples alemans, tanben ei fòrça importanta era influéncia sus plan d'auti autors, etnografs e filològs, der ambit iberic, pirenenc e occitan. Krüger siguec determinant ena trajectòria d'investigadors galhecs apertanhents ath grop deth *Seminario de Estudos Galegos*, coma Bouza Brey, Risco o Lorenzo Fernández, coneishudi coma era generacion *Nós*. Tanben collaborèc e auec eth sòn papèr laguens eth *Seminario de Estudios Históricos* de Menéndez Pidal, en Madrid. Krüger e quauqui des sòns disciples visitèren aguestes dues institucions e i planifiquèren part des sues recèrques.

De forma similara es relacions damb Catalunya sigueren intenses e determinantes ara ora d'empréner es sues en Pirenèu. Per exemple damb era seccion filologica der Institut d'Estudis Catalans, non sonque a trauèrs de Mn. Griera, eth sòn antic companh d'estudis, senon tanben a finaus des ans 20 e enes 30 ena epòca en qu'eth grop de Pompeu Fabra e Joan Coromines i èren ath capdauant. Evidentment era òbra de Coromines sus er

[17] Des disciples de Krüger que realizèren estudis ena peninsula Iberica mos auem aucupat recentment en un trabalh (Ros, 1999a: 24-27).

aranés ei un referent important tà Heyns e, tanben, ei ben clar qu'es recèrques e posteriores publicacions de Krüger sus eth Pirenèu se hèn coordinadament damb era seccion filologica; un volum de *Die Hochpyrenäen* se publiquèc en Barcelona laguens deth *Butlletí de Dialectologia Catalana* der IEC, gràcies "as sòns amics catalans" (1995a: 6).

Plan possiblement qui hec de pònt entre Krüger e Fabra, e per tant de motor des recèrques en Pirenèu e Aran, siguec Pere Arnalot i Sansa, amic de Fabra e corrector enes oficines lingüistiques der IEC enes ans 30 e, ath madeish temps, antic disciple en Hamburg enes 20. Pallarés, *cabaler*, hilh dera renomada casa deth Tort d'Alòs, coma Krüger neishut en 1889, siguec lector de catalan en Seminari de Hamburg pendent 1920-22 (Giese, 1955: 112). Pendent eth viatge de 1929 s'alotgèc ena casa pairau de Pere Arnalot en Alòs, coma mos ac mòstren es sòns comentaris, fotografies e eth prohond coneishement dera zòna e, aguest hèt, mos explique tanben es multiples referéncies de Montgarri. Possiblement era amistat tanben aurie motivat qu'aguesta estada siguesse ua forma d'ajudar economicament a Krüger en un moment dificil. Atau, segontes eth rebrembe d'ua antica collaboradora, en moments mauaisidi pr'amor des devalucions que lo dèisheren sense sòs a miei viatge, un disciple, un "joen catalan qu'ère un acaudalat, (...) qu'auien cría d'animaus per çò que sai, aqueth joen l'auie portat tara casa ena montanha"[18].

Krüger tanben mantenguec correspondéncia damb un etnograf coma Salvador Vilarrasa, e semble que lo persuadic tà qu'aguest publiquèsse era sua òbra sus era vida des pastors ripolhesi. Plan fòrça mès importanta e decisiua siguec era influéncia sus Ramon Violant i Simorra; possiblement era correspondéncia tanben s'establic a trauèrs de Pere Arnalot. Krüger le conselhec e aguest s'emmiralhèc, en un principi, enes sues òbres pr'amor de realizar es sues recèrques sus eth Pallars e eth Pirenèu en generau. Siguec determinant a compdar de 1934, quan ena revista deth Seminari d'Hamburg, ressenhec quauques des prumères de Violant[19] e l'animèc a continuar, seguint eth madeish camin d'exigéncia intellectuau. Tostemp nomentaue "mèstre" a Krüger a despiet que non se coneisheren jamès personaument[20], contràriament ad aquerò que quauqui autors an afirmat pendent ans non l'acompanhec jamès, ne li hec de guia peth Pirenèu, era aportacion de Violant ara etnografia pirenenca e catalana ei originau e personau, superant es indicacions de Krüger e convertint-se ena mès importanta deth sègle XX. Toti aguesti aspèctes mos les aclarís ara perfeccion, quan damb motiu dera mòrt de Ramon Violant envièc ua carta ara sua família:

> "Non mos coneishérem personaument mès ua sincera amistat mos unic des d'alavetz, des d'aqueth moment en que l'encoratgè a seguir trabalhant damb era madeisha seriosetat e entossiasme demostrat en sòn prumèr trabalh. Non hè guaire

[18] Segontes li auie explicat Krüger a Maria Aranalde, era sua collaboradora e secretària pendent era sua estada ena Universidad Nacional de Cuyo, Mendoza. Explicat per era madeisha en ua entrevista enregistrada en Mendoza eth 26 de noveme de 1997.

[19] Concrètament, a *Volkstum und Kultur der Romanen*, VII (pp. 366-370), Krüger ressenhec: *"Recull folklórico-etnogràfic de les Valls del Flamisell: Instruments populars"* de 1932, *"Festes tradicionals al Pallars"* de 1934 e *"Elaboració del cànem i de la llana al Pallars"* tanben de 1934.

[20] Dempús de pèrder eth contacte pendent mès de cinc ans, pr'amor dera II Guèrra Mondiau, a començaments de 1949 Violant recebec ua carta de Krüger enviada des de Mendoza. Eth retrobament l'emocionèc e li manèc diuèrses òbres qu'auie publicat en aguesti ans, entre eres un exemplar de collaborador der *Art popular i decoratiu a Catalunya* damb era següenta dedicatòria: "Ar eminent romanista de qui tant è après, doctor Fritz Krüger. Umil aufrena d'afècte e d'agraïment ath preat amic que tant me harie plaser de hèr era coneishença personau; mès non en tot èster açò, per ara, possible, que sigue aguesta aportacion ara cultura populara nostrada, era messatgèra de Patz e Tranquilitat d'esperit, atau coma era portadora de beròis e erosi auguris, ena naua vida enes tèrres americanes, ath volut mèstre que non desbrembarè jamès" (Barcelona, 2 de hereuèr de 1949).

m'ac rebrembèc en ua des sues cartes –cè guaire auien hèt en eth es mies paraules alentadores- e damb quina suspresa vedí créisher ad aguest joen admirable superant es mies orientacions e convertint-me en un permanent admirador dera sua sabiduria cada viatge mès rica.

Tostemp pensè e abriguè era esperança de coneishé-lo e abraçà-lo fòrça estretament mès aué -domatge- è d'expressar as sòns hilhs çò que non li poguí díder ada eth: Catalunya ei plia d'orgulh per aguest hilh modèl e lo mostrarà tostemp coma exemple as sòns hilhs menors".

Es recèrques de Fritz Krüger en Aran, 1929:

En 1927 Krüger visitèc eth Pirenèu, entre era Ribagorça e Ansó, acompanhat pera sua hemna; aguest hèt condicionèc, en part, es sues recèrques en non poder visitar quauques localitats. En 1929, en cambi, visitèc part d'Andòrra, eth Pirenèu catalan occidentau e Aran amiat d'un collaborador, Walter Schroeder. Evidentment es esfòrçi e es materiaus arremassadi se multipliquèren; toti dus realizèren fotografies e possiblement tanben enquèstes, anotacions e quadèrns de camp. Aguestes condicions facilitèren un trabalh mès aprohondit, visitant e estudiant mès localitats.

Krüger e Schroeder possiblement entrèren ena Val per Beret, provinents d'Alòs. Baishant tà Vielha, arturant-se se mès non tà realizar fotografies en Montgarri, Tredòs, Salardú, Unha, Gessa, Arties, Escunhau e Vielha. Aguest itinerari lo seguiren a pè, hèntse enlà dera modèrna carretèra, recuperant er antic camin reiau e eth pas per bèth un des mès de trenta pònts que segontes Krüger i auie ena Val d'Aran (1996: 447).

Eth viatge va seguint, donques, eth hons dera val dera Garona, era principau via de penetracion des modèrnes carretères e en conseqüéncia dera modernitat e es sòns efèctes sus era cultura populara. Krüger tostemp defensaue que calie hè-se enlà d'eres pr'amor de cercar aqueri elements antics que suberviuien. Calie, donques, aluenhà-se des vals principaus, orientades de nòrd a sud e ara invèrsa, des mès importantes vies de penetracion des carretères e per tant dera modernitat. Maugrat açò, en populacions coma Vielha, Bossòst o Les encara pòt observar quauqui elements arquitectonics interessants, coma es astiaus escalonadi, ja convertidi en decoratius, mès que maugrat eth sòn cambi de significat, s'an convertit en part dera tradicion e qu'afortunadament se transmeteràn as futures generacions d'aranesi (1996: 52). Enquias modèrns otèls "plaçadi ath cant dera grana carretèra que cotidianamente receben era invasion d'automobilistes, er «Hotel Franco-Español» de Les e es fondes de prumèra classa de Vielha, per plan fines e estilizades que les hessen es sòns constructors, erigides en hons madeish dera Val d'Aran, son en darrèra instància es modèrns ereus d'ua tradicion ancestrau" (Krüger, 1995a: 276).

Mès Krüger er an 1929 ja descubrís Sant Joan e era val de Toran, "Ena Val d'Aran fòrça localitats deth hons dera val an un aspècte amable. Çò que s'amague jos era capa de pervòc se desnishe enes vals lateraus -coma S. Joan o Montgarri- qu'an sauvat er estat originau en tota era sua puresa". Aguesta ei en mans de Krüger ua sòrta de resèrva de tradicions, lengua e arquitectura aranesa: "Tot aqueth que desire conéisher era vida aranesa en tota era sua originalitat -damb excepcion deth vestit locau qu'a despareishut per

[21] Sus es disciples de Krüger que realizèren trabalh de camp ena peninsula Iberica vedetz Ignasi Ros (1999a: 23-27).

complèt- que prengue eth camin que puge tara val laterau der arriu Toran (...). Ath cant d'un arriuòt eslumós, ua antica mòla idraulica e un primitiu ressèc, e finaument a grana nautada, entornejat complètament d'enòrmes montanhes eth petit pòble de Sant Joan (1.350 m), un vilatge pastoril tan primitiu coma pogue imaginà-se: unic ena sua configuracion, estructura de cases e bòrdes, e d'un primitivisme en aquerò qu'ei domètge e en çò economic que sonque es pòbles de montanha mès luenhèncs pòden encara sauvar. Se'n vau era pena estudiar era madeisha existéncia d'aguest vilatge pirenenc" (1995a: 60).

Aguesta darrèra afirmacion non ei gratuïta, e er entossiasme de Krüger damb aguesta val dèc lòc a ua naua recèrca. Precisament sonque un an dempús, en ostiu de 1930, sigueren eth centre der estudi sus era vida domètja, aupina e era explotacion deth bòsc per part de Karl Heyns, un aute disciple deth Seminari. De hèt bona part dera informacion e fotografies que Krüger da en *Los altos Pirineos* sus Aran, l'ac deu a Heyns, que completèc eth sòn trabalh e li permet ath delà establir ua tipologia de cases araneses (1995a: 276, nota 1208). De hèt era majoria desvolopadi ena peninsula Iberica pes sòns disciples, se portèren a tèrme en lòcs que Krüger ja auie visitat o estudiat pòc temps abantes[21] . Soent, es alumnes, en prològ as sues publicacions, avertissen que non sonque eth dèc era idia tà iniciar eth sòn trabalh senon que tanben es dirigic a cada pas, damb "conselhs e hèts".

Karl Heyns ena Val d'Aran, 1930:

Karl Heyns, neishec en 1907 en Harsfeld (Hannover, Alemanha). Estudièc filologia en Marburg, Berlin e finaument en Hamburg damb Fritz Krüger. Precisament seguint es sues indicacions escuelhec eth tèma dera sua tèsi. Atau en 1930 anèren, Karl Heyns ath Baish Aran e Castilhonés (de març a octobre) e Walter Schroeder tath Luishonés; just dempús deth viatge de recèrca de Krüger e Schroeder tath Pirenèu catalan, deth 1929.

Eth mes de març de 1930, damb 23 ans acabadi de hèr, iniciaue un viatge qu'ac portarie enquiara Val d'Aran. De Hamburg enquia Barcelona e d'aquiu, arribat eth bon temps, se dirigic en autobús enquiara Val. Segontes mos explique eth madeish, en arténher eth pòrt dera Bonaigua baishec e trauessèc a pè tota era part nauta, crotzant enquia Banhères de Luishon: volie veir damb es sòns pròpis uelhs e de prumèra man tot aquerò qu'auie liejut e sentit explicar as sòns mèstres d'Alemanha. Mès eth sòn objectiu ère era val der arriu Toran, eth punt neuralgic d'ua investigacion, sus es formes de vida populars e lengua, que tot just anaue a començar. Segontes Heyns era recèrca ère pensada coma monografia, mès tanben auent en compde un punt de vista comparatiu qu'includisse es territòris vesins, o sigue era totalitat de Quate Lòcs e es vals, administrativament franceses, de Sant Beat e era nauta val deth Gars (Heyns, 1938: 1). Tà Heyns un terrador fronterèr, dividit entre dus estats, mès lingüisticament unitari.

Era realizacion dera investigacion non deuie èster bric facila, tostemp viatjant a pè de pòble en pòble e sajant convíuer damb es pastors e lenhataires, pr'amor de compréner es sues formes de vida e era sua lengua. Mès deueren d'èster mès dificils es ans posteriors ara recèrca. Heyns non presentèc eth sòn trabalh, era sua tèsi doctorau ena Universitat d'Hamburg, enquiath 13 de junh de 1936, damb eth títol de *Wohnkultur, Alp- und Forstwirtschaft im Hochtal der Garonne* (Era vida rurau, aupina e era explotacion deth bòsc

enes vals dera nauta Garona)[22]. Siguec fòrça mès tard d'aquerò qu'ère abituau, e non publiquèc era sua tèsi enquiar an 1938[23]. Sense dobte es eveniments politics d'Alemanha deuien interferir d'ua manèra o auta ena confeccion deth sòn trabalh e, posteriorment, damb era segona Guèrra Mondiau demorèc practicament en desbrembe mès absolut e perdem definitiuament era pista de Karl Heyns. En aguesti ans tan dramatics se produsic era desaparicion o mòrt de fòrça d'auti disciples de Krüger. Eth madeish en plena postguèrra, eth mes de desseme de 1948, auec d'emigrar tà Argentina, en tot èster aguesta data era deth punt e finau dera Escòla de Hamburg, dera quau Karl Heyns ère un clar exponent.

Era auta investigacion, començada parallèlament en Luishonés, per Schroeder, encara trapèc mès entrebancs. Fidèu collaborador, enrolat en exèrcit aleman moric en França er an 1941, e non arribèc a redactar cap de trabalh sus era recèrca. Non siguec enquia 1963 quan Krüger, a compdar des fotografies e quadèrns de camp de Schroeder realizèc un article, en rebrembe deth disciple, sus era casa en Luishonés (vedetz Krüger: 1963). Demorem qu'aguest, tanben fòrça interessant, pogue veir era lum ben lèu, coma eth de Heyns, e hèr atau un shinhau de justícia ad aguesti investigadors tan desconeishudi. Enquia Mn. Griera se desbrembèc de nomentar aguest e d'auti trabalhs de disciples de Krüger ena sua *Bibliografia Lingüística Catalana* (1947), en cambi òc que figure eth de Heyns entre era bibliografia de Violant en *El Pirineo español*, sense dobte ua excepcion que s'explique pera grana amistat e admiracion mutuau.

Era vida domètja, aupina e era explotacion deth bòsc ena val dera Nauta Garona:

Era tèsi de Heyns, *Wohnkultur, Alp- und Forstwirtschaft im Hochtal der Garonne*, non siguec presentada enquiath 13 de junh de 1936, e era sua publicacion en forma resumida laguens es *Hamburgen Studien* (num. 22) dera revista *Volkstum und Kultur der Romanen*, ei de 1938. Aguesta, en un format de 16 x 23 cm, contié 16 planes de presentacion dera òbra, damb bibliografia, indèx, abreviatures e indèx d'illustracions. Eth tèxt e es diuèrsi capítols a on se desvolope eth trabalh aucupe 165 planes. Finaument er apendix teng 8 damb mapes, plans e diboishi, e 15 mès, dedicades a fotografies (en totau 46). Tant era presentacion, coma es esturments e metòdes utilizadi en aguest son fòrça similars as de Krüger en *Los Altos Pirineos*.

Aguestes planes son eth frut d'un trabalh intens e de ben segur de fòrça nòtes apuntades enes quadèrns de camp, e ath madeish temps complementat damb un tractament important des imatges. Coma en toti es dera Escòla era camara e eth quadèrn lèu son en igualtat ara ora d'arremassar e archivar era cultura populara.

Eth resultat finau ei sense dobte ua monografia fòrça complèta, interessanta, e d'un naut nivèu scientific. Un deplan, enquia, susprenent en contèxt des ans 30 mès sense dobte explicable, ja qu'Alemanha ère eth país mès auançat en investigacion universitària. Se tracte donques d'ua monografia etnografica e lingüistica que cau dar a conéisher. Ua petita mòstra deth contiengut e nivèu d'analisi se pòt compréner a trauèrs deth prumèr capítol deth trabalh de Heyns que reprodusim ara seguida. Demoram que ben lèu se pogue ja presentar era totalitat, editat per Garsineu edicions.

[22] Wilhelm Giese revire aguest trabalh coma: "Viuenda, pastoreg e silvicultura ena nauta val dera Garona" (1955: 118).

[23] En Alemanha, pr'amor d'accedir ath grad de doctor a mès de realizar era tèsi e aprovà-la ère indispensable publicà-la.

Bibliografia:

Beyer, Lotte (1937-1944). *Der Waldbauer in des Landes der Gascogne. Haus, Arbeit und Familie*. Hamburg, Paul Evert ed, separates de *Volkstum und Kultur der Romanen*.

Brelie, Hans-Joachim v.d. (1937). *Haus und Hof in den französischen Zentralpyrenäen*. Hamburg, Paul Evert ed..

Fahrholz, Günther (1931). *Wohnen und Wirtschaft im Bergland der oberen Ariège. Sach- und Wortkundliches aus den Pyrenäen*. Hamburg, Seminar für romanische Sprachen und Kultur.

Giese, Wilhelm (1950). "Algumas considerações sobre a investigação da história cultural em Espanha e sobre a Espanha". Coimbra, en *O Instituto*, vol. 113.

Giese, Wilhelm (1955). "El catalán en la Universidad de Hamburgo". Barcelona, laguens A. Badía, A. Griera i F. Udina, *Actas y memorias del VII Congreso Internacional de Lingüística Románica* (vol. II).

Giese, Wilhelm (1957). "Les Études d'Oc à l'Université de Hambourg". Avignon, en *Actes et Memoires du 1er. Congres International de Langue et Litterature du Midi de la France*.

Giese, Wilhelm (1965). "Los estudios de folclor románico en Alemanha". Bogotá, *Thesaurus. Boletín del Instituto Caro y Cuervo*, tomo XX.

Giese, Wilhelm (1996). *Sierra y campiña de Cádiz. Una contribución histórica y etnolingüística a la investigación de Andalucía*. Cádiz, Universidad de Cádiz.

Heyns, Karl (1938). *Wohnkultur, Alp- und Forstwirschaft im Hochtal der Garonne*. Hamburg, Seminar für romanische Sprachen und Kultur.

Iordan, Iorgu (1967). *Lingüística Románica. Evolución. Corrientes. Métodos*. Madrid, ed. Alcalá.

Krüger, Fritz (1923). *El dialecto de San Ciprián de Sanabria. Monografía leonesa*. Madrid, anèx IV dera *Revista de Filología Española*.

Krüger, Fritz (1947). *El léxico rural del noroeste iberico*. Madrid, anèx XXXVI dera *Revista de Filología Española*.

Krüger, Fritz (1953). *Apuntes de Lingüística*, Mendoza, (mecanoscrit, tath trabalh des estudiants dera sua catedra).

Krüger, Fritz (1956). "Galicia vista por un extranjero", laguens *Opinión Gallega*, Buenos Aires, an XII, núm. 170, agost-seteme.

Krüger, Fritz (1959). "Discurso propunciado por el Dr. F. Krüger en el Acto Académico de la U.N.C. celebrado el 7-12-1959 en la Biblioteca Pública Gral. San Martín, en el que se confirió el título de Dr. H.c.", mecanoscrit inedit.

Krüger, Fritz (1963). "Haus und Hausrat des alten Luchonnais", laguens *Weltoffene Romanistik*, Omenatge a Alwin Kuhn, Innsbruck.

Krüger, Fritz (1987). *Palabras y cosas del suroeste de Asturias. Tres estudios*. Uviéu, Universidá d'Uviéu.

Krüger, Fritz (1991). *La cultura popular en*

Sanabria. Zamora, Diputación de Zamora.

Krüger, Fritz (1995a). *Los altos Pirineos. Vol. I, parte I. Comarcas, casa y hacienda*. Tremp, Garsineu edicions.

Krüger, Fritz (1995b). *Los altos Pirineos. Vol. II. Cultura pastoril*. Tremp, Garsineu edicions.

Krüger, Fritz (1996). *Los altos Pirineos. Vol. III, Parte I. Transporte y medios de comunicación*. Tremp, Garsineu edicions.

Krüger, Fritz (1999). *Fotografías de un trabajo de campo en Asturias (1927)*. Xixón, edicion a cura d'Ignasi Ros, Fundación Municipal de Cultura y Universidad Popular der ajuntament de Xixón e Muséu del Pueblu d'Asturies.

Löffler, Marianne (1942). *Beiträge zur Volkskunde und Mundart von Ustou (Ariège)*. Tubinga, Eugen Göbel ed.

Meyer, Hans (1932-1933). "Bäuerliches Hauswesen im Gebietezwischen Toulouse und Cahors", dins *Volkstum und Kultur der Romanen*, Hamburg, vol. V i VI.

Paiva Boléo, Manuel de (1931). "Orientações da Filologia românica na Alemana e o Seminário Românico de Hamburgo". Coimbra, separata de *Biblos*, vol. VII.

Paiva Boléo, Manuel de (1941). "A obra científica do Prof. F. Krüger". Coimbra, separata de *Biblos*, vol. XVII.

Paiva Boléo, Manuel de (1948). "Adolfo Coelho e a filologia portuguesa e alemã no século XIX", separata de *Biblos*, Coimbra, vol. XXIII.

Paret, Lotte (1932). *Das ländliche Leben einer Gemeinde der Hautes-Pyrénées*. Tubinga.

Quintana, Artur (1995). "Fritz Krüger, semblanza biográfica", laguens Krüger, 1995a.

Ros Fontana, Ignasi (1999a). "Fritz Krüger y las fotografias de un trabajo de campo en Asturias (1927)". Gijón, laguens Fritz Krüger (1999).

Ros Fontana, Ignasi (1999b). "Memoria Gráfica d'Asturies, Fritz Krüger y Walter Ebeling", laguens *Asturies, memoria encesa d'un pais*, Xixón, núm. 7, junhsèga.

Schmitt, Alfons Theo (1934). *La terminologie pastorale dans les Pyrénées centrales*. Paris, Société de Publications Romanes et Françaises, XL.

Schmolke, Walter (1938). *Transport und Transportgeräte in den französischen Zentralpyrenäen*. Hamburg, Hansischer Gildenverlag.

Wilmes, Rudolf (1996). *El Valle de Vió. Estudio etnográfico-lingüístico de un valle altoaragonés*. Zaragoza, ed. Prames.

TÈRRA ARANESA, II Epòca, nº 2, pag. 49-75 an 2000

ERA VIDA RURAU, AUPINA E ERA EXPLOTACION DETH BÒSC ENES VALS DERA NAUTA GARONA[1]

Karl Heyns

Prefaci:

Eth present trabalh s'emmarque en un seguit d'estudis amiadi a tèrme pes membres deth Seminari de lengües e cultures romaniques de Hamburg en diferents zònes de França, Itàlia, Soïssa e era peninsula iberica. Cadun d'aguesti, en tant que descripcion detalhada dera lengua e cultura d'ua region, supause ua contribucion ar estudi des caracteristiques deth mon romanic.

Eth present tèxte tracte dera parla, des formes de vida e dera economia d'ua comunautat de nauta montanha. Dat eth pòc temps de qué dispausè tà familiarizà-me, sus eth terren, damb eth país e damb era gent, eth mèn trabalh non pòt auer pretensions d'exaustivitat. Vò sajar modèstament de descríuer es caracteristiques dera cultura d'ua val deth Naut Pirenèu.

Tostemp rebrembarè es dies en qué arremassaua materiaus tad aguest trabalh sus pòbles, bòsqui e peisheus aluenhadi, en tot hèr excursions de nauta montanha, espisosses e non tostemp exemptes de risc, qu'èren, per un aute costat, ua sana activitat fisica e en tot auer en compde eth magnific paisatge, auien un encant fòrça especiau.

Voi expressar eth mèn arregraïment mès prigond ath mèn estimat mèstre, eth professor F. Krüger, eth quau m'a encoratjat e m'a dat supòrt de manèra incondicionau pendent era realizacion d'aguest trabalh. Tanben voi dar es gràcies as mèns estimadi amics dera Val d'Aran e dera nauta val francesa dera Garona, que damb eth sòn ajut an hèt possibla era recopilacion des materiaus. E me senti especiaument fòrça estacat as famílies Basset de Marinhac e Auban d'Eup, que damb tanta ospitalitat m'acuelheren enes sues cases.

Introduccion:

Er objectiu d'aguest trabalh ei era descripcion des formes de vida e dera economia de montanha e forestau d'ua zòna de termièra, mès geograficament unitària. Se tracte dera nauta val dera Garona que recorrí er ostiu de 1930, damb er objectiu de conéisher eth dialècte e es formes de vida des sòns abitants. Era presenta investigacion se centre sustot enes aspèctes materiaus. Eth prètzhèt principau consistís en descríuer es diferents aspèctes dera cultura materiau en sòn contèxte e a compéner es relacions entre eri e damb

[1] Tèxt revirat der aleman ath catalan per Helena Alonso i Capdevila

era realitat naturau. Es dades lingüistiques que Se includissen son a disposicion de posteriores investigacions sus geografia lingüistica e istòria dera lengua.

Cau díder, abantes qu'arren, que non i a trabalhs prèvis en aguesta direccion. Es filòlogs an estudiat, ja des de hè fòrça temps, es particularitats lingüistiques dera nauta val dera Garona, especiaument dera Val d'Aran[2], mès arrés s'a qüestionat era realitat culturau d'aguesta zòna[3].

Ath costat des caracteristiques dera viuenda, eth trabalh des pastors e des trabalhadors forestaus –un tresaur de costums e de metòdes de trabalh primitius- s'a revelat coma un cercle vitau plen de significat. Qu'era agricultura non age cap de consideracion ei degut, sustot, as caracteristiques deth terren. Eth sòn papèr subsidiari non mos permet de descriué-la detalhadament[4].

Era presenta investigacion a estat pensada, en prumèr lòc, coma monografia. Totun, m'è esforçat en considerar un punt de vista comparatiu, en tot recórrer as parallelismes damb autes zònes, especiaument damb es vals pirenenques vesies, pr'amor d'obtier, d'aguesta manèra, un punt de supòrt en judici dera cultura populara dera nauta val dera Garona en un contèxt mès ampli.

Eth punt de partida dera descripcion ei era situacion actuau. A despiet d'açò, era recerca s'a amiat a tèrme tant sus eth terren coma a trauèrs dera bibliografia sus aspèctes antics -materiaus o espirituaus- ja queigudi en desús, per tau de veir totes es possibilitats abantes qu'era eréncia populara sucombisque as corrents modèrnes procedentes deth plan, que cada còp prenen mès fòrça ena montanha, e damb açò es nòtes prenudes dèishen d'auer sentit. Segontes aguest principi, cau constatar eth desvolopament ereditari de quauques manifestacions singulares.

Era investigacion abrace eth tèrç inferior dera Val d'Aran nomentat Quate Lòcs (kwáte kóks, Va, Me; káte Lóks, Fo, Sa)[5] tanhent ara província espanhòla de Lleida, e era nauta val francesa dera Garona, formada pera val de Sant Beat e era nauta val deth Gars. Administratiuament, donques, era zòna ei dividida en dues parts. Lingüisticament apertien en sòn conjunt ath sud gascon de França. Paisatgisticament, er airau se presenté força fragmentat. Ei format per fòrça vals primàries e segondàries, eth contrast entre es quaus se ve encara mès reforçat peth diferent nombre de ramificacions, confluéncies e nivèus. Aguesta diversificacion a determinat en fòrta mesura es trèits culturaus der airau e es diferentes formes d'expression en cadua des zònes e assentaments.

Eth punt centrau dera nòsta investigacion ei era val der arriu Toran, que s'esten dera part mès baisha dera Val d'Aran entar èst fòrça pròp dera termièra ispanofrancesa, damb es sòns pòbles aluenhadi dera rèsta deth mon. Eth rèste dera zòna estudiada constituís mès lèu eth marc tara nòsta reflexion[6].

Pr'amor de poder jutjar damb es mèns pròpis uelhs es informacions de qué auia notícia, deishè eth veïcul ara entrada dera Val

[2] Vedetz: Schädel; Griera. BDC VI, BarniLes; Condó; Sarrieu, RliRo XXXXV, 385; Coromines, BDC XIII; Griera, Frontera; darrèrament a ZRPh XL; Corominas; Rohlfs, Gascon

[3] Krüger, Hpyr A Prefaci, VI.

[4] Vedetz es explicacions sus es trabalhs agricòles enes tèrres de montanha dera nauta Arièja en Fahrholz, pàg. 89 e ss.; ara tanben en Krüger, Hpyr C Bd. II.

[5] Atau sòne era forma dialectau per aguesta part dera Val (formada pes següenti lòcs: Bossòst, Les, Canejan e Bausen). Tara formacion, situacion e denominacion deth sésmos, Va (Bertrans, 49; ve. Vogel I, 520 sesma, f.,"sisaua part d'un país"; sesme m "comarca" o tèrçons (QL, Fo, Me (ve. Godefroy, VII, 712 tierón, -chon, s.m. tierce partie d'un droit, d'un revenu, etc) dera Val d'Aran, ve. Corominas, S. IX.

[6] Era val der arriu Toran tanh ara Val d'Aran, tant geografica coma administratiuament

d'Aran peth pas dera Bonaigua, tà trauessàne a pè era part nauta; prení camins entara val vesia de Banhères de Luishon, pugè peth Portilhon e des deth nòrd remontè eth cors dera Pica. Eth paisatge accidentat mereishec era mia admiracion. Soent m'apropé, en direccion nòrd-èst, enquiara val dera Lorsa (ath torn de Mauleon), des d'on se podien veir clarament es tèrres dera lana. Ena arriba dreta dera Garona, es bòsqui deth Gars e dera Cagira aufrien descans.

Es fòtos, diboishi, perfils de relèu e plans qu'acompanhen eth trabalh apòrten era informacion grafica arremassada sus eth terren.

PART GENERAU: GENT E CÒSTUMS ENA NAUTA VAL DERA GARONA.

Er espai geografic:

Halt sunt li pui et li val tenebrus, Les roches bises, les destrèish merveillus.

(Cançon de Roland, Manuscrit d'Oxford, Tir, 66, v 814/815)

Des deth pòrt dera Bonaigua (2.050 m.)[7], eth punt mès naut dera carretèra Lleida-Hòs (Departament dera Nauta Garona), se domine en prohond solèr tranversau ena vessant nòrd des Pirenèus centraus, e ath pè deth pas de montanha, fòrça dividit, s'oriente tath nòrd-oèst. Se tracte dera Nauta Val dera Garona, parciaument espanhòla e parciaument francesa, que constituís er objècte dera nòsta investigacion.

Era part superiora d'aguesta val ei formada pera Val d'Aran, tanhent a Catalunya, adosada ara banda orientau deth massís dera Maladeta e separada dera peninsula Iberica pera cadia pirenenca. A trauèrs de henerècles de val conectades es ues damb es autes, se junh damb era part centrau, era Val de Sant Beat, e era part inferiora, era nauta val deth Gars o conquèst de Marinhac, que constituïssen era zòna francesa. De cap tath nòrd, aguest paisatge se daurís damb ua grana gessuda, que possibilite eth pas entàs camps dera lana e que dirigís eth comèrç ena madeisha direccion[8].

Val d'Aran[9]:

Era Val d'Aran, qu'en fòrça trèits se semble a Andorra, era vesia republica de pastors e pagesi, plaçada uns 50 km. mès ar èst, mès qu'a perdut era sua autonomia des de hè fòrça temps[10], ei era val d'origen dera Garona [garúna, VA]. Es mès importantes des nombroses hònts, qu'aciu s'amassen tà anar entara lana, se'n van fòrça diuersificades entath sud e er èst, en tot qu'era corrent principau crotze serpentejant es montanhes en direccion nòrd-oèst. Era majoria des afluents

[7] Illustracion en *Album Meravella*, II, pag. 17 e següentes.

[8] Era nauta val dera Garona a en totau uns 42 km., des quaus 30 apertien ara Val d'Aran, 7 ara val de Sant Beat e 5 ath conquèst de Marinhac. Era part aranesa qu'ei er objècte dera nòsta investigacion a apruprètz 10 km. de longada.

[9] Dificilment se pòt dobtar qu'eth nòm Aran a a veirr damb eth basc *aran, haran*, "val" (Lucahire, *Études*, 176, 179; tanben *Orogines*, 61 e ss.). Veir aciu çò que ditz Meillon, qu'en sòn *Esquisse toponymique sur la vallée de Cauterets*, pag. 155, s'exprèsse dera següenta manèra: "La racine sanscrite *arqui* désigne l'ément liquide se retrouve sous la forme *Ar* dans la langue basque. Cette racine *ar* entre dans la composition du mot *Aran*, vallée, et beaucoup de noms de ruisseaus –Fauriel (*Histoire de la Gaule Méridionale I*) cité d'après le manuscrit de Pouvreau (*Dictionnaire basque-français*) le mot *aran* "vallée, rivière"- . Mais, il faut remarquer que dans le vocabulaire géographique pyrénéen, même dans le Pays Basque, on trouve un élément *ar* dans de noms de pics, rochers, coLes, ravins, etc". Recentment, Rohlfs s'a manifestat un aute viatge pera relacion deth nòm Val d'Aran damb eth basc *aran*, "val". Ath delà, era populacion utilize encara aué, coma denominacion dera Val d'Aran, era forma cuerta [vál].

[10] "The Vall d'Arán was the pivot of the Confederation of the Upper Garonne, the most important of the Pyrenean associations... The close of the period of local autonomy was marked by the Treaty of the Pyrenees, executed between the kingdoms of France and Spain in 1659. This treaty, although adhering in principle to the watersche boundary, left the Vall d'Aran under the Spanish crown" (Wittlesey, SGM XLIX, 220).

deth costat esquèr nèishen en circs geladi (gelères) que s'an format enes pales des massissi mès nauti deth Pirenèu (Montes Malditos o Maladeta, 3.100 m.)[11]. Des d'aquiu se precipiten damb sauts d'aigua agitadi e magnifics pishi[12], eth bronit des quaus se pòt enténer des de ben luenh; a trauèrs d'angosti sauvatges e gràcies ath contrast pintorèsc damb es bòsqui ombrèrs d'auets que i a ath darrèr, hèn, en grana mesura, qu'eth paisatge sigue fòrça animat. Es hònts dera part dreta devaren comòdament des d'ua lana nauta accidentada: era tradicion aranesa assenhale eth Plan de Beret (1.880 m. de nautada miejana), un peisheu de montanha plaçat ena part exteriora sud-èst dera val[13], a on brolhen hònts e per on passen fòrça arriuòts, coma eth lòc originari der arriu [gwél' de garúna, VA][14]. Eth nòm "Garona" s'utilize tanben tà d'auti arrius. Un des mès longui, era Garona de Ruda, nèish en glaciar de Saborèdo (2.348), plaçat entre 10 lacs, e abantes de junhé-se damb er arriu de Beret, recor un trajècte d'uns 10 km., apruprètz 1.000 m. enfonsat ena val.

Eth cors dera Garona, que creish considerablement gràcies a nombrosi braçi d'arriu, quauqu'uns neuridi per lacs e glacères (Varradòs, Unhòla, Aiguamòg, Valarties, etc.), e permanentment acompanhat pera grana carretèra, pren prumèr era direccion oèst a trauèrs dera nauta Val d'Aran, en estret hons dera quau era prauba populacion de pastors sonque trape un espai fòrça limitat tàs populacions e tàs peisheus. Per açò, tostemp qu'es condicions deth terren ac permeten, apareishen grops de cases e coitius peth dessús deth lhet der arriu, enes pendents solelhenques.

En Vielha (980 m.), eth centre administratieu e comerciau dera Val d'Aran[15], era corrent se desvie tath nòrd-oèst, pren er arriu Nère, que ven deth sud, e recor eth tèrç miei dera val, un terren d'uns 15 km. en forma d'èssa. Enes eishamplaments damb forma de hondalades, a mès des prats tanben a ua cèrta importància eth coitiu de cereaus. Apruprètz ath punt d'inflexion dera corba, en Es Bòrdes (908 m.), artenh un torrent fòrça fòrt que proveng dera solelhenca val d'Artiga de Lin, que represente ua connexion damb era val de Benasc (Naut Aragon). Aguest s'origine enes Uelhs deth Jueu (1.400 m.)[16], e ei connectat subterranèament damb es henerècles deth Còth deth Hòro (2.000 m.), ua val barrada plaçada en auta cara deth Pirenèu, en massís deth Monte Maldito, e a on Norbert Casteret, recentment, a descubèrt era vertadèra hònt dera Garona[17].

Un shinhau mès ensús de Bossòst (720 m.), eth municipi aranés damb mès abitants, e qu'ei eth lòc mès ath sud dera nòsta zòna d'estudi, era Garona vire entath nòrd, a on eth Baish Aran se convertís en val laterau. Gràcies ad aguest cambi de direccion, aguesta part ei mès solelhenca qu'era part superiora,

[11] Aguesta chifra represente era nautada mieja dera carena (SORRE, *Pyrénées*, 123). Eth tuc mès naut ei er Aneto (3.404 m.).

[12] "Es el salt de Gerbé, on l'aigua procedent deLes estanys situats en el cercle del matèish nom, s'estimba per un desnivell de 120 metres" (SOLER, *Album Meravella*, II, 8).

[13] Eth Plan de Beret, qu'a uns 5 o 6 km. de longada e ua amplada mieja d'1 km., ei un des peisheus mès fertiLes de tot eth Pirenèu. Tanh as municipis aranesi de salardú e Tredòs, es quaus, gràcies ar arrendament des terrens de peisheu, especiaument a pastors dera Arièja, obtien importants beneficis. En ostiu i a uns 50.000 caps de bestiar (KRÚGER, HPyr A I, 9).

[14] En aguesta madeisha nauta lana nèish era Noguèra Palharesa, qu'a trauèrs deth Segre desaigüe en Ebre. Atau donques, eth petit plec transversau que connècte es vessants orientau e occidentau deth Pirenèu e que forme era paret posteriora dera nòsta val, a eth valor d'un "limit d'aigua" entre er ocean e eth Mediterranèu.

[15] Vielha ei un des assentaments mès antics dera Val d'Aran (eth lòc apareish documentat per prumèr viatge damb eth nòm de *Betula*, segontes BERTRANS, pag. 106; SPRUMER, K. XII escriu *Vieilla*) e a ath darrèr un passat istoric agitat. En dan testimòni es rèstes arqueologiques, baluarts en roïnes e es construccions artistiques (glèisa, cases senhoriaus, etc.).

[16] "Uelh de Jupiter", segontes CASTERET, pag. 154.

[17] CASTERET, pag. 152 e ss.

e aufrís melhores condicions tara agricultura, perque eth hons dera val se hè mès baish e mès ample.

En trajècte qu'er arriu recor enquiara termièra, fòrça dret e arribent, dus viatges se forme un corrent d'aigua mès violent: en un barranc prohond, a pròp de Bossòst, se forme eth Saut de Cledes, era energia deth quau s'aprofite en ua centrau electrica recentment creada. En tant qu'en aguest lòc, era remor der arriu se convertís en un bronit semblant a un tron, ena lana de Les (650 m.), qu'aufrís un lòc apropiat tath banh, eth sòn cors pren un aute còp un caractèr mès tranquil. Aguest dividís era zòna, ornada damb un antic castèth de barons[18] [kastéc, Les, Ba, Val de Toran] e ua venerabla abadia [kumbén, Les, Ba, Ca], en dues meitats, e servís tà rosar es camps e uarts, entre es quaus tanben i a quauqua plantacion d'arbes frutèrs. Ar èst, còsta ensús, i a un bastion de granit [s mál's Bo, Les, Val de Toran] despolhat, deth quau, de tant en tant, se desprenen ròques abruptes que se precipiten coma projectils, e son un perilh constant tàs abitants.

Aigües enjós, coma eth lhet der arriu se hè un aute còp estret, era Garona se torne nauament impetuosa. Dempús de deishar darrèr eth lòc de Pontaut (600 m.) –ara esquèrra, eth reng de cases transversaus ar èish dera val; ara dreta, es pilèrs de husta e era maishina de trissar mineraus- manifèste un aute viatge tota era sua fòrça d'erosion ena gessuda nòrd dera Val d'Aran, en forma de talh, a on trauèsse montanhes de gneis, de granit e de lòsa, e er ample pònt de pèira, nomentat Pònt de Rei, capère es aigües violentes damb un arc temerari.

Pòc abantes d'aguest estretament, era Garona recep es aigües de dus afluents: ara esquèrra, er arriu de Bausen, nomentat atau peth poblet deth madeish nòm (945 m.), complètament invedible des dera carretèra. Se trape plaçat a uns 300 m. per dessús deth hons dera val, enmiei de camps solelhencs, e sonque se i pòt accedir per dificils camins, a tròci per dessús dera pèira despolhada. Eth lòc semble tan perdut deth mon coma se aguest camiau arribent que puge pes corsères deth bòsc, ena espessor entrèsse en ua tuta e per aquerò lèu lèu non se podesse trobar. Un shinhau mès ensús de Bausen, era pala suau deh tuc d'Estanhos (2.056 m.), deth Mont Vacanera (2.194 m.) e d'auti de termièra son excellents peisheus tath bestiar. Des d'aguesti tucs solitaris, a on eth silenci sonque ei arturat peth repic monotòn des esqueres o, de tant en tant, pera queiguda de pèires, eth caminant gaudís d'ua vista embelinaira sus es camps nheuadi e es glacères deth massís centrau. Tar oèst se pòt veir era val vesia de Luishon, que mès ath nòrd se junh damb era val dera Garona.

Er arriu Toran, provinent d'ua val segondària d'uns 7 km. de longada, ar èst, desbòque ena Garona. Enes dus costats d'aguest corrent d'aigua, es montanhes se lhèuen enquias regions aupines. Era arribentor nòrd dera val artenh nautades d'uns 2.000 m., que mèrquen era linha de termièra. Des d'aciu, quauqui dificils camins de pastors e secrèts camiaus de contraband amien entàs departaments dera Nauta Garona e era Arieja. Eth costat sud ei format pera escarpada Sarrada Escorjada, plia de petiti lacs[19], trauessada per arrius incansables, e coronada

[18] Ena Edat Mieja, ua famílía nòbla qu'auie aciu era residéncia exercie eth contròtle e era proteccion sus eth Baish Aran. Er enfonsament deth feude –"these hardy and pinched mountaineers needed no fighting lord to defend them, and they could produce no surplus to support the luxury on an unproductive group of nobles" (Whittlesey, SGM, 224- portèc ara supression dera Baronia de Les e ara roïna deth castèth. Ua bona compensacion la da era bastissa termau publica, ath finau der ombrèr Passeg des Banhs, qu'aufrís totes es comoditats dera vida modèrna.

[19] J. Soler, er excellent coneishedor dera Val d'Aran, a descrit es lacs de manèra fòrça endonviada: "Llacs tranquiLes, transparents, com ulLes de la muntanya perennalment oberts, contemplen la puresa del cel, i eLes astres es miren insistents en l'espill de llurs aigües, que serven tanta puresa d'emoció i poesia" (*Album Meravella*, II, 8).

peth Montlude (2.516 m.), que damb eth sòn tuc pelat s'elève peth dessús des montanhes mès baishes.

Ara entrada dera Val de Toran senhorege er idilic Canejan (930 m.), encara rogenc pera lum dera vrespada quan era rèsta dera val hè estona qu'ei fosca; ei plaçat en un lòc excellent, constanment solelhenc, que mestrege era val principau e, ena pinent sud, se i pòden trapar assentaments e coitius enquia nautades considerables, en tot qu'ena cara oèst se precipite entara Garona damb parets de pèira malhocoses. En un talús vertiginós ena madeisha pala dera montanha, tot just 2.000 m. abantes dera termièra, se precipite un pish que hè foncionar es turbines d'ua centrau. Semble, donques, qu'era energia dera Garona, en tot que crotze era Val d'Aran, s'utilize complètament en España.

Se se seguís er arriu Toran entà naut, per un camin caperat d'un huelhatge espés d'auerassèrs, hais e bedothi, ara esquèrra se ven es lòcs de Cassenhau, Porcingles, Sant Joan e Pradet, apertienents ara parròquia de Canejan e plaçadi apruprètz ara madeisha nautada. Toti son pòbles de pastors, gent seriosa, reservada e que trabalhe per uns guanhs escassi.

Ath hons dera val, aué, deishant de costat ua antica mòla d'aigua plaçada ath dejós de Porcingles e un simple ressèc alternatiu, sonque i a es roïnes d'un poblet abandonat, que se lhèuen a miei camin entre Sant Joan e Pradet, e servíssen coma senhaus de circulacion tàs que i passen. Ath costat sud, eth pinent puge malhocós e acanalat, mès sense arturaments, enquiara cresta dera Sèrra Escorjada, a mès de 2.000 m. Rarament se produsissen lauegi, coma eth de finaus deth sègle passat, que des·heiguec eth pòble indefens e entrerrèc ua part des abitants[20].

Ena part ombrèra plaçada ath dauant, era vista cèrque, prumèr inutilment, assentaments umans. Es pinents son a tròci tan abruptes que i a auut esbaussades de tèrra, s'an dubèrt henerècles enes terrèrs e an miei bloquejat era val. Un camin puge serpentosament còsta ensús, a trauèrs des arbes (pibos blanqui, bibos, bedothi, herèishos e casses), des arbilhons (auerassèrs, granhoèrs, boishi, ginebrères) e arromingueres (mores, gavarères, jordons e argelancs)[21]. Aguest camin, que semble perdé-se en bòsc mès qu'en realitat amie entà un pòble, semble mès lèu ua via d'escalada que non pas un camiau tath transit uman. Ath finau, des dera tor guardader a pròp deth tuc, ar aute costat dera còsta se ve finaument eth primitiu Bordius (900 m.), pòble de lenhatèrs, plaçat en un lòc airejat en ua suau pinent encarat ath nòrd-èst. Es clares artigues contrasten fòrça damb era foscor deth huelhatge des arbes e es pinarres des bòsqui fòrça espessi que entornegen era Sèrra Escorjada, e que constituïssen era basa der actiu comèrç dera husta d'aguesta zòna. Per dessús dera val pengen es vagonetes d'un funicular que servíssen de transpòrt tara mina situada en Liat (2.233 m.), a pròp des hònts der arriu Toran, es tors de hèr dera quau subergessen pes dues bandes.

Val de Sant Beat:

Dempús qu'era Garona ges dera Val d'Aran a trauèrs deth congòst de Pònt de Rei (583 m.), entre en territòri francés e trape, ath costat dera carretèra, un acompanhant: era via d'un tramvia electric. A trauèrs dera petita val de Plan d'Arrem[22], damb uns prats suaus e agradius que contrasten damb es parets de

[20] Segontes paraules d'un abitant de Sant Joan, en aguesta catastròfa i moriren 16 persones.

[21] Sus era denominacion dialectau d'aguestes plantes, ved. Part II, Cap. VIII, 1.

[22] SORRE, *Pyrénées*, 136: "...Le plan d'Arem, où se réunissaient pour renouveler leurs passeries les délegués des vallées françaises et espagnoles (1513)".

pèira despolhades, continue en direccion èst-oèst, perque ua elevacion conica ath costat esquèr obligue a desvià-se. A man dreta, e a ua nautada semblanta, es malhs de Mèlles-Sérial tapoen eth camin. Atau donques, aciu i a un marrèc fòrça prononciat.

Ath madeish temps qu'era Garona hè aguest cambi de direccion tath nòrd-oèst, entre ena val de Sant Beat, qu'a era madeisha orientacion. Peth hèt que se hè mès ampla, eth lhet der arriu tanben s'eishamplís, eth corrent d'aigua pèrd fòrça e se hè fòrça mès plan. Es grani blòcs de pèira, informes, qu'ena Val d'Aran limitauen eth sòn cors, aciu an estat polidi gràcies a nombrosi sauts d'aigua e remolins. Es fosques parets, que mès ensús hègen tant estret er arriu, a on er aigua trabalhaue damb ajuda des pèires garonenques e, gràcies a corrents invertidi podie escolpir cavitats, aciu an amendrit. Encara qu'aciu tanben èm en ua val de nauta montanha[23], se trape a mancar era intrepidesa des contorns, que da ara Val d'Aran eth sòn caractèr aupin e que hè que sigue coneishuda coma era "Soïssa espanhòla". Era disposicion mès baisha dera val de Sant Beat hè qu'eth paisatge sigue d'ua cèrta monotonia, encara qu'era vista se ve compensada damb pòbles fòrça ben cuedadi.

En tot qu'era part mès baisha a lèu per tot era madeisha amplada e semble eth hons d'ua val, es pinents des dus costats son fòrça diferentes. Era esquèrra va baishant tath nòrd-èst d'ua manèra fòrça rècta e malhocosa des de nautades considerables, e sonque ena part mès baisha apareishen petiti marrècs qu'amplien era val. Era dreta va baishant, damb escuèlhs parallèls que formen tres cales, mens escarpat tath sud-oèst, e mòstre ua rica formacion de canons. Pr'amor d'açò, i a ua assimetria evidenta en aguest tròç dera val, qu'ei comprensibla pera confluéncia de diferents factors geologics. Es fòrces dera natura (cambi de temperatures, formacion de gèu, queigudes d'aigua, etc.) se manifèsten mès fòrtament en costat orientau, mès solelhenc e expausat ath vent[24]. Aciu s'afavorie eth predomini de masses de ròca mès trendes e era manca de bòsqui nauti des tèrraplens. Sonque an demorat es bancs mès durs, plaçadi transversaument, eth Plan de Gare de Dessús (1.123 m.), eth Rocher de Glèysette (1.534 m.) e es Rochers des Mouechez (1.242 m.), e subergessent coma barralhes entre es clotades, barrades pera part posteriora per montanhes mès nautes: Tuc de Casteràs, Còth d'Esponne, Tuc de Pan (1.739 m.), Tuc der Estanh (1.814 m.), Tuc dera Esclette (1.856 m.), etc. Per contra, era pinent der aute costat, parciaument orientat tath nòrd, deu era sua regularitat probablement ara situacion protegida, ara duresa dera ròca e ara abondosa vegetacion. Quauques relacions especiaus des corrents an provocat eth tèrraplen ath costat esquèr der arriu e, damb açò, eth fluïr dera Garona tar èst.

Era situacion e eth repartiment des populacions a estan fòrça determinadi pera forma deth terren. Era posicion clau, a pròp dera pòrta de gessuda des d'España dera Garona, l'a eth municipi de Hòs (505 m.), ua vila comerciau qu'ei ath madeish temps estacion de transbordament e doana. Damb es sues bastisses de viuendes e de servicis aucupe tota era banda sud dera clotada. Tanben i apertie era colònia de trabalhadors de Sériail (507 m.), era disposicion alongada dera quau, determinada pera estretor dera val, ei fòrça

[23] Sus es definicions de "val nauta" e "val plana", ved. SEYDILITZ, 661: "Gegenüber den eigentlichen oder Hochtälern des Gebirges bei denen die mehr oder weniger prallelen Seitenhänge des bestimmenden Merkmal sind, haben die Flachtäler des Tieflandes nur sehr geringe Seitenwände und sind häufig nur durch das in ihnen sich sammelnde Wasser überhaupt aLes Täler gekennzeichnet

[24] Eth temps arribe aciu des der oèst o eth nòrd-oèst e va pujant pes vaLes.

facil de reconéisher. Gràcies a ua carretèra que puge damb incompdables marrècs, a ua bona connexion damb Mèlhes (815 m.) que, coma Canejan, ei plaçada en ua pinent solelhenca ar èst, ara entrada d'ua val segondària. Era grana armonia des formes des pòbles se deu ath parion dera zòna. Mèlhes, gràcies ara sua major accessibilitat, ei ua populacion mès auançada en fòrça sentits. Un shinhau mès ensús deth pòble se trapen es potz de mines fòrça productiues. Era miejana val de Sant Beat compren era poblacion d'Arlòs (518 m.), plaçada ena lana, qu'a estacion e qu'economicament ei orientada entath nòrd, e tanben es dus primitius poblets de pastors, Argòt-Dessús (919 m.) e Argòt-Dejós (87 m.), gahadi ara segona cala deth pinent orientau dera val, fòrça ric en prats e peisheus, mès que tanben trapam un fonament tara existéncia ena loseria que se trape fòrça a pròp, especiaument quan era carretèra de montanha qu'ei planejada ara dreta dera Garona sigue bastida. De totes manères, ena pinent ombrèra der aute costat, encara mès enfosquida peth bòsc de Sant Beat e era sèuva de Marincha, non i a ne pòbles ne coitius. Coma molt, quauqui peisheus de montanha, plaçadi enes clarulhes deth saut. Arriu enjós se trapen es ravals de Ladivert e Taripe, en un lòc a on era val se hè mès ampla, dempús d'ua carretèra que va tar oèst a on se trapen es pòbles de Lez (630 m.) e Boutx (750 m.), a on i a indústria de marme. Es sues cases blanques, en part bastides damb ua amortida pèira calcària, contrasten damb eth rèste de construccions dera val, de lòsa grisa-marronosa. Era gessuda inferiora deth talh ei formada per dues montanhes de marme, Cap de Rie (1.120 m.) e Cap deth Mont (1.250 m.). Damb es sues formes arrodonides, empedissen quaussevolha vista tath nòrd, e hèn entrar era Garona, de nau en un garguilh[25] que dèishe ath pòble de Sant Beat pògues possibilitats de créisher. Per aguesta rason, es cases, a causa dera pòga superficia disponibla, an ua nautada escepcionau e ua aparença mès urbana. Son ordenades en dues longues hilades. Ua va seguint era vòra der arriu, a on i a un mur de proteccion, e er auta s'empare ena paret de ròca, enes desploms dera quau trape ua proteccion naturau[26]. Entre aguesti dus rengs passe er unic carrèr dera populacion, que junh es dues arribes a trauèrs d'un pònt, e que damb un doble horc artenh as negòcis tecnics (peirères e polidors de marme, horns de caudia, de cuba e d'anères, talhèrs de grafit) plaçadi enes gessudes nòrd e sud dera populacion. Era importància estrategica d'aguest lòc des de temps fòrça antics la demòstre eth castèth, encara conservat, ath dessús de Sant Beat.

Nauta val deth Gars:

A trauèrs de fòrça ròques e preses, que van formant nombrosi e tapatjosi rapids d'aigua, era Garona, dempús deth garguilh estret de Sant Beat, entre en ua val ampla, nomentada Nauta val deth Gars, pes corredors de montanha que la limiten peth nòrd e que li dan eth sòn caractèr particular. Dauant sòn se daurís, tath sud-oèst, era val de Luishon, qu'auance entath massís dera Maladeta, es gelères deth quau se distinguissen ath sud, damb pujades considerables de via estreta. En comparacion damb es sectors dera val plaçadi mès ensús, era ampliacion d'aguesta part dera val, en forma de clòt, supause un cambi en paisatge, qu'ei fòrça mès amable. Es centres de transit ferroviari de Marinhac (500 m.), Gaud (495 m.), Cierp (493 m.), fòrça freqüentadi e connectadi a trauèrs dera linha de tren deth Midi damb Luishon e Montréjau-Tolosa, an un efècte fòrça important e supausen ua rason essenciau tara prosperitat deth comèrç, era mineria e era indústria. Era

[25] SORRE, *Pyrénées*, 137: "La gorge où coule le fleuve évoque l'idée d'une coupure récente. La vallée décrivait jadis une boucle autour de l'énorme bosse du Cap det Mont".

[26] Ua representacion d'aguest tipe de cases se trape ena illustracion d'Haberlandt-Bouschan, pag. 237. Ei un carrèr deth pòble de La Toulzanie (Val der arriu Lòt). Era fotografia rebrembe fòrça Sant Beat.

estacion de pas, ath delà, ei era mès importanta dera linha de tramvia Pònt de Rei-Marinhac, e Cierp domine un crotzament de carretères, era artèria deth transit dera val superiora dera Garona e dera nauta val dera Pica. Era tresaua carretèra, que ges de Sant Beat, trauèsse era clotada rectangulara lèu en diagonau, e aufrís ua connexion tàs pòbles plaçadi ath costat dret der arriu. Es camps lauradi planèrs e amples, que s'estenen pera lana fèrtil, sorprenen ara vista, acostumada a veir sonque petites parcèlles enes pinents; abonden es tèrres de frutèrs e es uarts damb verdures, e tanben era vinha trape era caloreta sufisenta ena depression as torns de Marinhac. Un trèit fòrça caracteristic deth país montanhós, qu'evidéncie tanben es atencions mès considerades, son es nomentades vinhes "en hautin". Er encant paisatgistic lo remèrquen era Garona e era Pica, que hugen de prèssa, alègrement, e damb es arribes adornades per rengs d'arbes fòrça nauti, artenhen ara gessuda dera val dempús de fòrça marrècs e aquiu s'amassen. Un hons impressionant tà tota aguesta fertilitat son es parets de granit despolhades deth Cap des Agoanos e deth Cap de Ser d'Aoarjò, ath costat de Cierp, enes quaus son vedibles un reng d'entrades de tutes arrodonides[27], e ath costat opausat, es pinacles e es dents deth Pic de Gars (1.786 m.) e deth Pic de Cagira[28] (1.900 m.) que s'estiren entà naut damb es pès engarlandadi de bòsqui. Eth nòste paisatge non ensenhe d'autes montanhes qu'agen estat devorades pes dents deth temps e motlejades damb formes tan singulares coma aguestes. Es masses descompausades s'an precipitat ath hons coma pèires garonenques o sable, e ath pè des abruptes montanhes formen uns peiregars imponents; en gradon mès baish, fòrça ample, se trapen es idillics pòbles d'Eup (610 m.) e Bezins (770 m.).

A trauèrs dera pòrta de Chaum (479 m.), qu'aufrís ua petita connexion transversau entre es dues carretères dera val, e que s'a de considerar coma ua termièra paisatgistica entre es nauts Pirenèus e eth terren ticolat que s'esten ath dauant, era Garona dèishe era nòsta nauta val tà calà-se enes camps mès planèrs.

Es nuclèus de populacion:

Era distribucion des assentaments ei fòrça irregulara e seguís eth sistèma des arrius e des vals. Coma qu'era majoria des abitants dera montanha son pastors o pagesi, depen en prumèr lòc dera situacion des peisheus e des possibilitats de coitiu de plantes: cereaus, truhes e verdures. Era aparicion de colònies de trabalhadors coma reforç tàs mines e fabriques non apareish enquia epòques fòrça recentes.

Eth hons dera val principau ei era part mès poblada. Ei era mès fertila e aufrís es condicions de vida mès favorables. Aciu i demore apruprètz eth 70 % dera populacion. Es pòbles seguissen era linha deth cors dera Garona, mès, coma ei costum en aguesta zòna, non formen nuclèus de poblacion rengleradi, senon vilatges apileradi, separadi e barradi en eri madeishi. Aquiu a on es eishamplaments dera clotada aufrissen melhores possibilitats de coitiu, de tant en tant s'amassen un parelh de pòbles. Enes parts mès estretes dera val non se trapen, en generau, assentaments umans[29], e encara mens enes lòcs a on es lauegi e es baishades d'aigua o de pèires

[27] Se tracte d'ua fortalesa fòrça antica, visitada per fòrça gent. Amassa damb es tors de susvelha quadrades, que se remonten as tempsi des conqueridors musulmans o dera colonisacion romana (ved. EUIEA: Aran), es roïnes des quaus encara aué se quilhen en quauqui lòcs estrategics dera val, peth dessús des populacions, formaue ua cadia postau fòrça importanta tara transmission de notícies, especiaument era informacion sus perilhs amenaçadors, que se hège hènt huec en tet. Construccions similares se trapen enes vaLes vesies deth Pirenèu. Era sua superfície ei d'uns 5 m. quarradi, e era nautada entre 10 e 15 m.; es parets son extraordinariament gròsses, lèu d'1 m.

[28] Coma que se i trapèren pèires damb inscripcions, aguestes montanhes sigueren divinisades (LUCHAIRE, *Etudes*, 56, 59, 91 e ss., 95; SORRE, *Pyrénées*, 136.

[29] Sant Beat n'ei ua excepcion. Era sua situacion siguec originariament motivada per qüestions estrategiques. Aué se i hig qu'era indústria de marme e eth horn de caudia explotadi ena localitat an de besonh un complement tàs abitants des peirères.

supausen un perilh.

Tanben era insolacion ei determinanta. Eth cors mès favorable der èish dera val ei deth nòrd tath sud. Açò hè que tà meddia, era part mès baisha ei solelhenca e, per tant, era mès apropiada tara agricultura e tàs assentaments. Per contra, eth solei, en quauques lòcs e en cèrtes epòques der an, non artenh ath hons en sòn moment maxim. Non ei estonant, donques, qu'es populacions umanes eviten aguesti e s'estimen mès zònes solelhenques.

Es pinents e es vals segondàries son mens densament poblades. Sonque i demore, apruprètz, eth 30 % dera populacion. En generau, s'obsèrve qu'eth nombre mès elevat d'assentaments se trape enes pales des montanhes que guarden tath sud. Quauques se trapen ath pè madeish, especiaument aquiu a on es tartères e es pèires an format petiti ticòs. Açò permet dedicar ara agricultura eth solèr fertil e umit des vals e es conques. Ath madeish temps, aguestes populacions son protegides des creishudes d'aigua, que se produsissen ena primauera pr'amor deth desgèu e des borrats persistents. En aguest sentit, quauques tutes preistoriques des zònes pirenenques[30] ja se trapauen en lòcs semblanti, e clarament an servit de modèu tàs assentaments posteriors[31]. D'autes populacions se placen enes costats deth bòsc, çò que facilite eth subministrament de materiaus tara construccion e aufrís era possibilitat de hèr artiga. Originariament açò supausaue tanben ua seguretat, ja que permetie albirar possibles atacs. Ua rason importanta tar establiment d'assentaments enes pinents ei era existéncia de hònts, qu'enes zònes mès nautes brolhen mès rarament qu'ena val. Non i a cap de possibilitat de bastir sus es ròques despolhades, mès es superfícies verticaus d'aguestes pòden servir coma parets de pèira, dera madeisha manèra qu'er angle dera pinent possibilite era existéncia d'un terren de coitiu pro ric e ath madeish temps permet eth descans deth solèr. Per açò s'afavorissen es terrasses. Era entrada des vals segondàries aufrís es lòcs mès favorables tà víuer e tanben tara explotacion[32]. Mès ensús, es assentaments son insignificants[33].

Es nautades aspres e peiregoses non son abitades. Sonque delà a on verdegen peisheus amples e frondosi, se trapen esporadiques cabanes de pastor. Quauqui pòrts de montanha an ua aubèrja qu'ei explotada pendent tot er an per quauqua des famílies que i demoren: per exemple, en pòrt de Vielha e en Portilhon de Burbe.

En çò que tòque ara nautada en qué se trapen es assentaments, i a diferéncies considerables, coma en part resulte evident en capítol sus era topografia. Era populacion mès baisha dera zòna ei Cierp, que non artenh ara linha des 500 m. Eth limit superior se trape entre es 1.300 e es 1.400 m. (Sant Joan ei a 1.350 m.). Es bòrdes, es cabanes de pastor e es lòcs de refugi tà montanhencs se trapen considerablement mès nauts, a viatges peth dessús des 2.000 m.

Eth tamanh des populacions ei variable. Tanben depen essenciaument dera productivitat deth solèr. Es pòbles damb glèisa que predominantment viuen dera agricultura, era ramaderia e era explotacion forestau rarament artenhen es 1.000 abitants (Bossòst, 1.002 abitants, Les, 900)[34]. De mieja, eth nombre d'abitants ei apruprètz era meitat

[30] CASTERET, 19, 21.

[31] HABERLANDT-BUSCHAN, 413, Illustracion 237.

[32] SORRE, *Pyrénées*, 72: "Les plus importants sont toujours les villages de confluent".

[33] Sus era populacion des pinents e des vaLes segondàries dera Val d'Aran, ved. KRÜGER, HPyr AI, 43.

[34] Bossòst e Les supèren ara madeisha Vielha, era capitau dera Val, que sonque a 705 abitants.

(Bausen, 436; Canejan, 627; Eup 400, Gaud, 480)[35]. Es lòcs que depassen considerablement es 1000 animes, com Hòs (1.200 abitants), Marinhac-Cierp (1.500)[36] o Sant Beat (1.180), o ben dispausen d'ua situacion naturau mès favorabla e de superfícies de coitiu mès granes, o ben era sua populacion non ei formada unicament per pastors e pagesi; ua part dera poblacion trape eth sòn miei de vida mès lèu en comèrç, es servicis o era indústria. Çò de madeish servís tà Mèlhes, Lez e Boutz que, maugrat èster plaçadi a ua nautada considerabla, luenh dera val, s'apròpen as 1.000 abitants[37].

A compdar d'aguestes dades ei facil de veir qu'es populacions dera val supèren lèu tostemp, en granor, es poblacions des pinents e qu'es lòcs situadi ath limit dera cadia montanhosa esdevien mès importants, justament perque ac permeten es lanes mès amples.

Significatiuament mès petites qu'es pòbles damb glèisa son es populacions plaçades enes aspres vals segondàries e enes pinents abruptes e pòc solelhenques (entre es quaus i a Sant Joan que, maugrat auer ua capèla pròpia, ei sufragani de Canejan). Era rason d'açò ei era constanta emigracion dera poblacion, qu'excedís es possibilitats de produccion. Sonque uns pògui d'aguesti lòcs artenhen es 100 abitants. Era miejana de populacion de Bordius, Porcingles, Pradet, etc., se trape entre es 30 e es 50 poblants; era d'Argut e Bezins ei encara mès baisha. Arlòs madeish, coma poblacion de val, tot just supère es 100 estatjants. Es osteries de montanha son normaument capèles, que coma maxim son abitades per dus o tres pastors; çò de madeish passe damb es aubèrges des camins de pas, que sonque aufrissen guanhs suficients tà ua petita família.

Entre es formes d'assentament que, coma ja s'a indicat abantes, dan un caractèr complètament definit, eth pòble "apilerat" aucupe eth prumèr lòc. Es bastisses se lhèuen fòrça estretament amassades es ues damb es autes, enes pinents, seguint er èish des desnivèus mès fòrti. Era sua orientacion assegure eth melhor profitament dera calor deth solei mès, a tanben en compde eth perilh dera montanha. Sonque es camins naui hèn possible qu'es façanes cambien d'orientacion tath carrèr. Orgulhosi es uns damb es auti, es relhetes gradonades subergessen e abruptes dan ath pòble eth sòn caractèr particular. Es façades des cases van parallèles ara pinent. Es carrerons tortuosi e estreti, empeiradi coma escales o semblants as lhets sequi des arrius, s'estien per tot entre eth laberint d'ostaus, que puge e baishe damb eth terren. A viatges dèishen veir es montanhes, a viatges es tirassades d'aigua que pòrten tara hònt. Aguesta imatge unica, a causa des carrerons tan abruptes, lèu non es pòt captar damb era camara.

Enmiei d'aguesta aglomeracion, se lhèue, sonque un shinhau, eth campanau robust. Era sua forma mès senzilha, e tanben era mès antica, ei era espadanha, ensiforma, mès o mens coma era cornisa parièr a ua humenèja des façades des glèises occidentaus, provedida d'un tet de dues pales e d'un o dus bujans dubèrti tà penjar es campanes. Aguesti, soent, son caperadi damb un arc de miei punt, coma es hièstres e entrades des oratòris;

---

[35] SORRE, *Pyrénées*, 72: "Les communes pyrénéennes ont généralment moins de 500 habitants répartis souvent entre deux ou troix hameaux".

[36] Des d'un punt de vista topografic, consideram Marinhac e Cierp coma ua soleta populacion; des que se hec ua estacion de ferrocarril entre es dues populacions, damb eth doble nòm, es pòbles se confonen; pera manca de baralhes naturaus, hè er efècte qu'enquia Gaud quauque dia formarà part d'aguesta poblacion.

[37] Es chifres des abitants des pòbles aranesi se basen en BERTRANS. Ved. Tanben es dades deth *Diccionari Nomenclàtor de pobles i poblats de Catalunya* (Barcelona, 1931) en KRÜGER, HPyr A 1. Tara zòna francesa m'è basat enes dades arremassades per jo madeish, e en comparacion damb RITTERS (*Geographisch-Statistisches Lexikon*), se i pòt constatar un aument de populacion d'entre eth 15 e eth 20 % de mieja repartit en uns 40 ans, que s'a de relacionar damb era creishenta industrialisacion dera zòna.

sonque en quauques capèles mès vielhes e aluenhades eth lumedan ei rècte[38]. Tanben i a campanaus de quate, sies o mès costats, eth losat des quaus a mès lèu forma de cupòla. Era glèisa, er origen dera quau se remonte soent ath segle XII[39], se trape tostemp, enes populacions des pinents, ena part superiora, dominant tot eth pòble. A viatges ei entornejada peth cementèri [sementéri Ca, BD], damb creus de husta e hèr d'ornamentacion simpla qu'especiaument ath nòrd, en Sant Beat e Marinhac, son remplaçades per ludentes pèires funeràries de marme. Totun, era majoria de viatges es mòrts trapen eth sòn repòs ath costat des zònes abitades, senon encara mès luenh. Demore tà comprovar s'aciu se i pòt veir era transposicion e era perduracion d'aquera antica maxima romana: *Mortuus intra muros Romae ne humator!* Ei segur qu'era ampliacion deth cementèri ath tèrme municipau trape mens obstacles, era prohonda catacion des hòsses exigís un subsolèr adequat e tanben cau auer en compde es aigües subterrànies, que pòden gésser coma hònts e en conseqüéncia, ua infeccion poderie escampar epidèmies devastadores tà persones e animaus. Pr'amor d'açò se sage qu'es lòcs de béuer e d'enterrament siguen pro aluenhadi e aquiu a on ei possible, coma en Sant Joan (plan I) se trapen enes extrems opausadi deth pòble, se non ei que, gràcies a ua nautada dominanta dera gessuda der aigua, se pòt conjurar eth perilh. Autament, eth cementèri se pòt trapar en lòc mès baish des populacions dera val o des pinents[40].

Era imatge generau de Canejan ensenhe coma s'apareish ath que guarde eth gradonament dera poblacion condicionat pera natura. En interior dera populacion non i a cap d'espaci disponible ne pes uarts mès modèsti. Es plantacions de verdures, parion qu'es camps de cereaus e es prats e peisheus se trapen ath costat deth pòble, pes entorns, un shinhau mès luenh. Dera madeisha manèra qu'eth conjunt des cases, toti es auti lòcs, en generau, damb es sues particularitats e era sua unitat arquitectonica, tradissen er estil de vida patriarcau des sòns abitants. S'ath delà dera forma apinhada e accidentada dera populacion, mos fixam enes colors monotons qu'es murs grisosi e es losats de lòsa d'un nère blavenc an en comun damb es montanhes des entorns, poderam veir coma es poblacions se bastissen en armonia damb eth paisatge e coma i son ligades.

Delà a on es carrerons plens de horats artenhen era perifèria des populacions e es camins empeiradi, a viatges trauessadi peth lhet d'un arriu d'aigua sauvatja, pugen tara pinent dubèrta dera montanha, se i trapen es bòrdes damb tet de palha. Se bastissen per dessús des zònes abitades pr'amor deth perilh de huec e tanben perque era explotacion des parcèlles de prat mès nautes ei mès de bon hèr. Apròp des pòbles, son dispausades sustot en rengs o petiti grops. Er emplaçament des bòrdes, parion qu'eth des viuendes, s'adapte ara incidéncia des rajòus solars. Es façades, orientades lèu lèu tostemp tath sud e dubèrtes, pera quau causa, de luenh, semblen nères, complèten era imatge mès autentica des pòbles.

Era explicacion d'aguestes formes d'assentaments tan unitàries cau cercà-la sustot enes condicions geografiques e climatiques: es montanhes rigoroses, damb pòc espai e multiples perilhs, es desplaçaments dificils sustot en iuèrn, hèn qu'es òmes s'acorròpen encara que, damb açò, era

[39] Sus era antiquitat des glèises ena Val d'Aran, ved. BERTRANS

[40] Aguesta distribucion des populacions, fòrça ben planificada, demòstre un coneishement esclairant deth terren per part deth pòble ara ora de profitar es recorsi idraulics, Açò a eth sòn contrapunt en comportament pòc assenhat des abitants de quauqua zòna de tutes en costat francés: Casteret explique, coma un hèt inaudit, coma se infringís era lei de 15 de hereuèr de 1903 sus salut publica, quan se lancen cadavres d'animaus e d'autes lordères en potzi naturaus. Era descomposicion infècte es hònts e hè qu'er aigua non sigue potabla (E. A. MARTEL, en CASTERET, 8).

distància enquias camps s'alongue considerablement[41].

Tanben enes vals barrades mès àmplies, enes pinents suaus, enes horcades e en toti aquèri lòcs a on era natura dèishe pro espai tà formes mès liures des pòbles, aguesti presenten formes fòrça unitàries, encara qu'en un aute sentit. En lòc deth tipe de vilatge "apilerat", n'apareishen d'alongadi o ramificadi, coma Cierp e Hòs, eth reng de cases des quaus non Se interrompís. Es populacions de carretèra granes son fòrça pòc freqüentes. Sonque se poderie nomentar Sant Beat[42], qu'en talh de val entre Cap de Rie e Cap deth Mont non a cap de possibilitat d'estené-se ar ample, senon unicament ath long dera carretèra dera val. Sant Joan (Plan I), Pradet (Plan II), Porcingles e d'auti pòbles plaçadi en estretes vals lateraus meriten mès lèu era denominacion de "vilatges de camin", a causa deth camiau non empeirat ath costat deth quau hèn es sues construccions. Mès campant es plans que s'adjunhen ei aisit de veir qu'enquia petites populacions coma aguestes ja non sauven complètament eth caractèr de poblacions de camin, senon que ja comencen a mostrar era forma d'un pòble apilerat. Açò se ve fòrça clarament sustot en plan de Sant Joan (Plan I), un lòc plaçat en un gradon de pinent fòrça estret, en tot qu'eth lòc de Pradet, que se place en un ticò alongat e regular, sauve fòrça melhor era forma d'un vilatge de camin (Plan II).

Se se prescindís des bòrdes, cabanes de pastors e de lenhataires, atau coma de quauques mòles, ressècs d'aigua, potz e refugis tà aupinistes[43], sonque se pòt parlar de dispersion des assentaments en sentit que quauqui municipis cònsten de diferenti lòcs aluenhadi es uns des auti, mès que son, d'auta banda, complètament unitaris. Un exemple tipic en serie era parròquia de Canejan, ara quau apertien toti es assentaments dera val de Toran, nau en totau.

Pes sues caracteristiques, era majoria de populacions dera nòsta zòna son permanentes, sustot es pòbles apileradi. Sonque enes airaus mès nauti, especiaument per dessús deth limit deth bòsc, a on era explotacion des prats e peisheus represente era unica forma d'utilizacion deth solèr, e a on en iuèrn, per rasons climatiques, non semble conselhable era estada, se trapen quauqui assentaments isoladi, es cabanes de pastor e quauques bòrdes, que sonque son abitades ena epòca mès doça der an o ua part d'aguesta, depenent deth temps que s'amien es prats e dera dalha. Non i a vertadèrs pòbles d'ostiu, coma enes vals vesies, coma molt i a acorropaments de bòrdes, en forma de vilatges, que damb excepcion des granèrs, que pòc a pòc se van aumplint damb es resèrves dera cuelheta, son uets dera primauera enquiara tardor e en iuèrn servissen tà embarrà-i es arramades des peisheus[44].

Es toponims dera nòsta zòna an coma origen diferentes representacions dera natura, era economia e era vida espirituau. Permeten hè-se ua idia des caracteristiques des assentaments, e sustot deth lòcs a on se trapen[45].

"Hòs" < FAUCE, "pas de montanha, lòc estret d'un arriu"; Gröhler remèrque explicitament que manquen formes istoriques

[41] SORRE, *Pyrénées*, 71; FARHOLZ,4.

[42] Ved. P 10 e 12, Anm 24. Era forma dera populacion se ve clarament ena Carte d'État-Mjor, huelha 252.

[43] Cau pensar tanben en batans e hargues, era situacion des quaus depen dirèctament des lòcs a on i a aigua. Eth nòm de lòc Carbonet, ath costat de Cierp , demòstre qu'ena capèla i demorauen tanben carbonèrs.

[44] Ved. Eth grop de toponims antics basadi en "bòrda".

[45] Sonque arremassi es nòms d'arraïtz romanica, non es auti nòms d'origen mès antic. Significatiuament, en generau podem analisar es lòcs mès petiti e es de formacion mès recenta pera forma latina des sòns nòms.

[46] GRÖHLER, II, 109.

concludentes[46]. Es condicions topografiques parlen a favor d'aguesta interpretacion. FEW, 439.

"Pradet", diminutiu de "prat". Ca, Bd, Ar[47].

"Cassenhau" < CASSANU +-ALE, a coma arraïtz [*kase*] Les, VAL DE TORAN, "casse". Eth sufix –au servís tà expressar, segontes Rohlfs[48], un conjunt de plantes: bòsc de casses, cassenhau[49].

"Hòntau" (part orientau deth lòc de Sant Joan) <FONTE+-ALE, se nomente atau pera hònt [hon] que i brolhe.

"Còsta" (part occidentau deth madeish lòc) =COSTA. Aciu servís de base eth significat "còsta, pujada", coma pro ben indique eth madeish terren.

"Telh" (lòc en Val de Toran) <TILIA, que signifique non sonque "telh" senon tanben "bòsc de telhs"[50].

"Tò" (assentament ath dessús de Canejan), mès lèu a a veir damb tuc, que damb eth gasc. Tou, "horat, trauc, paishèra o corrent d'aigua subterrània"[51].

"Era Gòuade" (un grop de bòrdes de Mèlhes): gasc. Gouhade, "banhat, umit"[52]. S'a de completar damb "tèrra, camp" o auti.

"Ribes" (un aute conjunt de bòrdes apròp de Mèlhes); gasc. Ribe "arribentor, arribent, pinent"[53].

"Marinhac" se referís ath gentilici MARINIS, damb eth sufix –ACO, qu'exprèsse ua relacion de possession[54].

"Carbonet" (Raval de Cierp) ei format per CARBONE+-ETU. Ja qu'en aguesta zòna non i a jaciments de carbon e originariament CARBO significaue sonque "carbon vegetau", eth nòm s'a d'interpretar coma "carbonèra"[55].

"Porcingles" (lòc ena Val de Toran) ei era forma plurau de [*pursingles*][56] Bo, Ba, "còrt de porcèths".

"Pontaut" <PONTE+ALTU, se nomente atau peth pònt naut [*pon*] Les, Ho, qu'i a e que trauèsse era Garona.

"Bordanau" (part superior de Bausen) deu eth sòn nòm as bòrdes [*bórdas*] Bo, Ca, Me, qu'aciu se i trapen totes acorropades.

"Bordius" conten era madeisha arraïtz[57] que tanben se trape en auti nòms de lòc, coma ara Es Bòrdes, Era Bordeta e d'auti.

"Harga" <FABRICA signifique ena AG e en d'autes zònes deth Pirenèu es antigues hargues o fondicions de hèr. Ena Val de Toran, ua d'aguestes ei un petit poblet qu'encara pòrte aguest nòm.

"Hondaria" (ua petita propietat ena Val de Toran): fr. Fonderie, "honeria".

"Cabanon" (lòc ena Val de Toran) a era arraïtz [*kabána*] Ba, VB, "cabana de pastor". Eth sufix –on, -ONE a soent ena nauta

[47] Eth madeish nòm se trape ara entrada dera Val de Lutsur (MEILLON, *Cauterets*, 242).
[48] RLiROVII, 139.
[49] Tath significat deth nòm, cau veirr tanben COROMINAS, 159.
[50] Palay II, 567.
[51] Ibid., 558
[52] Ibid., 66
[53] Ibid., 466
[54] GRÖHLER, I, 265.
[55] GRÖHLER, II, 69 i ss.
[56] COROMINAS, 99.
[57] COROMINAS, [burdíu], "tipe especiau de bòrda"; MEILLON, *Cauterets*, 233.
[58] ROHLFS, *Gascon*, 154, e RliRO VII, 162 e ss.

Garona un significat de diminutiu[58]: "petita cabana de pastor". Proven clarament d'un lòc tà susvelhar eth bestiar.

"Cabaneta" (propietat ena Val de Toran) apertie tanben as diminutius dera forma [*kabána*].

"Mòles" signifique eth lòc a on i a mòles ena Val de Toran. Eth nòm se base en latin classic MOLA[59].

"Granés" (grop de cases en Canejan", de GRANARIUM[60].

"Casaus, Casau" (assentaments ath costat de Mèlhes e de Vielha, respectiuament). Eth significat d'aguest nòm indique clarament er origen: prov. Casal, "casa, ostau,".

"Sastrades", se nomente atau un assentament enes entorns d'Eup. Proven d'*estrada*, "carrèr roman" (Dict. Top. De l'Aude) damb er article sa, ses (GRIERA, *Gram. hist. Del català antic*, pag. 77).

"Bezins" a coma etimologia VICINUS " vesin, abitant".

Eth costum de méter cada glèisa jos era proteccion d'un sant tanben a deishat rastre ena toponímia dera nauta val dera Garona. A viatges eth lòc en quau i a era glèisa o ben era populacion que se bastís damb era coma centre prenen eth nòm deth sant.

"Sant Joan" deu eth nòm ath sòn patron, que l'a pres de Sant Joan Baptista o dilhèu de Sant Joan Evangelista.

"Sant Beat" ei un exemple dera grana quantitat de nòms de sants que i a en França.

"Sant Ròc" (raval de Bossòst) ei un que correspon ath patron des trabalhadors deth camp, de manèra que satisfè es besonhs religiosi des pastors e des pagesi[61].

Tanben es nòms des carrèrs [*karé, Ca*], camins [*sendé, Les*], [*sentin, Jo*] e places [*plása, Les*] son fòrça diuèrsi e, encara qu'es exemples que s'adjunhen son pògui, hèn un shinhau de lum sus es motius naturaus e culturaus der autrejament de nòms.

"Saplanèra", atau se nomentaue er antic camin que portaue de Les a Pontaut, a causa dera lana [*pla, Val d'Aran, plan, Ba, VB*] que trauessaue. Dilhèu d'auti trams d'aguesta artèria tien eth madeish nòm, mès non semble èster era denominacion generau tath "camin de val".

"Camiau" <CAMMINU+-ALE ei era expression abituau tà "camin" o "corsèra", e ei eth que s'a dat ath camin principau de Bausen.

"Grauèr" (significat ?). Passeg de Bossòst.

"Potja", de hèt signifique "tròç de tèrra damb èrba": lòc en Sant Joan a on i a era capèla.

[*plása mazú*]: era plaça mès grana de Bossòst, a on i a es bastisses publiques.

Era majoria de cases pòrten, coma en País Basc[62], eth nòm deth sòn constructor o propietari, per exemple casa Puyol[63], Ba; casa Medan, La; casa Ponina, Ba; casa Cablan[64];

[59] GRÖHLER, II, 65 e ss.

[60] Ibid., 52

[61] Sus nòms de sants, GRÖHLER, 396 e ss.

[62] AeuFO V, 19.

[63] Puyol <PODIOLUM; GRÖHLER, 86 e ss.; LONGNON, 596.

[64] Cablan, "cap blanc".

casa Bòya, Les; casa Ferre[65], casa Guaus, Ba, etc.

Economia:

Segontes era utilizacion des superfícies de vegetacion naturau (peisheus, prats e bòsqui) e es diferents coitius (cereaus, truhes, legums, verdures, fruta, vinha e plantes de tèisher), era nòsta nauta val se dividís economicament en tanti airaus coma nivèus de nautada e zònes climatiques. Aguesta dependéncia deth tipe de coitiu, dera auçada e era natura deth solèr, atau coma dera temperatura e era quantitat de precipitacions, tanben repercutís enes animaus domètges e sauvatges; aguesti an cèrts besonhs vitaus, mès que non pas es plantes, que ne condicionen era existéncia enes diferentes airaus e, coma minim, influéncien significativament es resultats dera pesca, era caça e era ramaderia.

Era economia dera Val d'Aran e era Val de Sant Beat se base principaument ena ramaderia, ja que se i trapen extensions d'èrba àmplies e abondosses. Ena val e enes pinents verdegen parcèlles que proporcionen era provision iuernau d'èrba tath bestiar. Es superfícies mès nautes e aluenhades aufrissen grani peisheus d'ostiu tàs arramades deth país e forastères[66]: vaques, oelhes e crabes. Ei susprenent qu'era ramaderia non s'explòte tà obtier lèit, boder o hormatge, senon que sustot sigue destinada ara produccion de carn e grèish. Es bòs s'utilizen tanben coma animaus de tir. Ua part considerabla des animaus se destine ara venta enes mercats que se hèn ena primauera e era tardor.

Er ennobliment des saumets [*saumét mas. Bo, Fo; saumeta fem. Les, Me*] e deth bestiar mulam[67] a un papèr plan important, ja que son apropiadi enes terrens abruptes, excellents coma animaus de tir e tanben coma bèsties de carga e tà muntar. Aragon, Catalunya e es departaments deth sud de França son er airau de venda de tot aguest bestiar.

Es vaques [*báko*] e bòs e es vedèths [*bedét m. Ar, bedéra f. Les, Me*], no tant es saumets, e en grana mesura es oelhes [*wél'o f. Bo, mutum m. Ma*] e crabes [*krabo f. Ba, búk m. Fo*] proporcionen pèths fòrça apreciades, que se profiten enes indústries peletères forànies.

Tath consum de casa, eth pagés crie quauqui porcèths [*pórk m. Ju, Fo, truZa f. Bo, Ar*], garies *[puk m. Les, Me, garía f. Val de Toran*], lits [*lít, ju*] e conilhs [*kuníl'a Les, máskle Ju femil'a Les*], e mès rarament palomes [*pizun Ma*]. En quauques propietats tanben se pòden trapar brinhons [*brin'ús d'abél'es, Les, Fo*]. Tà susvelhar es arramades s'acostume a auer un can [*kan Ba, mastín Val de Toran*].

Era agricultura, a causa deth clima rigorós e dera manca de terrens tà coitiu, ei de pòga importància; cau considerà-la coma un praube amiament des camps en ostiu, ath costat dera ramaderia. Dat qu'es pògui cereaus, peth hèt qu'er iuèrn arribe fòrça lèu as lòcs mès nauti, fòrça soent non maduren ben e se gèlen abantes que poguen èster dalhadi, o que pr'amor des ploges abondoses se maumeten es garbes, era cuelheta non ei tan abondosa coma calerie tà neurir era populacion. Per contra, soent s'artenh un excès ena produccion de truhes. En çò que

[65] Ferre, "herrèr"

[66] Pendent tot er an artenhen as montanhes granes arramades, sustot d'oelhes. Sonque ena val d'Aran, eth nombre de caps de bestiar de dehòra arribe as 35.000 (BERTRANS, 69). Sus aguest amontanhatge, CAVAILLÈS AG XXI, 120, e es auti trabalhs der autor.

[67] BERTRANS, 69: "...Alcanzando [el Valle de Arán] la cifra global de dos mil quinientàs cabezas, en mulos, y otra parecida en yeguas".

hè as cereaus, enes parcèlles petites des pinents se coitiue sustot blat [*karáu Bo, Les, Me*] e enes lanes mès fertiles tanben horment [*hurmén Bo, Me, Eu*] e milhòc [*mil'ok Ju, Ar*]. Aguest darrèr proporcione tanben eth minjar d'iuèrn tath bestiar de lèit, e es grans servissen tanben tà engrassir es animaus de carn.

De uerdi [*gwérdi Ba, Me, Eu*], civada [*sigwáda Les, Me*] e morisco [*morísku Bo, Ar*], n'i a en plan pòga quantitat. Es tipes de coitius mès abondosi son eth caulet [*kaulet Les, Eu*], leituga [*leitúga Bo, Fo*], cedes [*séde Ba, Fo, Ci*], mongetes [*hába Les, Ar*] e naps [*beterába Ca, Fo*]; tanben se trapen soent virasoleis [*tornasól Ba, Eu*], qu'aciu son tanben plantes utiles. Lèu en cap uart non i manque un bancal de sanfuèn [*sangwén Les, Ar, Eu*], ua planta de peisheu que coma es camps de trèfla [*tréfla Val d'Aran, Me*] e es prats de dalh se pòt dalhar dus o tres viatges, e s'utilize sustot coma minjar tàs porcèths. Eth coitiu de tabac, ath contrari de çò que passe en Andorra, a on a portat ua indústria fòrça activa, aciu s'a arturat enes començaments.

Ath costat dera agricultura e era ramaderia, ua des hònts d'ingrèssi mès important dera nòsta populacion de montanha ei eth dinamic comèrç de husta. Es resèrves des bòsqui enes zònes mès nautes representen tresòrs considerables. Anticament èren sustot propietats comunaus o familiars. Recentment an estat comprades en bona part, a cambi de pògui sòs, per empreses forastères, e fòrça montanhencs i trabalhen coma lenhataires. Er amiament des bòsqui se hè fòrça complicat enes zònes mès nautes a causa des deficientes possibilitats de transpòrt. Maugrat açò, era exportacion vau era pena[68]. Ena repoblacion des arbes panadi, qu'èren es deforestacion des montanhes.

Era caça e era pesca s'an de considerar coma ingrèssi segondaris fòrça lucratius. Es arrius sauvatges d'aigües eslumoses e es estanhs encastadi entre es ròques o barradi damb murs de pèira dera region aupina son especiaument rics en trueites [*truéito Ju*], que se pòrten tà Banhères de Luishon o d'autes populacions dera zòna qu'an otels. Auti peishi, coma eth barbèu [*bárp, Bo*] e era anguila [*angíla Bo*] sòn plan mens importants. En generau, donques, es aigües son praubes en espècies, mès sonque es gelades hònts des arrius e es estanhs des glacères son complètament inèrtes.

Era caça proporcione ara nòsta populacion carn tath consum pròpi e tath comèrç. Es principaus destinataris dera carnalha fresca e es productes humadi son es poblacions d'apròp qu'an balnearis. Enes mercats deth país o forastèrs, eth montanhenc pòt arténher pretzi fòrça favorables, non sonque tara carn senon tà d'autes pèces, coma es còrnes, era pèth e eth pelatge.

Ena suau e lana Nauta Val deth Gars, era agricultura aucupe era prumèra posicion. Es rendiments des fertils plans son tan grani que se pòden estauviar eth coitiu espisós des pinents peiregoses, qu'enes autes dues vals ei imprescindible. Ac explique qu'aciu, eth limit deth terren cultivable non sigue tan naut coma aquiu. Es frutèrs, qu'ath sud deth talh de Sant Beat sonque se comencen a veir praubement en quauques clotades, aciu se desvolopen perfèctament. Se i arremassen pomes [*púma Fo*], peres [*péra Me*] e prues [*prúa Bo, Ca, Ar*] en granes quantitats, e tanben i maduren es persecs [*persék Les, Eu, Ci*] e es higues [*híga Les, Eu*]. Pes entorns d'Eup e de Marinhac se trapen es prumères plantacions de vinha, que mès tath nòrd son fòrça abondoses. Es ceps s'emparren pes arbes frutèrs o pes paishons que se i meten.

En çò que hè ath rèste, era economia dera nauta val de Gars ei fòrça semblanta ara

[68] Es socs (en estat naturau o ben dempús d'èster bracadi enes ressècs locaus) se carguen en camions o trens e son exportadi.

dera Val d'Aran e era Val de Sant Beat.

Anticament, eth nòste òme de montanha hège non sonque es trabalhs agricòles qu'auem comentat enquia ara senon toti es auti prètzhèts. D'aguesta manèra s'asseguraue ua complèta independéncia economica. Aué en dia, sonque enes lòcs mès aluenhadi dera val, a on era vida presente ues condicions mès marcades, eth madeish pagés satisfè toti es sòns besonhs economics e domestics. Per contra, enes assentaments dera val, qu'en grana mesura son abitadi per gent venguda enes darrèri tempsi, s'an de besonh menestraus e trabalhadors industriaus, que se van establint ena val cada còp mès, maugrat qu'encara era dedicacion principau ei era agricultura. Non sonque pera implantacion de naui mestièrs, senon tanben pera pèrta de quauqui trabalhs antics e arraïtzadi, atau coma pera importància que van adquirint era indústria e eth comèrç, era economia dera nauta Garona a perdut, enes darrèri tempsi, bona part deth sòn caractèr originari e diferenciat.

Anticament, ère pòc desvolopada ena nòsta zòna, e constituïda per petiti talhèrs domestics de hilatures, genères de punt, teishits o d'autes especialitats. Aué, era confeccion professionau autoctòna lèu a despareishut complètament dera Nauta Garona, atau coma dera majoria de vals vesies. Unicament era hilatura, coma aucupacion complementària, s'a mantengut enquia ué. Pendent es longues nets d'iuèrn, en casa, fòrça mairs acostumen a tier fòrça aplicadament era hursera [*hurséra Bo, Ar*] e eth hus [*hús Les, Me, Eu*], en tot qu'es hilhes hèn a servir eth hiu ja hilat tà petiti trabalhs, e eventuaument tà confeccionar miches, liròts, giquetes o d'autes pèces de ròba. Aguesta aucupacion, totun, enlòc non constituís es ingrèssi principaus d'ua família, coma en d'auti tempsi. Per açò ei tanben explicable que quauqui des esturments que se hèn a servir tà trabalhar es plantes de hilar e tara elaboracion deth hiu, coma eth estremal [*estremál Ba, Me*], eth piente [*pénce Eu*], era barga [*bárga Ba, Ar, Eu*], eth tur [*túr Ca, Fo, Ar*] e d'auti, aué se trapen soent entre es esturments vielhs des humaraus[69]. Coma conseqüéncia dera disminucion constanta deth trabalh des hilats e dera lan, era artesania textila tanben a retrocedit fòrça enes darrèri tempsi. Ena Val d'Aran, sonque en quauqui lòcs sauven encara er antic telèr [*telé Les, Ar*], damb eth quau se fabriquen es grossi teishits de lin e lan deth país. Era majoria de teishinèrs locaus son d'edat fòrça auançada. Damb eri se perderà er antic mestièr, perque es joenes generacions ja non se preocupen d'aprené-lo. Eth batan [*batán Bo, Ca*] tanben deu auer agut un papèr important en aguesta zòna. Aué ja sonque viu en rebrembe[70]. Eth canam [*kánam Les, Eu, kánep Ca, Bd*] e eth lin [*lin Ca, Me, Ci*] maugrat qu'encara se coitiuen, hèn cap as fabriques de hilats coma articles semifacturadi. Çò de madeish passe damb era lan [*lan Ba, Ar, Eu*] obtienguda des oelhes, qu'en quantitats cada còp mès granes s'expòrte as usines de dehòra, que damb es sues maishines pòden trabalhar de manèra fòrça mès barata qu'es nòsti teishinèrs locaus.

Non fòrça diferent de çò que succedís damb era indústria de productes textils e dera lan ei çò que passe damb era produccion des objèctes de còrda e de palha trenada, que sonque se sauve en quauqui petiti poblets fòrça aluenhadi, e tostemp a nivèu de trabalh domestic. Delà, a on es besonhs economics an experimentat un aument, se tendís cada còp mès ara venta deth vim e era palha e ara compra des objèctes manufacturadi.

---

[69] Sus eth coitiu deth lin e eth canam, KRÜGER, HPyr D.

[70] Per exemple, era denominacion locau [lána dez batáns] en Bossòst. KRÜGER, VKR II, 235, ANM 2; HPyr D (VKR IX) 16 e ss.

Pr'amor dera riquesa deth solèr dera nòsta nauta val, enes darrèri tempsi s'a tornat a desvolopar eth trabalh minèr e, damb eth, era grana indústria, que d'ara endauant segurament prenerà ua grana possada. Ei cèrt que manque eth carbon de pèira de besonh tara hòsa des mineraus sus eth terren, e qu'eth nombre e era productivitat des carbonères son limitadi. Mès era possibilitat d'utilizar mecanicament era energia idraulica hè qu'eth futur des desvolopaments tecnics se trape en ua situacion fòrça mès favorabla qu'enquia ara.

De trabalhadors qu'amien ua mina per compde pròpi dificilment se'n pòt trapar. Igualment, es talhèrs de herreria, nomentadi hargues, a on abantes se trabalhauen es metaus, an despareishut dera val[71]. Era majoria de capitau forastèr s'an adaptat ara economia locau e apertien a societats privades o subvencionades per estat. Aguestes mines, naturaument, guanhen damb facilitat era competéncia, tot e qu'en part, mès, a causa dera pòga rendibilitat, eri madeishi liquiden. Eth contingent mès fòrt deth personau que i trabalhe son gent dera val, tot e qu'arriben trabalhadors forastèrs en quantitats que non se pòden mespredar.

Ua des mines mès importantes dera Val d'Aran ei era "Susana", plaçada ena part superiora de Liat (2.233 m.), d'on s'extrèn blendes de zinc[72]. Eth metau arribe en Pontaut gràcies a un sistèma de transpòrt electric, e aquiu ei estrissat e apilerat. Dempús se pòrte damb camions as estacions de trèn de Hòs o de Marinhac. Se non se trabalhe ena madeisha val, aciu se cargue e se transpòrte as ciutats portuàries d'apròp, tara exportacion, o ben as zònes d'indústria siderurgica de França e de Belgica. D'autes mines se pòden trapar en Bossòst, Mèlhes e Marinhac, a on a mès de zinc s'extrè hèr, coeire e plom.

Mès que non pas era mineria, çò qu'a transformat era vida e era economia locaus son era indústria deth marme e es horns de caudia de Sant Beat e es entorns[73]. Es petiti horns, qu'abantes satisfègen era demanda, an estat substituïdi pes eficaci horns de cuba. Ath costat des populacions mentades, sustot Lez e Bouts an ua fesomia de petites ciutats. Dera pagesia primitiua ne demoren pògui trèits. En sòn lòc, aciu se trapen sustot trabalhadors industriaus.

Es enormes resèrves de granit e es pissarreries an tanben ua importància economica, a causa dera riquesa inesgotabla en pèires tara construccion e tàs paviments, e lòsa tàs lossats, respectiuament.

Era utilizacion deth "carbon blanc" se limitaue originariament a petites empreses coma mòles, ressècs, batanèrs, etc. Des de hè apruprètz dues decades a prenut un nau possament gràcies ara construccion dera centrau electrica en Saut de Cledes, a pròp de Bossòst. Aguesta genère 16.000 shivaus de fòrça e provedís, a trauèrs de nombrosi punts d'alimentacion e transformadors, de lum e energia enquia comarques aluenhades dera cadia pirinenca[74]. Es preses de Sant Beat, coma installacions idrauliques, lèu sonque son significatiues a nivèu locau, produsint era energia mecanica, damb es sòns sauts, tàs empreses polidores de marme.

Fòrça jaciments dera nòsta val son encara sense explotar, e fòrça empreses, qu'en grana mesura traparien es matèries prumères de

[71] Sus es hargues KRÜGER, VKR II, 236; HPyr D (VKR IX) 10 e ss.

[72] Ena Val d'Aran s'obtien mès de 6.000 tones de zinc per an; açò represente apruprètz era meitat de tot eth que s'obten en España.

[73] Era espleita de marme de Sant Beat ei conèishuda des de fòrça antic. En BERTRANS, Pag. 153, se ditz: "La célebre columna de Trajano fue construída, con mármol de las citadas canteras, como así también los estanques, fuentes y algunas estatuas del palacio de Versailles".

[74] Vedetz era descripcion d'aguesta centrau en BERTRANS, pag. 61 e ss.

de besonh tara sua prosperitat, encara demoren èster creades. Quauques possibilitats tecniques, coma era depuracion des mineraus vèrges[75], era elaboracion de carbur de calci e era generacion de grafit (Sant Beat), an estat sajades recentment ena Nauta Garona francesa. Entre es indústries damb capacitat de desvolopament, en prumèr tèrme se trapen, gràcies as resèrves forestaus, era produccion de carbon vegetau e era fabricacion de papèr e celulòsa. Era quimica e electrometallurgica, qu'en quauques vals vesies (Arièja) ei ja prospèra, aufrís ues bones perspectiues.

Anticament, ena nòsta zòna, eth comèrç ère pòc desvolopat. Se limitaue ath transpòrt de mercaderies en petites quantitats. Ua rason essenciau deth còst des operacions en comèrç interior son es entrebancs geografics. Era tan de besonh sau de codina [*sáu Val de Toran, Ar*] tàs persones e es animaus, a estat transportada des de tostemp, e quauque pas de montanha fòrça dificil, qu'aué lèu ja non s'utilize, se coneish coma eth "camin dera sau"[76]. Damb eth modèrn desvolopament des mieis e eth sorgiment dera grana indústria, era Nauta Garona a deishat d'èster, graduaument, ua zòna economica autosuficienta. Eth comèrç a gessut der estret cercle d'intercambi entre vesins. Mès, se limite essenciaument ara exportacion; aguesta orientacion veng determinada pr'amor dera plan caracteristica constitucion deth terren d'aguesta zòna topografica. Des productes que s'expòrten, es mès destacadi son: bestiar, husta, truhes, pèths, lan e textils semifacturadi. Era importacion a creishut enes darrèri ans. Ath costat des locaus, pòc a pòc van apareishent foranèus, sustot metallics e tèishits. Era de gran ena Val d'Aran se hè sense besonh de pagar drets de doana. Normaument, se transpòrte des de Barcelona a trauèrs deth sud de França[77]. Tara majoria des auti productes i a impòsti obligatòris. Per açò, aguesta zòna de montanha, en ostiu, quan enes pòrts non i a nhèu, se provedís de fruta e verdura fresca. Sonque quan hè mau temps e eth transpòrt damb camions demore interromput, se suprimissen aguesti aprovisionaments.

Per influéncia des doanes[78], qu'an creat ena nòsta val dues zònes de comèrç nacionau fronterères era ua damb er auta, s'a desvolopat ena termièra francoespanhòla un contraband fòrça actiu. Era separacion drastica dera Val d'Aran respècte dera pàtria espanhòla obligue as sòns abitants a préner eth camin comerciau deth nòrd, mès viable, e que gràcies a cèrts privilègis encara les a estat mès facil. E entà estauvià-se tanben eth rèste de taxes, que se requècten enes doanes, er aranés recor a petiti camiaus aluenhadi e temeraris que van pes montanhes fronterères e hè intercambis de productes damb eth sòn vesin francés, de manèra qu'aguest ei tanben culpable, ena madeisha mesura, dera defraudacion d'impòsti.

Des qu'eth comèrç a coneishut ua cèrta expansion, e eth freqüent intercambi dirècte ja non ei possible, es sòs son visti cada còp mès coma un substitut des productes dadi, e eth receptor a era consciéncia qu'eth, ath sòn torn, ac poderà tier coma valor de cambi tà arténher es que desire. Mès, quauques articles dera economia locau encara s'utilizen coma succedani des sòs. Es monedes de cors legau son era pesseta espanhòla ena Val d'Aran e eth franc francés enes autes dues vals.

---

[75] Sus era espleita de mineraus en Pirenèu francés, SORRE, Pyrénées, pag. 188 e ss.

[76] PARET, 11.

[77] EUIEA: Aran

[78] Eth contròtle sus eth transpòrt de mercaderies l'exercís, ath long dera linha de doana e de tota era zòna fronterèra, policia de termièra militarment organisada. Era entrada sonque se pòt hèr a trauèrs d'ua carretèra determinada, a on se trapen es doanèrs, e sonque a determinades ores; ei proïbit utilizar d'auti camins.

Mès, es peculiaritats dera geografia comerciau dera sua val hèn qu'es aranesi les accèpten tanben enes sòns tractes quotidians, sustot en iuèrn, que manquen es sòs qu'apòrten es comerçants e es toristes. Totes es pensions e botigues son lòcs de cambi. Coma per tot, eth ciutadan fronterèr cerque, ara ora de crubar damb moneda estrangèra, eth pròpi benefici. Era espanhòla non ei pariona en drets ena val francesa dera Garona.

E ua auta aparicion forània ena vida economica dera nòsta montanha ei era indústria toristica. Les, ena Val d'Aran, ei ja coneishuda des deth temps des romans pes sues aigües sulfuroses (35º), que cada còp son mès apreciades, parièr qu'es banhs de Tredòs ena val segondària d'Aiguamòg[79]. En çò que hè a d'autes hònts mineraus, s'aprècien sustot es riques en hèr pes sòns vertuts enes guariments d'aigua. Darrèrament, eth torisme tanben a estat fòrça estimulat a trauèrs d'ua propaganda plan activa. Enes zònes mèns ospitalàries, cada còp se bastissen mès aubèrges tàs montanhistes. A despart de quaqui lòcs aranesi, a on i a mès afluéncia de visitants (en tant que balnearis climatics e lòcs de descans estivau) ei en uns idillics poblets ath pè deth Pic de Gars, a on per tot se van bastint pensions e otèls seguint modèls urbans.

Situacion deth transpòrt e des comunicacions:

Era nauta val dera Garona, coma era majoria d'artigues transversaus dera cadia pirenenca, s'a dubèrt as modèrnes comunicacions, mès ath madeish temps s'a setmetut ara sua influéncia. Atau coma correspon ara sua situacion, en prumèr lòc ei decisiu eth trànsit en direccion nòrd-sud. Era naturau mès favorabla, que junh era val damb era Gasconha e era rèsta deth sud de França, permet explicar clarament es relacions, tanben culturaus e lingüistiques, damb aguesta zòna, coma d'auta banda eth contrast prohond qu'existís entre era Val d'Aran e era nauta Catalunya[80].

Era grana carretèra, que trauèsse tot ath long era nòsta val, e ua naua via segondària que i a ath costat des vies romanes que se trapen en Sant Bertrand de Comènges[81], seguís essenciaument eth cors dera Garona. Dempús d'auer crotzat, en Cierp, era Chausée dera Val de Luishon, se junh ena gòrja de Sant Beat damb era via laterau, qu'amie de cap tar oèst dempús de hèr un torn ath nòrd deth bòsc de Gars e dera sèuva de Cagira. Passant per fòrça pònts, a trauèrs d'estreti angosti e de lòcs serpentosi, arribe ar extrem sud dera Val d'Aran, s'enfile peth pòrt dera Bonaigua, e mès enlà dera cresta pirenenca, va a cercar era val dera Noguèra Palharesa, que represente era continuacion d'aguesta rota[82].

Eth citat pas de montanha (2.050 m.) represente un obstacle tàs comunicacions, ja que pendent es mesi d'iuèrn ei caperat de nhèu e per tant barrat ath transit[83]. Eth rèste de caminets de pas que se trapen pera part superiora deth soc dera val, ei a díder, eth Pòrt

[79] COROMINAS, 2: [aigwamóc, Ca], "lòc pantanos", cat. "aiguamoll".

[80] KRÜGER, HPyr B, 4; SCHÄDEL, Ro XXXVII, 140 e ss.; MILLARDET, RDR I, 122 e ss.; LUCHAIRE, *Études*, 194 e ss.

[81] Sus eth cors des antics camins reiaus, ved. ROHLFS, *Bask. Kultur, Philologische Studein*, 58 e ss.

[82] Era carretèra dera Val d'Aran a substituït un camin mès vielh reaument perilhós (SOLER, 19-20: "Aquesta via era molt perillosa a troços i interceptada de vegades pel riu") que seguie era madeisha direccion der arriu e que lo crotzaue soent damb pònts de pèira e husta fòrça vielhs. Hè sonque dues decades, era engodronada que ges dera termièra artenhie sonque enquia Arties, ena nauta Val d'Aran (ved. Carte d'État Major, huelha 252) e ena auta banda dera sarrada arribaue enquia Sort, en Pallars (ved. aguesta constatacion en SCHÄDEL, RDR I, 50), ua pròva mès tara direccion cap ath nòrd des comunicacions. Era construccion dera carretèra deth pòrt se retardèc enquiath finau dera guèrra. Des passi d'arriu antics –n'i deuie auer uns 30 en tota era val– en demoren plan pògui (KRÜGER, HPyr A I, 42).

[83] Es viatges damb autobús entre Lleida e era Val d'Aran comencen cada an cap a finaus de mai e duren enquia començaments de seteme.

de Vielha (damb un espitau a 2.505 m. de nautada), que comunique era Val d'Aran damb era val dera Noguèra Ribagorçana, plaçada ath sud; eth Pòrt dera Picada (2.460 m.), que daurís eth camin tirant tà Benasc (provincia de Huesca); e eth Pòrt de Beret (1.860 m.), qu'amie entath Pallars, son sonque aptes tath transpòrt a pè o damb bèsties de carga.Parciaument, encara son mès temps barradi. En vista d'aguestes comunicacions deficientes, era orientacion economica dera nòsta zòna s'incline besonhossament tath nòrd[84]. En madeish sentit actue era linha de tramvia Pònt de Rei-Marinhac, qu'arringue deth tram Tolosa-Banhères de Luishon.

Deishant de banda era via de comunicación qu'entre ara nòsta zòna des deth nòrd, damb corbes considerables, enquiath dia d'aué non i a carretères artificiaus tar oèst e entar èst, coma en generau non i a de longues dirèctes en aguest airau deth Pirenèu. Era causa d'açò son es plecs lateraus, entre es quaus era nòsta val se trape encastada, e que hèn qu'ena majoria des casi, es camins agen de hèr virada. Hè pòc temps, s'a construït ua carretèra des de Sant Beat, passant per Lez e Boutx, enquiath còth de Mènte (1.331 m.). Aciu s'acabe de patac. Çò de madeish succedís damb eth tram Luishon-Portilhon de Burbe (1.308 m.)-Bossòst. Pera banda francesa, eth paviment artenh lèu enquiara termièra, en tot que peth costat espanhòl es trabalhs encara non an començat.

Eth rèste de carretères que partissen deth gran èish de comunicacion dera nòsta val servissen sonque tà comunicar es populacions aluenhades des pinents damb es lòcs dera lana. En aguest sentit, s'an de citar eth camin qu'amie tà Eup e Bezins, era carretèra de montanha, actuauments en construccion, que va de Sant Beat a Argut e finaument era cauçada engodronada de Seriail a Melhes. A Canejan, peth hèt d'èster plaçat en un lòc tranquil, non se i pòt arténher damb veïcul. Mès er ample camin que se i enfile, suportat e protegit pes murs, a similitud damb ua carretèra, e per açò mereish èster mentat aciu.

Damb diferéncia, era major part des comunicacions ei constituïda pes camiaus [*kurséra Bo, Ca; sendé Les*]. Aguesti comuniquen tant es pòbles damb es camps coma damb es vilatges o es vals vesies. Entre es fòrça corsères, era majoria plies de calhaus e pèires garonenques, se n'a de destacar quauqu'ues: era que va de Pontaut enquiar aluenhat Sant Joan de Toran e continue tara val de Lez; er ombrivol horaviat que va peth bòsc dera pinent orientau deth Cap deth Mont, e que junh Boutx e Bezins, e eth camin vesinau que va de Sant Beat a Marinhac passant per Géry.

Es passi des arrius[85] son generaument fòrça senzilhs. Un passatge hèt damb quauqui calhaus o un taulon de husta estret possibiliten eth transit d'ua aurèra ar auta. De pònts de pèira o de hèr sonque ne i a ena val principau, quauques des quaus an fòrça antiquitat e ensenhen formes istoriques e culturaus significatiues.

Es mieis de transpòrt son senzilhs e adaptadi ara natura des camins de montanha. En generau, eth nòste montanhés se servís de saumets o mules, que rosseguen es pesi e soent, ath madeish temps, tanben pòrten ath genet. As animaus de carga se les meten coishinets de sèra e baiards concebudi de manèra fòrça enginhosa. Es carròs lèu sonque s'utilizen tàs trabalhs agricoles: enes lòcs aluenhadi dera val, eth baiard s'emplegue soent tà transportar pèires, e es baiards tot

[84] Tà promocionar es relacions economiques entre era Val d'Aran e era mare pàtria, s'a de bastir ara un tunèl fòrça a pròp de Vielha, que facilite es comunicacions e que permete es transpòrts tanben en iuèrn.

[85] Sus açò, ved. KRÜGER, HPyr A II.

terren tà hiems, èrba seca, cereaus e husta. Es cariòts de man damb arròdes non se trapen entre es objèctes locaus tipics, e se ven plan rarament. Es troncs d'arbe, fòrça pesadi, es rosseguen bòs o mules. Eth transpòrt damb rais, qu'abantes ère fòrça abituau, lèu ja non se practique. Delà a on es condicions des camins son un shinhau mès favorables s'utilizen es baiards damb arròdes de disc. En fòrça lòcs, aguestes se méten expressament tà protegir eth paviment. Es carròs de dues o quate s'empleguen sonque en hons dera val coma mieis de transpòrt. Es animaus de tiratge mès utilisadi son es bòs, damb carruatges d'ua o de dues bèsties. Es shivaus se hèn a servir plan rarament coma de tir. Tath individuau, s'emplegue tanben era biciclèta. Finaument, cau mentar tanben eth ferrocarril e er autobus, que servissen tàs viatges e eth transpòrt de bens e deth correu[86] en trajècte Lleida-Hòs-Marinhac (damb connexion en Montréjau e Tolosa).

Ei compresible qu'aquiu a on sonque i a camins eth transit sigue fòrça limitat. Per contra, es carretères, especiaument era que seguis er èish dera val, e eth ferrocarril, an dat un possament plan considerable as comunicacions. Bossòst e Les en Baish Aran, Hòs e Sant Beat ena Val de Sant Beat e Cierp e Marinhac ena nauta val deth Gars son nuds en tota regla. Encara mès significatius son es lòcs ara aurèra dera cadia pirenenca. Aguesti son tanben a on s'amassen es còlhes de forastèrs en ostiu, pendent era epòca des mercats de bestiar [*héira Ju, Les*] e es hèstes majors [*hésta Me, Ba*]. Eth que mès cride era atencion, en aguest sentit, ei qu'era termièra non supause cap impediment tad aguestes excursions, ja qu'es francesi e es espanhòls dera nauta Garona, sense pensar ena sua nacionalitat, se trapen en ua banda o en auta, comercien es uns damb es auti, intercambien idèes o se divertissen en balh. Aguesti contactes s'estien, ath nòrd, mès o mens enquia Cierp, e ath sud enquia Bossòst. Aguesta comunicación de termièra, qu'era grana carretèra dera val hè possibla entre es diferenti lòcs a on passe, sense auer en compde a quin estat apertien, ei un motiu essenciau tara pèrdua de particularitats lingüistiques e culturaus. Eth contacte damb er exterior, que se produís sustot pendent es mesi d'ostiu[87], compòrte era desaparicion de bens culturaus e materiaus tradicionaus fòrça antics. Tot e atau, tant era lengua coma era cultura populara se trapen massa arraïtzades coma perque poguen desparéisher complètament en pòc temps. Eth pagés dilhèu non sauve es objèctes materiaus qu'erede e que son pòc desvolopadi. Eth que li hè mantier es vielhes formes ei soent era pression des condicions de vida. E aguestes an tanben pro efècte tà assegurar era continuïtat des formes dialectaus. En prumèr lòc, ei enes populacions situades ath long dera carretèra dera val a on arriben es naues corrents modèrnes e unificadores, en tot qu'es vilatges aluenhadi, coma Sant Joan, Bordius, Bausen e auti, non an perdut bric eth sòn caractèr primitiu.

Influéncies exteriores:

Es naues formes d'economia e es facilitats enes comunicacions ja an estat assenhalades coma motius essenciaus tàs influéncies modèrnes ena lengua e era cultura primitiues dera nòsta zòna; a continuacion se mentaran quauques auti factors qu'an importància ena disgregacion des antiques tradicions.

Per exemple, es hèstes des pòbles, qu'an un papèr important coma mercats de maridatges, contribuissen considerablement ar

[86] En iuèrn, eth correu artenh ara Val d'Aran a trauèrs de França, a causa des passatges deth sud impracticables; en ostiu arribe dirèctament des d'España.

[87] Pendent er ostiu, se hèn viatges organisadi des de Luishon enquiara nauta val dera Garona lèu cada dia.

intercambi de sang damb gent d'auti lòcs e paisatges. Enquia entre francesi e aranesi se formen matrimonis mixtes en un nomerò considerable. Atau artenhen estrangers ara nòsta val. En tot qu'antics residents s'aluenhen deth terren patern.

Ena zòna fronterèra entre Les e Hòs, un nombre de funcionaris de doanes e guàrdies civius foranis meten en contacte es pagesi d'arraïtz damb es forastèrs. En Bossòst[88] e Sant Beat son sustot trasladadi dera administracion, que proporcionen as antics residents naues formes de vida. Finaument, en totes es populacions granes dera val s'an d'auer en compde es empleadi de correus e de teléfons, e ena zòna francesa tanben es des ferrocarrils, e es sues famílies coma destructors des tradicions ancestraus e des costums arraïtzades ena tèrra.

Era emigracion, provocada pes dures condicions de vida, a un papèr important ena transformacion des formes de vida pròpies. Era especificitat dera lengua e era cultura se manten mès fèbla dauant des importacions foràmies quan eth despoblament ei relatiuament fòrt[89]. Aguest ei fòrça mès important enes pinents e enes parts mès nautes dera val, a on de viatges peisheus sancers demoren erms, perquè eth solèr non pòt alimentar era populacion. Lèu en toti es pòbles de montanha se trapen cases desabitades que se van roeinant. Auti ostaus son uedi sonque en ostiu. Es òmes, o ben van ara ciutat tà complir eth servici militar o ben trabalhen enes camps. Eth forastèr a era impression qu'aguesti pòbles son deserts, especiaument quan es hemnes e es mainatges s'amaguen d'eth coma es espantadissi animaus sauvatges. Es corrents d'emigracion an diferenti destins. Entre es joeni i a soent eth costum de logà-se, pendent tot er ostiu, tà trabalhs agricòles ena lana de Tolosa o ben ena zòna de Bordèu, Barcelona, Lleida o autes ciutats. Quauqui òmes comerciants se trasladen de pòble en pòble, auti se reenganchen en exército. Apertien ara tròpa d'elit des guardes de montanha. Es mainades joenes van soent a trabalhar coma servei domestic. Er excedent de populacion des vals espanhòles emigre sustot tath sud, e eth des franceses tath nòrd. Fòrça d'aguesti antics abitants dera montanha contribuissen a renovar era sang des ciutats. Coma fòrça emigrants d'ultramar, se'n van e era sua pàtria les perd tà tostemp.

Ua emigracion temporau, e que per açò semble auer mèns conseqüéncies, ei er amontanhatge. Es pastors deth país e es forastèrs[90] cambien de lòc damb es sòns tropeus segontes es besonhs. Er objectiu comun ei, ena primauera, es prats mès nauts, mès a pròp des crèstes, que verdegen mès tard, e ena tardor es peisheus mès emparadi des zònes mès baishes dera val. Pendent es trajèctes passen per fòrça pòbles, es abitants des quaus entren en contacte damb es pastors.

En madeish sentit mereishen èster citadi es peregrinatges a Montgarri (ena nauta val dera Garona), a Montserrat, Lorda o auti lòcs coneishudi de peregrinatge des entorns dera zòna o de mès luenh. Aquieu se i amassen creients de diferenti lòcs, tanben deth nòste airau, a viatges solets, de viatges en grops, e tornen tà casa damb impressions forastères.

[88] Bossòst ei eth pòble principau der antic tèrçon nomentat Quate Lòcs.

[89] Era populacion dera Val d'Aran ère, en 1816, de 11.272 abitants; en 1900 n'i auie 6.380 e aué se trape ath torn des 8.000 estatjants (*Rev. Des Pyrénées*, 1905, pag. 6). Er aument enes darrèri 30 ans s'a d'atribuïr senzilhament ara industrialisacion. Es proporcions enes dues vaLes franceses son fòrça parières.

[90] SORRE, *Pyrénées*, 62, fig. 4.

Vida culturau[91]:

Entre plan conquèstes dera civilisacion, que contribuishen ar anivelament dera especificitat culturau e lingüistica dera nòsta populacion de montanha, era escòla aucupe un lòc destacat. Enes dues vals franceses, er estudi ei obligatòri e, en conseqüéncia, era assisténcia ei fòrça regulara. Aciu, lèu cada pòble a un institut d'ensenhament, perque non se pòt exigir as alumnes hèr longui trajèctes per aguesti paratges dificils, sustot en iuèrn. Ena Val d'Aran, a on es mainatges an de collaborar enes trabalhs deth camp, o enquia s'an de preocupar peth minjar de cada dia, non i a, de hèt, cap obligacion d'escolarisacion. Existís ua escòla populara sonque enes lòcs de mès de 500 abitants, en tot qu'enes populacions petites s'an d'acontentar damb un estudi privat o en son totaument mancadi de quaussevolh tipe[92]. En iuèrn, es aules an un bon nombre d'alumnes, mès en ostiu son soent uedes. Era joen generacion, ath costat d'auti coneishements, receb sustot instruccion en er us orau e escrit dera lengua. En aguest sentit, en grana mesura s'a en compde eth dialècte autòcton, perque ath començament aufrís era unica possibilitat de comunicación. Ena Val d'Aran s'ensenhe catalan a mès d'espanhòl. Enes dues vals franceses, era lengua nacionau s'empòrte era principau atencion. Es classes les hèn professors d'andús sexes, capelhans, monges e seglars. Tara formacion lingüistica des joeni aranesi se trasladen tanben *instituteurs* francesi[93], entre eri hemnes qu'an acabat es estudis ena escòla deth convent de Les, e que son fòrça familiarisades damb es condicions dera Val d'Aran.

Era glèisa actue en madeish sentit: enes classes de preparacion ara comunion, des deth pulpit o en tracte personau damb es feligresi, eth capelhà se servís deth francés o deth català respectiuament, plan rarament der espanhòl. Era rason tà explicar açò cau cercà-la ena apertianença politico-eclesiastica dera Val d'Aran ath bisbat d'Urgell[94], es seminaristes deth quau parlen català. Tanben es antics libres de glèisa e es documents oficiaus en son majoritariament redactadi. Enquia aué non s'a produït ena lengua escrita e orau dera administracion cap cambi digne de mencion. Recentment, pr'amor de recomanacion dera escòla, fòrça pares parlen damb es sòns hilhs er idiòma deth país. Entre eri, era populacion parle dialècte. Ua caracteristica especiau des abitants des lòcs fronterèrs ei eth plurilingüisme, condicionat peth constant transit internacionau. Gràcies as auançi culturaus, enes darrèri tempsi se trapen diaris[95], quauques libres isoladi an ressò enes abitants dera val, e non manquen tanpòc quauques òbres poetiques pròpies[96].

Ena vida publica de Bossòst, Les e auti lòcs fronterèrs, eth cafè, a on as vèspes era convèrsa vire sustot ath torn de politica e economia, ei eth centre dera vida culturau[97]. Aciu se discutissen es noticies dera premsa, se hèn plans e se intercambien experiéncies. Enes dues vals franceses i a, de tant en tant, representacions teatraus e sessions de cinema, que distren as abitants dera sua vida vidanta. Ath costat de poesies e musiques pòpulars deth país en apareishen tanben

[91] Sus era vida culturau ena Nauta Garona, especiaument ena Val d'Aran, ved. COROMINAS, Introduccion.

[92] EUIEA: Aran

[93] Ibid.

[94] Anticament, era Val d'Aran apertie ath bisbat de Comènges.

[95] En aguesta zòna se lieg sustot era premsa de Bordèu, Tolosa, Barcelona, Zaragoza e Lleida. Per contra, es hoelhes locaus de notícies perden importància.

[96] È multiples poesies pòpulars, e coma pròva, aciu seguissen quauqui texti damb era traduccion intercalada. Eth següent cant funebre me siguec dictat per un pastor de Canejan (TEXT). Damb era següenta estròfa rebec as aranesi eth Rei Alfonso XIII ena val (6 de junhsèga de 1924, damb motiu deth plaçament dera prumèra pèira deth tunèl de Vielha: TEXT.

[97] Sus relacions semblants enes vaLes d'Andorra, ved. PIESOLLD, 13.

modèrnes de balh e cançons de mòda, qu'imprimissen naues formes enes pensaments e sentiments locaus. Coma per tot, enes darrèri tempsi, era radiò a entrat ena remòta val e constribuís ara ampliacion dera formacion generau.

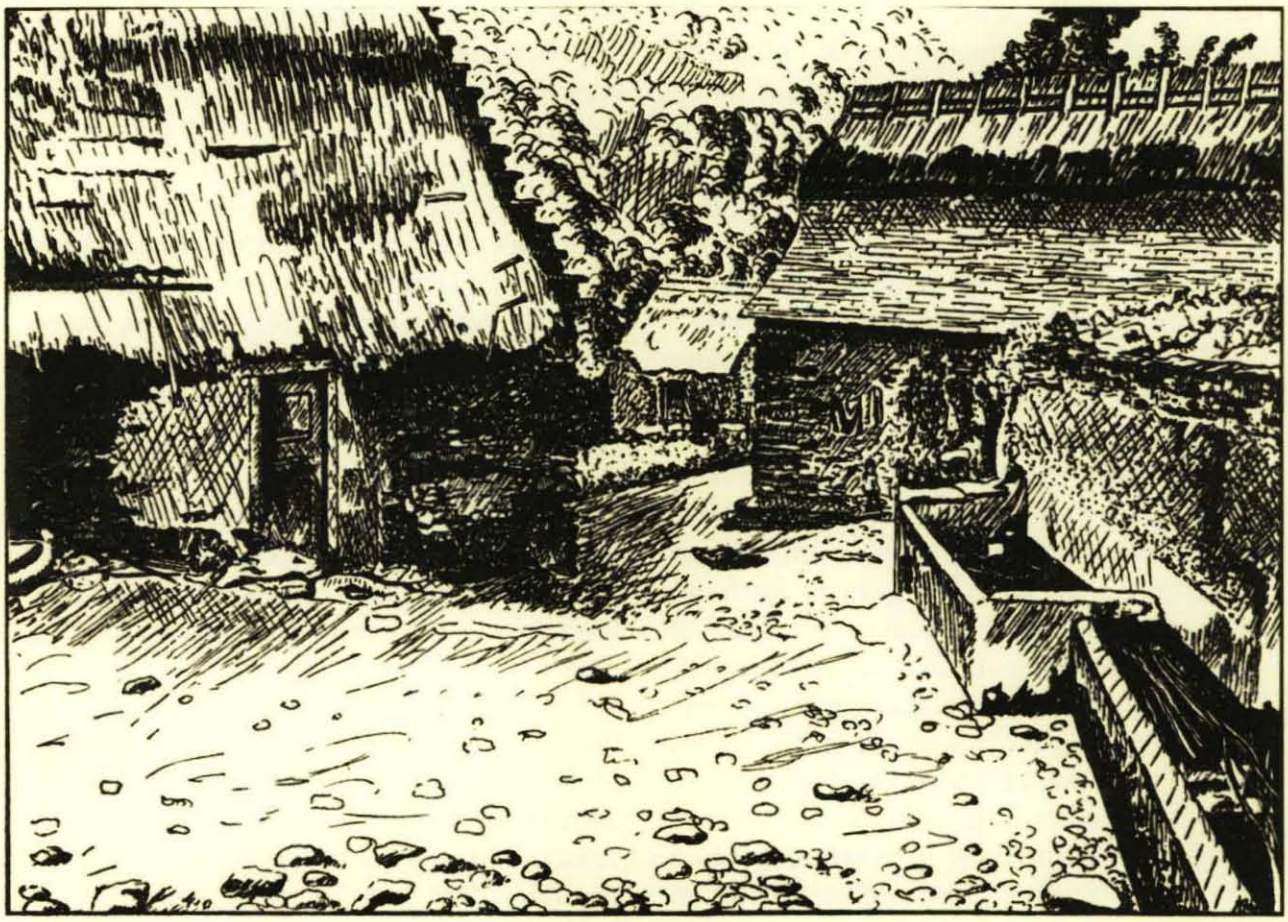
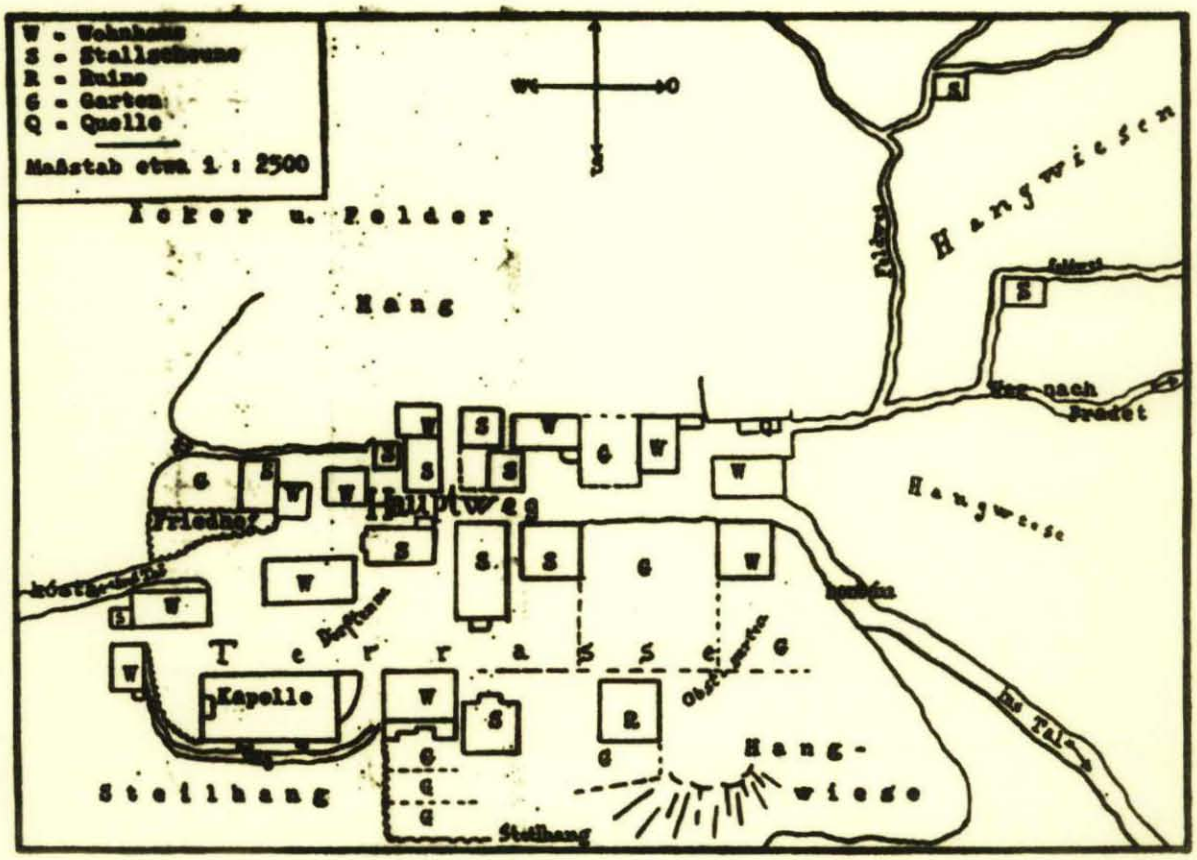
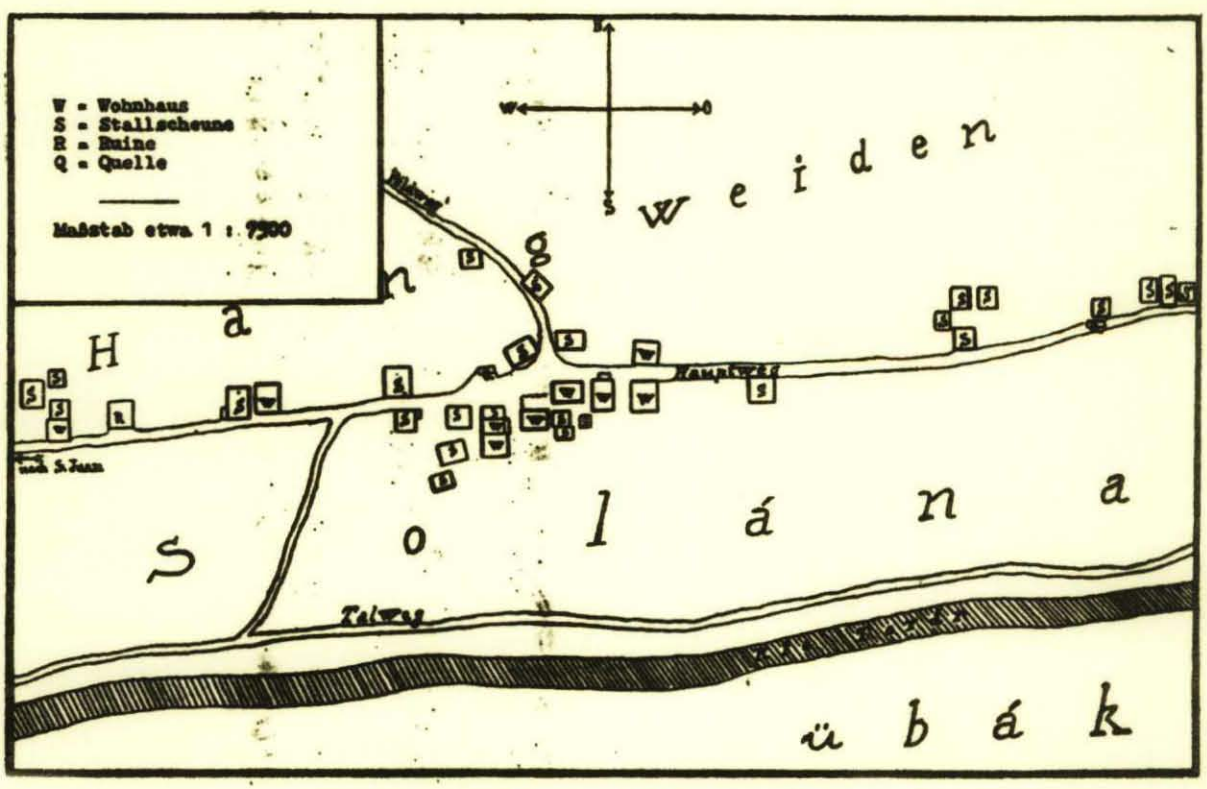

Abb. 1

Plan I. Plan des Weilers S. Juan

Plan II. Plan des Weilers Pradet

TÈRRA ARANESA, II Epòca, nº 2, pag. 77-81 an 2000

ERA SENHORA TRESETA

Arturo Calbetò e Calbetò

Aqueth maitin, quan mare daurie es contravents dera hièstra dera codina, un airet gelat que s'auie lauat era cara enes prumères nhèus dera Pala de Sarrahèra, li desvelhèc toti es sentits de patac, e tot d'un còp entenec es campanes de Betren que tocauen a mòrt. Mare se didec:

- Moria, s'ei en Betren, pòt en sabia ad arrés malaut, mès que non ne cau hèr cas, tanben se morissen es que non son malauts. Quan baishe era nòsta entà vier a cercar eth pan, ja la'c demanaram.

Que cau díder qu'era germana de papa ère maridada en Betren, as d'Arnaudet, e que cada dia venguie entà Vielha entà anar cercar eth pan as de Nando, ta plan li hege un passeg.

Atau ei que tath torn des onze, tia Maria qu'arribèc en casa tota moisha, en tot que mos didec:

- Sabetz qui s'a morit anet, era senhora Treseta des de Guilhèm, e sense èster bric malauta, aguest maitin quan Sabel des deth Coy li a anat a portar era lèit com cada dia, a trapat era pòrta barrada e a agut de tornar entà casa sua, entà anar a cercar era clau des de Guilhèm,

- qu'era sauve tostemp en casa, en tot hè-se acompanhar peth sòn òme Cisco, qu'en quate sauts a pujat ena cramba dera senhora Treseta, e l'a trobat coma dormida en sòn lhet, mès que non l'an poduda desvelhar.

Tota soleta que demoraue darrèraments era prauba, donques es sues nebodes non viuen en Aran, era ua ei en Barcelona malauta e era auta ei maridada tamb un american e viu en Califòrnia.

- Praubassa, se didie tia Maria , en aquera casa tan grana, ua hemna soleta e vielha, ja cau èster valenta ja!

Mare li didec:

- E entà quina ora dideràn eth Rosari?

- Guarda mama - li contestèc tia Maria - entàs ueit deth ser ena glèisa.

- Un o un aute que i calerie anar, per pòc que poga me i harè a portar peth mainatge - i tornèc mare.

E aqueth ser anèrem entà Betren, entath Rosari dera senhora Treseta, e en gésser mos anèrem a cauhar açò de tia Maria, e alavetz, era sua suera, era senhora Beleta en tot cauhà-mos mos didie:

- Èrem tot just deth madeish temps Treseta e jo, dilhèu un an mès, mès coma qu'ère tan grana e prima semblauem dera madeisha edat, qu'auiem anat amassa entàs monges en Vielha, quan èren en carrèr des Clòses, bona estudianta, tostemp era prumèra, e tant per aquerò com per qu'as de Guilhem podien, as 15 ans l'envièren entà un pensionat de monges en Tolosa entà perfeccionar eth francés, apréner musica e hèr era carrèra de mèstra, mès quan li faltaue un an entà acabar, se moric eth senhor Gipet, sa pare e era senhora Mari sa mare, qu'ère des de Janmartí de Vielha, e Treseta, auec de tornar entà casa, entà ajudar ath sòn frair Juanito, qu'encara non s'auie maridat,

donques non èren sonque eri dus, e atau ei qu'as 20 ans auec de préner eth timon d'aquera casa, qu'alavetz ère era mès fòrta deth pòble.

Tres mossos e dues mosses tot er an, quate o cinc dalhaires tot er ostiu, es segaires d'Aragon en junshèga, òmes ena tardor entà hèr era lenha e hemnes ena primauera entà sauclar eth blat e eth horment. Ua casa granassa, sies porcèths de neurir e quate d'aucir, garies, conilhs, auques e dus uarts que semblauen tèrres, tot aqueth shantièr qu'auie d'esdegar era prauba Treseta, era, qu'ère instruïda, que podie tocar eth piano, que parlaue e escriuie eth francés milhor que fòrça francesi, ara s'aurie de pelejar damb es hormatges ena pastèra e damb es caulets en uart, e peth ben dera casa, per non deishà-la, auie de díder non a totes es prepauses de maridatge que li hègen, e que n'auie agut un bèth ramat, des d'un jutge fòrça flamenc que demoraue as dera Abadia, enquiar ereu des deth Ric d'Arties o er avocat des de Garnaisha de Vielha.

Mès era que metie tostemp peth deuant es de Guilhèm ara sua persona, guaire viatges en tot passejà-mos pera naua carretèra de Vielha, m'ac auie dit Beleta: Dilhèu hèsqui mau de non maridà-me, mès com vòs qu'abandona ath mèn frair e a casa nòsta, que serie de casa nòsta, sense ua hemna que portèsse era casa, j'ac ves, eth non ei jamès en casa, aué entara fira d'Esterri, deman entara de Montrejau, ath cap de dus dies entà Salàs o entà Vilalher, non ei cap qu'ac critica non, que tot aquerò ac cau, mès que serie de casa nòsta en mans des mosses, eth nòste Juanito que non a cap de ganes de maridà-se; totun que l'ac digui tot soent.

Que te calerie hèr un pensament, non as cap vint ans e jo non vau a està-me en casa tota era vida

Mès pensa! en divertisse que pensaue.

E atau passèren cinc o sies ans, eth jutge se n'anèc entà Saragossa, es pretendents s'en cerquèren d'autes e Treseta s'auie tornat imprescindibla as de Guilhèm, era pagaue es sodades e jornaus e crubaue es drets dera mòla, era sauvaue es sòs quan Juanito tornaue de Salàs de véner es mules, aqueri sòs que s'auien de hèr durar enquia Totsants der an que ven.

Un bon dia Juanito, eth sòn frair, qu'auie anat entà Barcelona entara nòça d'ua cosia sua, li didec que se volie maridar damb ua gojata aragonesa qu'auie coneishut. Aquerò plan qu'ei ua bona notícia, ce pensèc Treseta, lèu auram ua ireua en casa e era casa plia de mainatges e dilhèu eth nòste Juanito non romarà tant, mès que me la calerà conéisher abantes de maridà-se. Ena tardoada, passada era fira de Vielha, poderíem anar entar Aragon que i auem parents.

Se trobèren en Saragossa entath Pilar, semblaue bona gojata, educada fina, mès ja ne valerà entà casa nòsta?, se demanaue Treseta, la veiguie pòga causa massa delicada, mès que vòs s'a eth li agrade non sò cap jo arrés entà didé-li arren.

Ena primauera se maridèren en San Lorenzo de Huesca i ère enquiath gobernador civil, aquera plan que siguec ua nòça nomentada, e dempús de quauque dia de passejada es naui maridats que partiren entà Betren. Treseta les auie premanit era mielhor cramba de casa, tamb humeneja de marme de Saint-Beat, tot ère ath punt entà recéber ara ireua.

Mès aqueth iuèrn era ireua siguec ben malauta, dilhèu peth cambi de clima o peth sòn estat de bona esperança, eth mètge Ademà auec de pujar un ramat de còps entà Betren entà suenhà-la, ena primauera, abantes de desacopar decidiren que se n'auie d'anar entà Barcelona entà auer tot mès a man, que pòc se pensaue Treseta que non l'arreplegarie guaire mès ara ireua en Betren, tostemp ère

malauta, jamès se trapaue pro ben entà enfrontà-se tamb eth viatge de tornada entà Betren, e Juanito eth sòn frair, passaue longues temporades en Barcelona en tot hè-li companhia. Aquiu en Barcelona neishec Felip, eth prumèr frut d'aqueth matrimòni, despús vengueren Mercedes e Isabel dues mainades, que dilhèu com Treseta, assegurarien era continuïtat dera casa.

En aqueres circonstàncies Treseta se desbrembèc entà tostemp deth sòn maridatge, ara hège mès falta que jamès as de Guilhèm, calie tier era casa e estauviar tot çò que se podesse, entà mantier es despenes dera ireua e es mainatges en Barcelona.

Totun, ath cap de quate o cinc ans semblèc qu'era prauba ireua se trapaue un shinhau mielhor e podec tornar entà Betren, mès com ère tan delicada de salut non podie hèr gran causa. Treseta auie de seguir ath deuant dera casa. Ua dolenta malautia se'n portèc a Juanito quan mès falta hège, quan es mainatges mès auien de besonh a sa pare, aquera plan que siguec ua desgràcia grana. Felip non auie sonque quinze ans e encara anaue entàs frares en Vielha, es mainades èren intèrnes en un estudi de monges de Huesca, e Treseta com tostemp, s'auie d'encuedar de tot, eth sòn frair Juanito, tamb molt bon critèri, pensi jo, l'auie deishat usufructuària amassa tamb era sua hemna.

Aqueri ans sigueren fòrça penosi entara prauba Treseta, donques sigueren es ans dera revolucion e dera guèrra, es uns se les ac panèren tot as de Guilhèm, pr'amor didien qu'èren rics e es auti les ampliren es bòrdes de soldats e de machos pr'amor qu'èren parents d'un deputat dera Generalitat "Estos son de derechas pero separatistas catalanes", que didien es militars.

Non faltèren es dificultats as de Guilhèm aqueri ans, mès Treseta ac soportaue tot tamb dignitat e coratge e sustot pensant qu'era casa encara ère aquiu e eth ereu, a qui era madeisha, auie educat en amor ara casa, ère eth signe mès evident dera continuitat dera madeisha pera qu'era ac auie sacrificat tot, era joenessa, er amor, es illusions, tot ac auie metut sus er "autar" dera casa, quan li faltauen es fòrces se'n guardaue a Felip e era esperança e er optimisme tornauen a dà-li vida.

Era vida se hec dificil entà toti e entàs de Guilhèm tanben, era ireua respetèc tostemp es decisions de Treseta e acceptèc era sua autoritat, mès era educacion des hilhes e era sua vida de senhora obliguèren a Treseta a préner decisions que jamès li auien passat peth cap.

Pendent aqueri ans Treseta sagèc de mantier integre eth patrimòni des de Guilhem, en contra dera opinion dera sua cunhada, que non volèc jamès enténer a parlar de vèner arren, tan qu'auie costat d'arremassar aqueth patrimòni, era tèrra longa deth solan, ère eth dòt que mare vielha auie portat des de Labat, eth prat de "Ses Aigüères" la crompèren damb es guanhances des machos, es ans dera guèrra des alemans tamb es francesi, era guèrra deth dètz-e-sèt, voi díder, era mòla l'auie crompat pare vielh ena subasta des bens deth pòble, en tot endeutà-se ben endeutat.

Ara me ven ara memòria qu'en aqueri ans e entà poder afrontar es despenes dera ireua e des mainades en Barcelona, Treseta auèc de hèr un emprestit ena Caisha de Pensions, qu'anaue tornan com podie e que quauque viatge non li arribauen, bèth còp jo li auia deishat quauque sò, non cau díder que tan lèu podie me les tornaue.

Mès çò de petjor non auie arribat as de Guilhèm encara. Non vòs tu que despús dera revolucion e quan es soldats auien requisat es bòrdes des de Guilhèm, e i ère era tròpa, eth gojat des de Guilhèm, Felip, e d'auti gojats deth pòble, èren un ser tamb es soldats, ena bòrda petita, era des oelhes, e en tot peguejar, a un soldat de Matarò se li escapèc un tiro deth fusilh e aucic ath praube Felip.

Guardatz que n'auie passat de totes era prauba Treseta, mès aquera de pòc se l'empòrte ad era tanben, quin desespèr, quin shagrin, eth de Treseta, non n'i auie entà mens, toti es sòns sacrificis, toti es sòns esfòrci, tota era sua illusion desapareisheren tamb era mòrt deth darrèr ereu des de Guilhèm.

Calec avisar a sa mare e as gojates, qu'arribèren just ara ora der enterrament, donques eth tunèl encara non ère dubèrt, e calie tot un dia entà vier de Barcelona.

Treseta sagèc de convéncer ara sua cunhada entà que se quedé-se en Betren, totes amassa, mès non i auec arren a hèr e abantes d'un mes se'n tornèc entà Barcelona.

Pendent quauqui ans Treseta tenguec eth timon dera casa e damb es mossos e bèth jornau en ostiu sagèc de tier tot eth bestiar, mès es tempsi tanpòc èren boni, eth mulam valie cada còp mens, e pòc a pòc es de Guilhèm s'anèren des.hèn des mules e des machos, enquia que non ne quedèc cap ena bòrda.

Ua quinzenada de vaques e un centenat long de oelhes ei çò que trobèc eth massovèr que venguec de Chistau entà amiar era propietat des de Guilhèm, ath torn des ans cinquanta. Dotze ans pensi que i estèc, non ei cap que siguessen dolenti es masovèrs non, mès que cada dia que i hègen tamb Treseta, que masovèr non poguec tier mès e se'n tornèc entà Chistau.

Pensi que siguec alavetz que se maridèc era gojata grana, Mercedes, tamb un american qu'ère professor ena Universitat de California. Entà poder premanir er auviatge e era nòça com cau, es de Guilhèm veneren era mòla ar Ajuntament, guardatz quin mau d'estomac qu'auec era prauba Treseta que siguec tan malauta que non podec anar entara nòça en Barcelona.

Un còp se n'auec anat eth masovèr de Chistau, Treseta que ja començaue a èster vielha, non se vedec tamb còr de cercà-se'n un aute, donques es jornaus dera Productora e dera construccion dauen mès que quinsevolh proprietat, e aqueth madeish an se venec tot eth bestiar e arrendèc era proprietat e es bòrdes.

Despús venguec eth torisme e tamb eth, eth creishement de Vielha, eth cuartel, es estudis, es cases d'apartaments s'empassèren quauqu'un des mielhors prats des de Guilhem, e sus era pression der Ajuntament e des dues nebodes e dera sua cunhada, Treseta non sense regrèt, consentic en véner aqueri prats que tanti trabalhs e sacrificis des pairs-sénhers, e d'era madeisha auien costat

Tamb es pògui sòs des arrendaments e tamb es capitaus dera venda des prats de Ses Aigueres e deth Privilètge, administradi com solet Treseta les sabie administrar, visqueren era en Betren e era sua neboda e sa cunhada en Barcelona enquia qu'aguesta moric.

Treseta ja non siguec valenta entà anar entar entèrro, ja non auie fòrces entà d'arren, sonque entà mantier en pè e dubèrta aquera casa, ara qu'auie dedicat tota era sua vida, qu'ère un tròç d'era madeisha, dilhèu era madeisha o era sua anima, e que deman en tornar deth cementèri se tancarà entà tostemp! Moria com nos enganhe eth mon!

E en tot sospirar prigondaments era senhora Beleta, en tot seguir parlant bèth shinhau cansada, en tot díder:

Pendent aguesti darrèri ans que Treseta a estat soleta, fòrça tardes se venguie a cauhar e a hè-mos companhia en casa nòsta, ben vo'n poderia compdar de causes des de Guilhèm que m'auie compdat era prauba, mès qu'ei tard e ac deisharam entà un aute dia, ara se vos semble poderiem díder un pare-nòste en tot demanà-li a Dieu que se l'age arreplegat ath sòn costat.

Atau que s'acabèc aquera velhada as

d'Arnaudet, mès jo aqueth ser non pogui pas agarrar eth sòn, totes aqueres causes qu'era senhora Beleta mos auie compdat, era fòrta personalitat dera senhora Treseta des de Guilhem, era sua vida, era sua istòria, tan semblanta ara de tantes hemnes dera Val d'Aran, eth son esperit de sacrifici, eth naut concèpte qu'era CASA les mereishie, sigueren pensaments que dèren torns peth mèn cap aqueth ser de tardoada, e qu'ara quauque an despús è rebrembat, que vò èster un aumenatge ara hemna aranesa, modèu de dignitat e de delicadesa, sofrida valenta e trabalhadora coma era que mès.

Eraldica

TÈRRA ARANESA, II Epòca, nº 2, pag. 85-111 an 2000

SAGÈTHS MUNICIPAUS DES PÒBLES DERA VEL D'ARAN

Angel Claveria e Aner

Eth trabalh que se resente ara seguida non ei mès qu'era prumèra part d'un de mès ampli dedicat as "Escuts des pòbles d'Aran".

Esclarim açò perque atau serà fòrça mès de bon enténer era idia d'aguest estudi extrèt un shinhau d'aguest concèpte mès ampli tath quau siguec pensat e deth quau evidentment, forme era part basica e fondamentau.

Sense conéisher prumèr es sagèths, que coma veiram embarren aqueri simbèus qu'es nòsti pairs-sénhers dessenhèren damb eth fin de representar de quauqua manèra es particularitats de cadun des sòns pòbles, auése estat practicament impossible aventurà-mos en estudi des escuts.

Sus Aran, e sus toti es sòns pòbles en generau, se n'a escrit fòrça e a viatges enquia ben. Es sues glèises, costums, tradicions, plegàries, hèires, etc., s'an descrit damb major o menor abilitat e rigor mès, existís un tèma deth quau, enquiara data, arrés a tractat, aumens d'ua manèra superficiau o de passada. Me referisqui ara dita Eraldica Institucionau Municipau; en resumit as Escuts des pòbles d'Aran.

Ei fòrça mauaisit, e en ocassions impossible, trapar quauque escrit antic que hèsque referéncia a quaussevolh tipe utilizat ena Val. Sonque en un cas fòrça concrèt se n'a localizat un en Escut d'Aran (s. XVII), mès non enes des sòns pòbles en particular.

A despiet d'açò, e dempús de multiples e variades indagacions, auem trapat dades escrites e, çò mès important, grafiques, sus simbologies utilizades pes vilatges d'Aran. Non cau díder que practicament tot se base enes Sagèths de Placa municipaus que, trèt de rares excepcions, semble èster que non apareisheren enquia mejans deth sègle XVIII e qu'en cas dera Val, se comencen a trapar a compdar deth prumèr tèrç deth XIX.

Es sagèths dera Val d'Aran:

Segontes D. Agustín Prim Tarragó, enes sòns *"Datos y aclaraciones para la historia de los Sellos Municipales antiguos y modernos de la Província de Lérida"* (1888), enquia 1848 siguec volentari tàs Ajuntaments er us deth sagèth enes documents d'ofici; mès eth 28 d'Abriu d'aqueth an, se dictèc peth *Ministerio de la Gobernación del Reino* ua *Real Orden*, ena quau, auent present que fòrça corporacions municipaus ja ne hègen a servir un d'especiau enes sòns comunicats, se dispausaue que: *"en el término de un mes todos los Ayuntamientos que carecían del sello correspondiente, debían de proveerse de uno particular, de forma ovalada o redonda, con el lema del pueblo y las armas del mismo colocadas en el centro, si las tuviere. Pasado dicho plazo, quedaban suprimidos todos los sellos en que se usaren las armas Reales, a no ser que los Alcaldes o Ayuntamientos respectivo tuviesen para ello autorización especial"*.

Era Lei municipau de 8 de Gèr de 1845 suprimic toti es Ajuntaments qu'existien enes pòbles que non passèssen de 30 vesins, e coma era posteriora *Real Orden* (1848) que hège obligatòri er us de sagèths sonque se referie as Municipalitas, es vilatges qu'auien deishat d'aué-lo non èren comprenudi, e ei per açò que fòrça d'aguesti pòbles continuen encara hènt a servir er antic sòn, en especiau eth des armes reiaus.

En vertut dera disposicion de 1848, non sonque se proveiren de sagèth es pògui Ajuntaments qu'encara èren mancadi d'eth, senon que tanben l'aqueriren nau fòrça d'auti que ja l'emplegaven; en tot èster grabadi ath relèu e en tot contier era majoria d'eri diferenti emblèmes, imatges e objèctes qu'aludissen ath nòm deth pòble, productes dera tèrra, antics senhoratges, Sants patrons o titulars, etc.

Es sagèths, pera manèra d'èster plaçadi, les trapam de *Placa* que son es impresi en document damb tinta o ua auta matèria coloranta. E es denominadi *En Seco* que son es madeishi de placa quan s'estampen fòrtament sus eth papèr tà deishar mercades en eth es parts prominentes.

Era forma circulara o redona siguec era mès emplegada enquia mejans deth sègle XIX en qué se generalizèc era ovalada.

Respècte ath contengut de cadun d'eri, ei freqüent qu'un madeish simbèu o abreviatura apareishe en dus o mès sagèths de diferenti pòbles. Tanben ei comun de trapàne de significat simple, e ath madeish temps fòrça estienut, taus coma: Arbes, Castèths, Tors, Chifres (anagrames), Creus, Bastisses, Glèises, Leons, Claus, Mitres, Monts, Paisatges, Sants, etc. Significat que, per auta part, anaram descriuent a mesura que tractaram es sagèths individuaument pòble a pòble, quan confeccionem es escuts.

Totun, e pr'amor de considerà-lo fòrça elòqüent, transcriuem ara seguida es explicacions que sus aguesti simbèus mos da D. Agustín Prim Tarragó ena sua ja comentada òbra. Pera nòsta part auem hijut entre parentèsi, e sonque a mòde d'exemple, es nòms de quauqui pòbles d'Aran que d'ua forma o ua auta contien enes sòns sagèths çò que descriu Prim, encara qu'aguesta non a forçosament que coïncidir damb era reau ja qu'evidenment, non ei era unica possibla.

Atau donques, auem:

-Árboles: El árbol alude por su clase al nombre del pueblo. Fuera de este caso, se pone simplemente como adorno, o para significar la fertilidad del terreno.

-Castillos y Torres: Muchos de los pueblos tuvieron su origen en los castillos o casas fuertes que durante la reconquista se vieron los habitantes del país precisados a construir como punto de apoyo para hostigar a la morisma. Estos castillos, tomaron desde luego su nombre propio o particular cada uno para poder distinguirse entre sí (Les).

_Cifras: La cifra simbólica del nombre de María, significa que el pueblo tiene por patrona del mismo o titular de su iglesia, a la Virgen María (Tredòs).

-Cruces: La cruz sencilla, se usa como emblema de la religión; la de Malta o San Juan de Jerusalén, significa que el pueblo pertenecía en señorío a los caballeros de esta Orden (Tredòs).

-Edificios: En algunos sellos, hay un grupo de casas simulando la vista del pueblo; y en algunos otros, un solo edificio que figura la iglesia parroquial o alguna ermita del territorio (Canejan, Vilac).

-Llaves y Tiara: Las llaves y la tiara ya unidas ya por separado, indican que San Pedro Apóstol es el patrón del pueblo

(Bausen, Arres).

-Mitras: Las mitras, báculos y demás insignias episcopales, denotan que es obispo el patrón de la localidad (Vilac).

-Montes: Pueblos que su nombre empieza con la sílaba "Mon", traduciéndola por monte, han puesto un monte en el sello.

-Paisajes: Aluden a la fertilidad y excelente situación de los campos y terrenos.

-Santos: Los diferentes santos que ostentan los sellos de varios pueblos, son la imagen de su respectivo patrón o titular de la iglesia (Arres).

-Escudo de Cataluña (Vielha, Aran).

Ara seguida desglossaram, de forma generau, es òbres localizades que contien sagèths de pòbles dera Val d'Aran, ja sigue de forma grafica o simplement era sua descripcion.

Era recopilacion de Pleyàn de Porta (1877):

Aguesta òbra, *"Toponomàstica i heràldica provincial"*, manuscrita e inedita, merite especiau atencion pera sua delicada elaboracion e curiós contengut. Se tracte d'ua recopilacion de reproduccions en tinta sus papèr des sagèths municipaus dera Província de Lleida, retalhadi e pegadi a mòde d'estampetes sus quartilhes, higent eth nòm deth pòble, e tot açò enquadèrnat.

Coma se pòt veir en Quadre nº 1, les dividim en dus tipes: es que reproduïssen er escut d'España dera epòca (acompanhadi d'ua "E" en paragraf següent), e es personalizadi (amiadi per ua "P" en apartat següent), ei a díder, es que d'un mòde o un aute simbolizen quauquarren pròpi deth lòc ath quau representen.

En çò referent ara Val d'Aran, aguest se daurís damb eth sagèth de Vielha e ara seguida apareishen per rigorós orde alfabetic es de: (copiant era sua ortografia) *Arties* (E), *Arrós* (E), *Arrés* (P), *Bosost* (E), *Bausen* (P), *Bordas –Benós y Begós-* (P), *Bagergue* (E), *Betlan* (¿), *Canejan* (P), *Escuñau* (P), *Gausach* (¿), *Gesa* (E), *Salardú* (E), *Lles* (P), *Tredós* (E), *Viella* (P), *Vilach* (P), *Vilamos* (E) *y Villa* (E). En totau 17 sagèths de 21pòbles.

Es comentaris mès remercables que podem realizar se resumissen en:

-Eth lòc destinat ara reproduccion des de Betlan e Gausac (damb un (¿), en paragraf anterior) ei en blanc. Eth motiu ei qu'eth retalh de papèr, en qué ère estampat eth sagèth d'aguesti pòbles, se descolèc dera huelha deth quadèrn e s'a perdut.

-Eth des Bòrdes ei en realitat eth de: Benós, Begós e Bòrdes, per aguest orde. Se tracte donques d'un madeish tà tres pòbles.

-Eth sagèth dera *"Villa de Viella"* daurís era colleccion des dera Val plaçant-lo per tant coma caplòc d'Aran, mès en cap moment coma representacion dera Val d'Aran, dat qu'ei exactament parièr qu'eth que se trape en lòc alfabetic corresponent a Vielha. Ei a díder, ei eth madeish sagèth repetit en dus lòcs diferents, un coma entestament deth blòc dedicat ara Val (eth caplòc), e un aute coma un mès deth conjunt (pòble).

Didem açò tà evitar possibles interpretacions d'aguest coma representant d'Aran, en èster plaçat solet, e en començament dera sèrie aranesa.

En çò que hèt as sagèths que reproduïssen ar Escut d'España sonque cau comparà-les damb eth plaçat en inici deth

quadèrn tà aclarir quaussevolh dobte. Es castèths, es leons, era mangrana, es flors de Lis e era corona, presents en toti eri. Era forma exteriora o boca d'aguesti ei mès ben era liure interpretacion dera emplegada per Escut d'España en aquera epòca, era comunment dita *"Piel de Toro"*.

Es Sagèths Municipaus d'Agustín Prim Tarragó (1888):

Aguesta publicacion, que coma ben ditz eth sòn autor, arremasse (*"cuando no hagamos constar expresamente nuestra opinión basada en datos históricos"*) es tradicions e notícies des respectiues localitats tractades ena òbra, que per un aute costat, consistís ena aportacion de *"datos y aclaraciones para la historia de los sellos municipales antiguos y modernos de la Província de Lérida"*, qu'ei ath delà eth títol deth trabalh.

Eth libre non conten cap grafic ne reproduccion de cap sagèth, simplement les descriu e comente es sòns simbèus e eth sòn significat.

Es pòbles d'Aran qu'apareishen en eth, respectant era sua grafia, son : *Arrés, Bausen, Betlan, Bordes, Bosost, Canejan, Escunyau, Les, Tredós, Viella y Vilach.* Un totau de 11 vilatges.

Ua auta caracteristica d'aguesta òbra ei, en paraules der autor, que *"siendo el objetivo principal de este trabajo dar a conocer el significado de los diferentes símbolos y abreviaturas más o menos indescifrables que aparecen en dichos sellos, prescindiremos de los que solo contengan el nombre de la población o distrito, el escudo de España o Cataluña, o algún adorno falto de significación"*. Açò explique qu'apareishen tan pògui pòbles dera Val descrits. Coma ja auem vist en apartat anterior, e coma veiram mès entà deuant, fòrça des vilatges d'Aran mantenguien alavetz (e quauqui inclus aué en dia) er escut d'España o eth de Catalunya enes sòns sagèths.

Maugrat açò, trapam quauques variacions respècte as deth trabalh de Pleyàn:

-Eth de Tredòs pèrd eth d'España e se personalize: *"Cifra del nombre de María"*.

-Betlan apareish damb sagèth pròpi e personalizat (era reproduccion de Pleyàn, perduda coma ja auem comentat, pòt que siguesse era madeisha): *"Cuatro brazos con las manos enlazadas formando círculo. Este sello fue construido en 1847,..."*

-Eth sagèth de Bossòst pèrd tanben er escut d'España e ei descrit, eth personalizat qu'adòpte, damb ua excellenta minuciositat: *"...tiene por cuerpo, un incendio con la alegoría del ave fénix renaciendo de sus propias cenizas; y por alma la inscripción "Pulvere surcan candid rure ecce Bosost" o sea Bosost renace de sus cenizas más bella que antes..."*

-Es pòbles de: Salardú, Bagergue, Gessa, Arties, Arròs, Vila e Vilamòs, qu'enes sagèths de Pleyàn portauen er escut d'España, ei fòrça probable que seguissen mantenguent-lo e per açò non son tractadi en aguest trabalh, en non complir es objectius deth madeish, coma ben expause eth sòn autor ena cita qu'abantes auem comentat.

Era *Geografia General de Catalunya* (1908):

Aguesta excellenta òbra, en sies toms, dirigida per D. Francesch Carreras y Candi, reproduís, en dedicat a *"Lleyda"* per Ceferí Rocafort, es sagèths municipaus en tinta sus papèr des següenti pòbles: Arties (E), Arres (P), Arròs (E), Bagergue (E), Bausen (P), Betlan (P), Bòrdes (Benós, Begós) (P), Bossòst (P), Canejan (P), Escunhau (Casarilh) (P), - Gausac (P), Gessa (E), Les (P), Salardú (P),

SAGÈTHS DES PÒBLES DERA VAL D'ARAN

Taula - 1

TERÇON	PÒBLE	TIPE	SAGÈTHS					
			1873 (A)	1877 (B)	1888 (C)	1908 (D)	1910 (E)	Auti
PUJÒLO	SALARDÙ	Personalisadi				X		
		España	X	X			X	
	TREDÒS	Personalisadi			X	X		
		España		X			X	
	BAGERGUE	Personalisadi						1996
		España	X	X		X	X	
	UNHA	Personalisadi						1844
		España						
	GESSA	Personalisadi						
		España	X	X		X	X	
ARTIES e GARÒS	ARTIES	Personalisadi						
		España		X		X	X	
	GARÒS	Personalisadi						
		España						194?
CASTIÈRO	VIELHA	Personalisadi	X	X	X	X	X	
		España						1926
	GAUSAC	Personalisadi	X			X	X	
		España						
	CASAU	Personalisadi						
		España						
	ESCUNHAU (CASARILH)	Personalisadi	X	X	X	X		
		España					X	
	BETREN	Personalisadi						
		España						
MARCATOSA	VILAC	Personalisadi		X	X	X	X	
		España						1917
	ARRÒS	Personalisadi						
		España		X		X	X	
	VILA	Personalisadi						
		España		X		X		
	BETLAN (MONT) (MONTCORBAU)	Personalisadi	X		X	X	X	
		España						
	AUBÈRT	Personalisadi						1979
		España						
LAIRISSA	VILAMÒS	Personalisadi						1848
		España	X	X		X	X	
	ARRES (de Sús-de Jos)	Personalisadi	X	X	X	X	X	
		España						
	BÒRDES, Es (BENÒS) (BEGÒS)	Personalisadi	X	X	X	X	X	
		España						
	ARRÒ	Personalisadi						
		España						1998
QUATE LÒCS	BOSSÒST	Personalisadi			X	X		
		España	X	X			X	
	LES	Personalisadi	X	X	X	X	X	
		España						1933
	BAUSEN	Personalisadi		X	X	X		
		España						
	CANEJAN	Personalisadi		X	X	X		1922
		España					X	

(A) - Libre d'Acords
(B) - Pleyán y Porta
(C) - Prim Tarragó
(D) - Carreras Candi
(E) - Document Vielha

Recopilacion de PLEYÀN de PORTA (1877)

A.- Sagèths personalizadi

Arres.

Bausen.

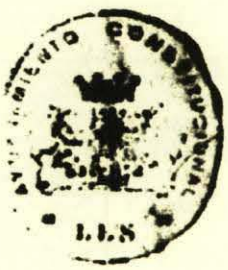
Bordas.

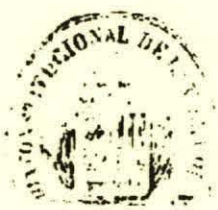
Canejan

Escunau.

Lles.

Viella

Vilach

Berian. Gausach.

Recopilacion de PLEYÀN de PORTA (1877)

B.- Sagèths damb es armes espanhòles

Arties.

Arrós.

Bagergue

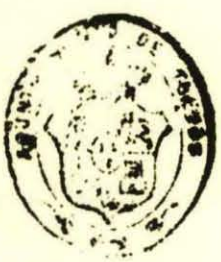
Bausen:

Gesa.

Salardú.

Theds.

Vilamos

Villa.

Tredòs (P), Vielha (P), Vila (E), Vilac (P) e Vilamòs (E). Un totau de 22 pòbles.

Tanben en aguest cas es sagèths les dividiram en dus tipes (Quadre 1): es que reproduïssen er escut d'España en us ena epòca, e es personalizadi, ei a díder, es qu'es Ajuntaments deueren considerar que possedien motius suficients tà identificà-se damb simbèus pròpis qu'expressauen melhor era sua idiosincràsia qu'eth generau der estat.

Es variacions patides damb respècte as reproduccions des de Pleyàn y Porta e es descriti per Prim Tarragó, son:

-Les. En aguest cas non se tracte deth sagèth municipau, tau e coma mos demòstre era sua legenda: *"Justicia del Pueblo de Les"*. Apareish ja en documents de 1833 e, coma seveirà, coincidis damb es qu'empleguèc e hec a servir er ajuntament.

-Salardú dèishe de copiar er escut d'España e se personalize.

-Gausac apareish damb sagèth personalizat. Aciu auem de repetir qu'aguest ei perdut en trabalh de Pleyàn, pr'amor de que pòt que siguesse eth madeish.

Carta convocatòria d'amassada des Bailes d'Aran (1910):

Aguest document ei ua carta deth Baile deth Cap deth Partit, D. Antònio Calbetò, convocant a toti es companhs deth madeish, eth Dimenge 11 der actuau (Seteme de 1910), tà tractar damb era *Junta de Instrucción Publica* dera Val. Veng signada e sagerada damb es següents sagèths: Arties (E), Arres (P), Arròs (E), Bagergue (E), Betlan (P), Bòrdes (Benós, Begós) (P), Bossòst (E), Canejan (E), Escunhau (Casarilh) (E), Gausac (P), Gessa (E), Les (P), Salardú (E), Tredòs (E), Vielha (P), Vilac (P) e Vilamòs (E). Totau 20 pòbles.

Comparant aguest document damb es anteriors (Quadre 1) trapam es diferéncies següentes:

-Es pòbles de Bausen e Vila non apareishen reflectidi damb es sòns sagèths ena carta.

-Es vilatges de:

Bossòst: Pèrd es sòns personalizadi de 1888 e 1908 e torne tath d'España, similar ath de 1877.

Canejan: Pèrd es sòns personalizadi de 1877, 1888 e 1908 e dessenhe un nau sagèth damb er escut d'España.

Escunhau (Casarilh): Çò de madeish que Canejan. Abandone eth sòn pròpi e còpie eth nacionau.

Salardú: Parion que Bossòst saute deth sòn personalizat de 1908 ath sagèth nacionau de 1877 (Supausam que tanben deuie èster eth d'España en 1888 ja qu'ena relacion de Prim Tarragó non apareish Salardú).

Tredòs: Parièr que Salardú e Bossòst.

Vilac: en aguest cas, e parion que succedie damb er escut de Les dera *Gran Geografia Comarcal*, non se tracte deth municipau senon deth sagèth deth *"Juzgado de... Vilach"*, pr'amor qu'ei logic qu'apareishe en eth ua man tenguent ua balança (era justicia) e ua espasa o punhau.

En aguesti ans (1910) semble auer ua desbandada (impausada ¿) des simbèus pròpis des pòbles entara acceptacion der escut nacionau. Son 10 es vilatges d'Aran, des 17 localizadi damb sagèth, qu'an en sòn municipau eth d'España.

Recopilacion dera GEOGRAFIA GENERAL DE CATALUNYA (1908)

Variants:

LES

SALARDU

GAUSACH

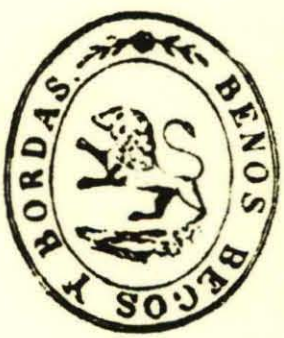
Recopilacion dera GEOGRAFIA GENERAL DE CATALUNYA (1908)

A.- Sagèths personalizadi:

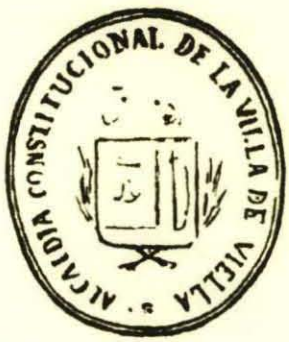

Recopilacion dera GEOGRAFIA GENERAL DE CATALUNYA (1908)

A.- Sagèths personalizadi (2):

Recopilacion dera GEOGRAFIA GENERAL DE CATALUNYA (1908)

B.- Sagèths damb es Armes espanhòles:

Cassi especiaus:

a) Un madeish sagèth tà dus o mès pòbles:

Es diferentes unificacions e reunificacions qu'an patit es ajuntaments a trauers des sègles a demorat plasmada ena existéncia, en quauqui cassi, de pòbles que compartissen tanben eth sòn sagèth municipau. Aguest hèt mo lo comente fòrça endonviadament Pleyàn de Porta (1877) ath descriue eth de Betlan:

"BETLAN. Cuatro brazos con las manos enlazadas formando círculo. Este sello fue construido el año 1847 ò sea al llevarse a cabo la supresión de Ayuntamientos y agregación de pueblos; á cuyo hecho alude aquella alegoría, significando que la unión de los cuatro pueblos contiguos que son Aubert, Betlan, Mon y Moncorbau, constituyen el actual distrito municipal de Betlán".

Ath delà d'aguest de Betlan (damb Aubèrt, Mont e Montcorbau) mos trapam ena Val damb es sagèths d':

Escunhau (damb Casarilh) e Benós (damb Begós e Es Bòrdes).

b) Pòbles sense sagèth:

S'aguesti pòbles, que se nomenten ara seguida, aueren sagèth bèth dia, aguest semble auése perdut pr'amor que, o ben auem estat incapaci de localizà-lo, o ben non l'aueren jamès. Dempús de multiples indagacions era segona ipotèsi ei era que mos semble era mès probabla.

Es pòbles as quaus mos referim son: Arró, Betren, Casau e Garòs.

Totun, e plan recentment, un d'aguesti vilatges, degut a naues reformes ena legislacion municipau, a adoptat sagèth pròpi. Aguest ei eth cas d'Arró, encara qu'eth prenut sigue eth dera España actuau.

Aguest hèt dera mancança non implique besonhossament qu'aguesti pòbles aué non poguen auer eth sòn pròpi escut ja que toti eri possedíssen suficients elements istorics e peculiaritats tan subergessentes que de boniten enormement era creacion, en aguest cas, deth sòn. Aguest tèma serà discutit mès entà deuant en prohonditat quan tractem cada un d'aguesti pòbles en particular.

c) Pòbles as quaus sonque se les coneish er escut d'España coma sagèth:

Enquiara aparicion, en 1968, deth libre de Bassa i Armengol, es pòbles següents sonque an emplegat er escut d'España dera epòca (en generau eth coneishut per *Piel de Toro*) coma sagèth municipau:

Arròs, Arties, Bagergue, Gessa, Vila e Vilamòs.

D'auti documents:

Enquia aciu auem esmorat tres publicacions (ua d'eres inedita) que contien referéncies concrètes sus es sagèths des pòbles d'Aran, includides en un trabalh mès ampli, ja sigue provínciau (Pleyàn de Porta e Prim Tarragó) o regionau (Carreras y Candi).

Ara ben, en çò que hè a documents, escrits, recebuts, cartes oficiaus, etc., qu'en contien des vilatges dera Val, sonque n'auem considerat un que pera sua singularitat a meritat un punt especific ja que conteng era majoria des sagèths dera Val d'Aran en un solet, mos referim ara Carta convocatòria d'amassada des Bailes d'Aran (1910).

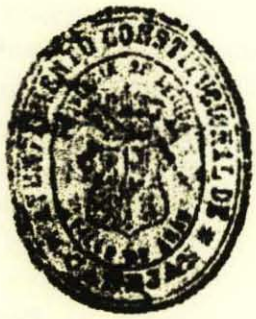
Totun, açò non vò díder que non existisque mès documentacion, coma veiram

Carta convocatòria d'amassada des Bailes d'Aran (1910)

Cassi particulars:

BOSOST

CANEJAN

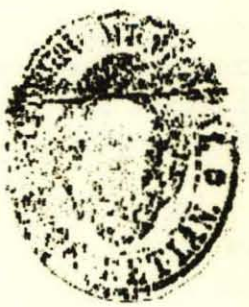
ESCUÑAU

SALARDU

TREDOS

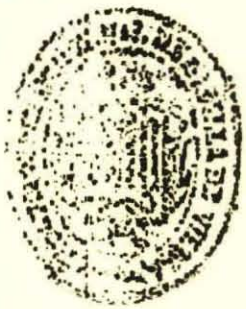
BETLAN

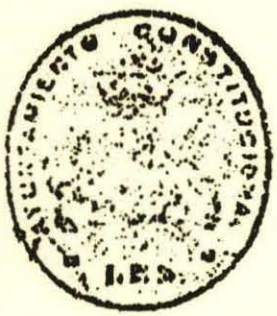
VILACH

Carta convocatòria d'amassada des Bailes d'Aran (1910)

Cassi generaus:

VIELLA

LES

ARROS

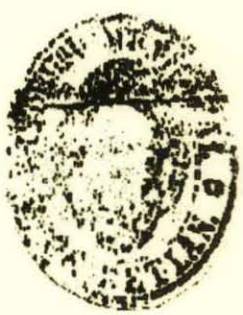
VILAMOS

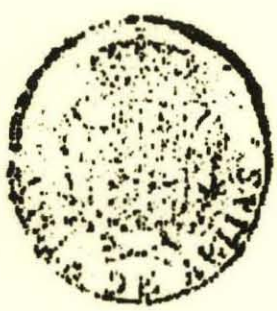
ARRES

BENOS-BEGOS-BORDAS

BETLAN

ARTIES

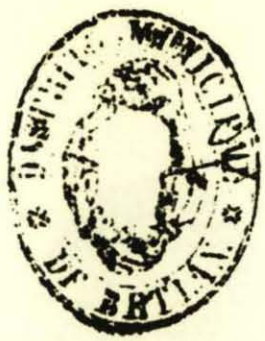
GESSSA

BAGERGUE

CASSIS ESPECIAUS

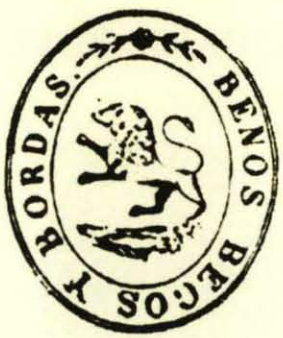
A.- Un madeish sagèth tà dus o mès pòbles:

BETLAN (AUBÈRT-MONT-MONTCORBAU)

ESCUNHAU (CASARILH)

ES BÒRDES (BENÓS-BEGÓS)

CASSIS ESPECIAUS

B.- Pòbles as quans sonque se les coneish er escut d'España coma sagèth:

ARRÒS

ARTIES

BAGERGUE

GESSA

VILA

VILAMÒS

ara seguida. Tà començar auem de parlar deth *"Libre d'Acords del Conselh Generau d'Aran"* (1820-1936), actuaument depausat en "Archiu Istoric Generau d'Aran" (en Arròs) a on enes huelhes apareishen solets, en parelha, per grops, etc., fòrça sagèths qu'acompanhen era signatura des Bailes deth moment. Aguest libre ei fòrça interessant sustot ara ora d'estudiar era sua evolucion. En eth se pòt comprovar coma un d'un pòble determinat a anat passant d'èster personalizat a contier er escut d'España de cada epòca: monarquic, republican, nacionau, etc., e coma an anat variant es tintes d'impresion: nera, blua, vermelha, verda, granat, violeta,... segontes mòdes, besonhs o ordes.

Tanben mos a servit tà comprovar coma es sagèths que conten er estudi realizat per Pleyàn coïncidissen perfèctament damb es prumèri deth Libre d'Acòrds qu'apareishen en ua des sues huelhes datada en gèr de 1873 (*Reunión de Alcaldes para pasar las cuentas carcelarias*). En aguest document campen 14 sagèths (de 16 pòbles) des quaus 7 son personalizadi: Vielha, Es Bòrdes (Benós e Begós), Betlan, Escunhau, Les, Gausac e Arres; 5 an er escut d'España dera epòca: Salardú, Vilamòs, Bossòst, Arròs e Tredòs; e dus son practicament irreconeishibles (encara qu'un d'eri semble èster eth de Bagergue). Aguesti sagèths tanben coïncidissen damb es dera Carta de 1910 ja comentada, a excepcion deth d'Escunhau que pòrte er escut d'España e eth de Bossòst qu'ena carta amie tanben eth d'España mès damb modificacions respècte ath de 1877.

Un aute document interessant en çò que hè a sagèths (persutam en çò que hè ath sòn interès referit ara evolucion ja que non apòrte novetats, parièr qu'eth libre anterior) ei eth *"Libro de Actas del Ayuntamiento de Vielha"* (1927 a aué). En eth s'obsèrven diuèrsi periòdes: de 1927 a 1937 sonque se trapen eth de Vielha e eth sagèth d'España damb era corona republicana; de 1937 a 1958 damb diferenti des pòbles d'Aran; de 1958 a 1974 non i a, sonque signatures; en 1975 ua acta damb tres; de 1975 a 1978 existís un uet documentau, e en 1979 se reempren eth libre damb era acta de reïnstauracion deth Conselh Generau d'Aran (sense sagèths) e d'aciu se passe de nau, a 1983 damb era dera *"Sessió històrica"* signada per Jordi Pujol (e auti) e tanben sense.

Ath delà d'aguesti dus libes, tanben s'an consultat diuèrsi documents solets apertanhenti a diuèrsi Archius Municipaus, entre eri: Arròs e Vila, Arres, Canejan, Bausen, Vielha-Mijaran, atau coma deth hons documentau de Melquíades Calzado e de Claudiò Aventin. Toti aguesti son depausadi en ja nomentat Archiu Istoric Generau d'Aran.

Entre tot açò, sonque cau destacar era trobalha d'un sagèth que non se trapaue ne descrit ne publicat enes trabalhs comentadi ath començament d'aguest estudi. Mos referim a un d'Unha imprés en un certificat de bona conducta emetut per Ajuntament constitucionau deth pòble en 1844. Eth madeish sagèth (fòrça deteriorat) se trape tanben estampat en ua Acta d'aprobacion des pressupòsti annaus en *Llibre d'Acords del Consell*, damb data de 1911.

Tà acabar, auem de nomentar tanben era òbra monumentau de Ferràn de Segarra *"Sigillografia Catalana (Inventari, descripció i estudi dels segells de Catalunya)"* (1915) ena quau non apareish cap de sagèth des pòbles d'Aran mès òc quauqui utilizadi coma dera Val d'Aran e des sues glèises parroquiaus. Mos referim concrètament a un de 1586 (damb eth Leon de "Castèth Leon" e es barres deth reiaume d'Aragon), a un de 1748 emplegat pera *"Cort del Jutge ordinari de la Vall d'Aran"*, ath sagèth parroquiau de Santa Maria d'Arties (1815) e ath de Sant Père de

Vila (1824).

En çò que hè ath prumèr, eth d'Aran, lo vedem parièr estampat en tinta en un document emetut per *"Los Regidors del Lloch de las Bordas de Castell lleó,..."* damb data de 1722 e damb era especificacion: *"...fellada ab noftre Sagell,..."*.

Eth comentari sus aguesti sagèths e era sua relevància en çò que hè a Aran e era creacion, a compdar d'eri, der escut d'Aran, ja siguec especificat en mèn anterior trabalh *"Er escut d'Aran"* (1994) per çò que non i vam a persutar aciu de nau.

Tà concludir, s'adjunhen es reproduccions de quauqui sagèths des pòbles d'Aran que mos an semblat interessants deth punt d'enguarda evolutiu encara qu'es principaus des deth punt de vedença de creacion des escuts des vilatges dera val (principau objectiu d'aguest estudi e imprescindible punt de partença tad aquerò) son es sagèths personalizadi ja descrits e reproduïdi ath començament.

Er Artesonat deth Salon de Plens der Ajuntament de Vielha:

Escuts deth Sr. Gironés (1961):

Eth Sr. Gironés, era biografia deth quau coneishi de referéncies, siguec un gran aimant dera Val d'Aran. Empleat dera empresa F.E.C.S.A., se maridèc en pòble de Casau, realizec elegants diboishi a plumilha de Glèises, cases e paisatges d'Aran que sigueren, e son, comercializadi coma lamines, targetes postaus, nadalenques, etc. Entre d'auti trabalhs tanben abordèc eth dera eraldica municipau aranesa. En 1961 dessenhèc uns escuts colorejadi que sigueren reproduïdi en granes chapes retalhades de husta qu'èren penjades pes carrèrs de Vielha pendent es hèstes, hèires e d'autes celebracions dera vila.

Aguí era sòrt d'aué-les vist en sòn dia e ath madeish temps aué-les reproduit sus fiches de papèr. Desempovassades trapam ara que quauqui uns non son mès que còpies exactes, e d'auti damb bèth hijut de liure creativitat o de mala interpretacion, des sagèths de tinta sus papèr abantes nomentadi, en especiau des dera *Geografia Comarcal de Catalunya* de 1908. En çò que hè as colors ajustadi, quauqui des escuts reprodusien fidèument es d'España, e d'auti èren de liura composicion. Çò madeish succedís tàs sues corones e elements exteriors. Aguestes petites variacions seràn comentades en parlar de cadun en particular.

Es pòbles representadi èren: Arties, Arres, Arròs (Vila), Bagergue, Bausen, Betlan (Aubèrt, Mont, Montcorbau), Bòrdes (Benós, Begós, Arró), Bossòst, Canejan, Escunhau (Casarilh, Betren), Gausac (Casau), Gessa, Les, Salardú, Tredòs, Vielha, Vilac e Vilamòs.

Tanben, coma es sagèths d'on sigueren extrèti, se pòden dividir en dues parts. Es que representen ar escut d'España: Arties, Arròs (Vila), Bagergue, Gessa, Salardú e Vilamòs; e es personalizadi, que son era rèsta.

A despiet d'açò anterior, trapam en aguesti quauques variacions interessantes damb respècte as sagèths inspiradors. Es mès remercables son:

-Bossòst: Realize ua polida interpretacion deth dera Geografia nomentada. Coma veiram mès entà deuant, en tractar d'aguest escut en particular, Bassa i Armengol mos presente era sua vision de forma totaument diferenta.

Pòt èster qu'eth de Bossòst sigue aué per aué un des mès complicadi e de mau realizar. Encara e atau, ac sajaram.

-Les: Ei evident era inspiracion enes

sagèths, mès eth resultat finau denòte que deuec auer d'autes hònts pes hijuts que conteng. Tanben er escut de Les ei un des de mauaisida solucion degut a d'autes interpretacions que s'an localizat, encara qu'era decision finau non aufrís cap dobte.

Ajuntament de Vielha (1964):

Er Ajuntament de Vielha possedís, en sòn Salon de Plens, un artesonat en quau son plaçades ues magnifiques talhes de husta d'escarèr que reproduïssen es escuts des pòbles dera Val.

Aguestes son, ne mès ne mens, es reproduccions exactes des Chapes deth Sr.Gironés, damb era unica sauvetat de qu'en aguest cas, non son colorejades. Sigueren realizades en 1964 per ebanista Sr. Comenje, dera Pobla de Segur.

Era unica diferéncia detectada se trape en anhèth (*Agnus Dei*) der escut d'Arres. Ena talha der Ajuntament, aguest non pòrte era banderòla damb era creu latina entre es sues pautes de deuant en tot qu'ena chapa òc que la pòrte. Quan en parlem d'aguest pòble en particular, insistiram en d'auti detalhs comparatius damb eth rèste de sagèths e escuts trapadi.

Er artesonat cònste de 18, mès eth que, pr'amor d'alavetz, se hège a servir coma dera Val d'Aran, que non ei mès qu'eth de Vielha alterat ena sua corona e dus prumèrs quartèrs (tornaram sus eth tèma en parlar der escut de Vielha en particular encara qu'aguesta alteracion ja siguec comentada en sòn dia en mèn estudi sus eth d'Aran).

Toti es der Artesonat pòrten dejós, grabat ena husta, eth nòm deth pòble deth quau se tracte.

En çò que hè ar escut de Vielha, non i é, senon en tapis que capère era paret dera presidéncia. Siguec realizat pera pròpia hemna deth Sr. Comenje. Semble èster que tanben se trapaue talhat ena cagira o sitiau deth Sr. Baile, segontes es dades que sauvi enes mies fiches, mès ena darrèra visita realizada (1996) aguesta non ère en salon. Çò qu'òc seguie en sòn lòc, coïncidint aguest viatge damb es mies anotacions, ei er escut plaçat en centre dera taula presidenciau. Se tracte tanben d'ua talha, e en aguest cas deth d'España dera epòca dera dictadura franquista.

Merite comentari a part eth de Vielha existent ena veirina dera escala der Ajuntament. Tanben siguec realizat, en veires de colors, peth Sr. Comenje (o mès ben encargada per eth era sua elaboracion a ua auta persona). Aguest trabalh ei practicament identic ath der escut de Les dera de dita Municipalitat, pr'amor que mos inclinam a pensar que son òbra deth madeish autor e, lèu damb tota certesa, deth madeish an.

A despiet d'açò, trapam en toti aguesti escuts quauques variacions interessantes damb respècte as sagèths d'on sigueren extrèti. Eth comentari particularizat sus dites variacions e es sues reproduccions (parièr ac qu'auem hèt en aguest) serà objècte de d'auti trabalhs dedicadi exclusivament as escuts des pòbles d'Aran, terçon per Terçon, vilatge per vilatge.

Recopilacion generau de quanqui sagèths de diuèrsi pòble d'Aran

ARRÓ

-1998

ARRÒS (VILA)

-1917

-1999

ARTIES

-1933

-1970

-1997

(D'auti sagèths oficiaus -194?-197?)

Sta. Maria d'Arties (1815)

AUBERT

-1979

BAGERGUE

-1996

BETLAN

-1926

ES BORDES (BENÓS Y BEGÓS)

-1986

BOSSOST

-1933

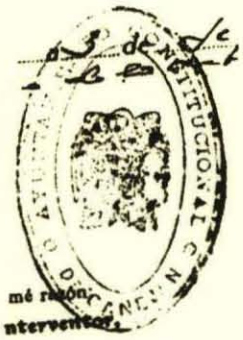

-1996

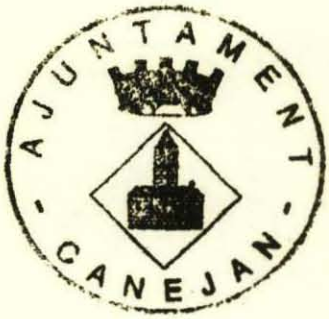
CANEJAN

-1922

-1939

-1996

GARÒS

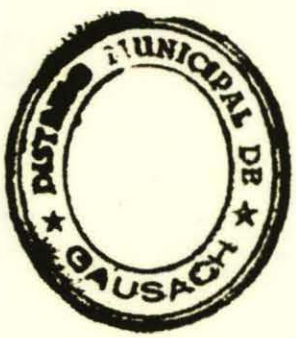

-19?

-1997

GAUSAC

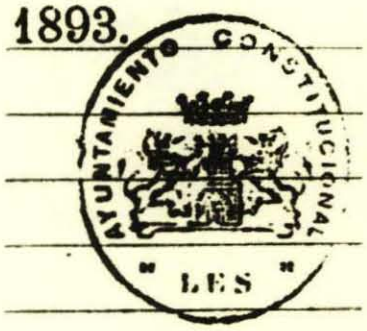
-1934

GESA

-1996

LES

-1933

-1985

-1996

(D'auti sagèths oficiaus-1937)

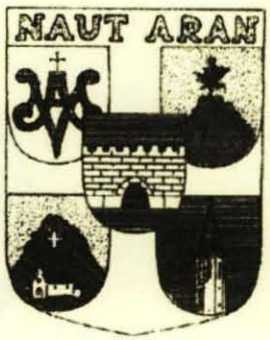
SALARDU (NAUT-ARAN)

-1976

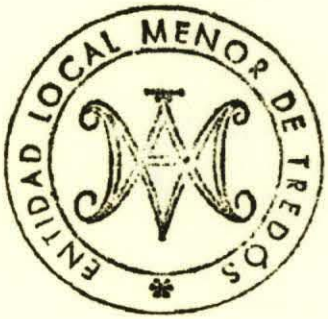
Marzo de1985

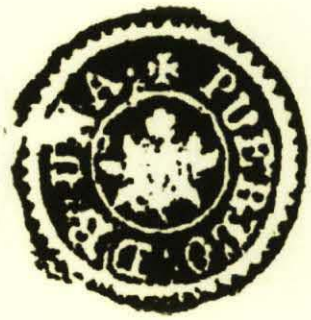
-1996

TREDÒS

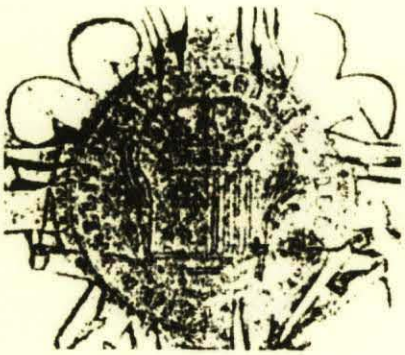
-1996

UNHA

-1844

VIELHA

-1811

-1847

-1926

-1933(sense corona)

-1966

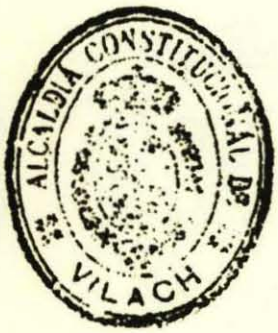
-1986

VILA

St. Pere de Vila (1824)

VILAC

-1917

VILAMÒS

-1848

-1994

-1998

(D'auti sagèths oficiaus -194?-197?)

Quauqui sagèths emplegadi coma d'Aran

VAL D'ARAN

-1586

-1722

-1833

-1839

-1843

Cort del Jutge ordinari de la Vall d'Aran (1748)

Istòria

TÈRRA ARANESA, II Epòca, nº 2, pag. 115-163 an 2000

ES DEMARCACIONS EPISCOPAUS PIRENENQUES PENDENT ERA BAISHA EDAT ANTICA E ERA EDAT MIEJA DAMB ES SUES RELACIONS DAMB ERA VAL D'ARAN

Pèir Còts e Casanha

Eth cristianisme ena Baisha Edat Antica pròp de casa nòsta:

Non ei facil de hèr ua sintèsi naua o singulara sus era implantacion e era difusion deth cristianisme en nòste parçan perque era documentacion ei escassa. Sabem qu'en an 250 se proclame ja er edicte de persecucion de *Decius* contra es cristians. Era facilitat des comunicacions damb Tolosa pera via romana, e era existéncia ath pè des Pirenèus d'ua grana ciutat qu'auie mejans sociaus favorables ara propagacion dera naua fè, permeten pensar que *Saturninus* qu'auie evangelizat eth país Tolosenc e fondat era glèisa de Tolosa en transcors des ans que precediren immediatament eth sòn martiri pendent era persecucion de *Decius*, poguec remontar era val dera Garona, predicar en *Lugdunum Convenarum* e en territòri deth torn, e constituïr ua prumèra comunautat cristiana[1]. *Lugdunum* ère alavetz era esclairanta capitau des *Convenae* qu'estienec era influéncia e era civilisacion romana pes montanhes. Ja entre es ans 303/5, se succedís era darrèra grana persecucion contra es cristians, ja qu'en 313, se proclamaue er Edicte de Milan sus libertat religiosa.

Non se pòt desbrembar aguest grop uman que complirà importantes foncions coma poder parallèl ar Emperador, a on se refugièc, era vielha aristocràcia senatoriau. Ath cap de tota comunautat cristiana suficientment importanta se trape des des origens un Bisbe que s'encuede de velhar per era e de survelhà-la.

Tarraco esdeven sedença metropolitana des des prumèri moments. En 314, auec lòc eth Concili d'Arles de Provença ath quau assistiren 44 Bisbes, entre es quaus n'i auie sies d'ispanics, coma er Arquebisbe de Tarragona, tà tractar dera eretgia o doctrina donatista; i trapam dejà un representant der Arquebisbat d'Eauze, *Mamertinus*, que non espròve arren en çò que pertòque as *Convenae* mès demòstre era precocitat dera implantacion cristiana ena region de *Novempopulania*, d'on

[1]DUCHESNE, Mgr. *Fastes épiscopaux de l'ancienne Gaule*. Vol. I. S.l.: s.e., 1894. Pl. 25. LIZOP, R. *Histoire de deux cités Gallo-romaines. Les Convenae et les Consoranni (Comminges et Couseràns).* Tolosa, París: Edouard Privat & Henri Didier, 1931 (Bibliothéque Méridionale, 2ª Serie, Tomo XXV). Pl. 340

formaue part *Lugdunum Convenarum*[2]. Tot hè pensar qu'eth fenomen dera difusion deth cristianisme deuie d'èster exclusiuament urban, s'auem en compde era documentacion escrita que se mos a transmetut. Auriem d'èster un shinhau critics damb es tipes de hònts que trabalham e pensar qu'ei normau qu'es documents sonque mos hesquen a conèisher uns protagonistes coma es Bisbes o Arquebisbes perque son es qu'an capacitat de decision, e que, demoren enes ciutats; es actes des concilis sonque mos permeten conèisher as assistents que son Bisbes o quauque membre delegat dera madeisha comunautat urbana. Era difusion deth cristianisme peth camp, se hè dificil d'endonviar pera manca de dades; mès, còste de creir qu'era religion de Crist non s'auesse espandit en mieis ruraus quan es comunautats ja èren plenament organizades enes ciutats, damb ua jerarquia que seguie es escalafons d'Arquebisbe, Bisbe, prèste e diacres. Cau auer en compde qu'era ciutat romana ei concebuda coma era *urbs* e eth *territorium* e que fòrça abitants dera ciutat an tanben era casa en camp; non serie, audaciós pensar que dilhèu eth cristianisme ja auie començat a entrar en mieis ruraus ena madeisha mesura qu'ac auie hèt enes ciutats.

Mès apròp de casa nòsta e damb data 5 de junhsèga der an 347, ja auem un monument epigrafic datat deth consulat de *Rufinus* e d'*Eusebius* sauvat ena glèisa de Sant Just de Valcabrère (Barbazan, Nébozan), testimoniant qu'en aguesta data, eth cristianisme existís en *Lugdunum*.

VAL. SEVERA. EGIT. ANNOS. XXX, RECESSIT. III. NON. IUL. RUFINO. ET, EUSEBIO. CONSS. PAC PATROCLUS, PRAESBITER. SIBI. IN. PACE. XP. *«Valeria Severa a viscut trenta ans, moric eth tres des nònes de junhsèga jos eth consulat de Rufinus e d'Eusebius. Pac (ius) Patroclus, sacerdot (a hèt aguesta hòssa) tada era (o tada eri) qu'era repòse (o qu'eri repòsen) damb era patz de Crist !».*

Mès aguest testimòni epigrafic a estat metut en dobte modèrnament per Jean-Luc Schenck[3]. Era mencion d'un presbitèr non ei suficienta per era madeisha tà que i age ua Glèisa, ei a díder, provar era existéncia d'ua comunautat cristiana plenament organizada.

Tanben trapam coma er an 380, *Priscillianus,* condamnat peth sinòde de *Caesaraugusta* (assisténcia de dotze Bisbes: s'empedie o s'obstaculizaue eth pas des monges ar orden sacerdotau perque se les consideraue toti infectadi peth priscillianisme[4]), se refugièc en *Novempopulania*, a on es sues doctrines i trapèren un gran exit. Ath pòc temps e mès

[2] LIZOP, R.1931, Pl. 344. GRIFFE, Elie. *Le Gaule chrétienne à l'époque romane. I. Des origines chrétiennes à la fin du IV siècle*. París-Tolosa: s.e., 1947. Pl. 133-139. MAHOT, Patrick. *La cité de Saint-Bertrand-de-Comminges au Moyen Age*. Aspet: Pyrégraph éditions, 1994. Pl. 36. PLADEVALL I FONT, Antoni. "L'expansió cristiana del sègle IV". *Del Romà al Romànic. La Tarraconenses mediterrània dels sègles IV al X.* Barcelona: Enciclopèdia catalana, 1999. Pl. 29. GODOY I FERNANDEZ, Cristina. "L'organització eclesiastica i cultural sota els Visigòts". *Del Romà al Romànic. La Tarraconense Mediterrània dels sègles IV al X.*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999. Pl. 45

[3] MEGE, A. du. «Notice sur deux monuments chrétiens». *Mémoires de la Societé Archéologique du Midi*. IV (1840-41). Pl. 198-204. AGOS, Louis de Fiancette. *Etude sur la basilique de Saint-Just et les antiquités de Valcabrère*. Saint-Gaudens: s.e., 1856. Pl. 41. BLANT, Le. *Inscriptions chrétiennes de la Gaule antérieure au VIIIe siècle*. París: Impr. impériale, 1856. 596. LAURIERE, J. de. «Excursion à Saint-Bertrand et Valcabrère». *Congrès archéologique de Framce*. S.l.: s.e., 1874. Pl. 249-326. SACAZE, Julien. *Notes et'Additions à l'histoires du Comminges, d'Armnand Marrast*. Sant Gaudens: s.e., 1889. BLANT, Le. *Nouveau recueil des inscriptions chrétiennes de la Gaule antérieures au VIIIe siècle*. París: Imp. nat., 1892. 297. SACAZE, Julien. *Inscriptions antiques des Pyrénées. 2e Serie, t. II.* Tolosa: Privat, 1892. (Bibliotheque Meridionale). 145. LAURIERE, J. de. «Nouvelle inscription chrétienne à l'eglise de Valcabrère». *Revue de Comminges*. 8 (1893). Pl. 55-58. HIRSCHFELD, Otto. *Corpus Inscriptionum latinarum. Volum XIII-I*. Berlin: Acad.emie des Sciences de Berlin, s.d. 299. COMET, R. *L'enclave espagnole du Val d'Aran. Son passé. Ses anciens privilèges, coutumes et relations pastorales dans les Pyrénées centrales.* Tolosa: L'Adret, 1985 (Reedicion dera de 1929). Pl. 114-115. SCHENCK, Jean-Luc. «Inscriptions». *Pulchra Imago*. Saint-Bertrand-de-Comminges: Conseil Général de la Haute-Garonne, 1991. Pl. 79-82

[4] Concebie er ascetisme coma era veritabla forma de vida cristiana

concrètament en an 385, eth Papa *Siricius*, desqualifiquèc er acòrd deth concili de *Caesaraugusta*, e ordenèc a *Himerius*, Arquebisbe de Tarragona, que difonesse eth sòn veredicte en sòn Arquebisbat e enes autes províncies ispaniques e vesies ara Tarraconense[5].

Vedem coma ja en an 386 eth culte cristian remplacèc per tot es cultes pagans enquia esdevier er unic culte oficiau der Empèri. Er Emperador manèc barrar toti es temples pagans des ciutats e disposèc que se convertissen en glèises cristianes[6]. A compdar dera patz dera Glèisa e, des decrèts teodossians de finau deth sègle IV en qué er estat Roman se convertís oficiaument ath cristianisme de signe nicé, era documentacion que mos a arribat ei mès abondosa. Auem dus tipes de documentacion: es actes des amassades conciliares e es tèxtes patristics e es epistoles, soent damb un clar reflèx des problèmes doctrinaus suscitadi pr'amor deth priscillianisme, er arrianisme, eth novatisme e eth donatisme. Era documentacion adquerís ua caracteristica pròpia dera antiquitat tardana: a un caractèr religiós e eclesiastic lèu exclusiu.

En 395, *Vigilancius*, originari dera ciutat des *Convenae* ei nomentat, per prumèr còp, en ua carta de *Paulinus de Nola* a *Sulpicius Severus*[7]. Toti es estudis sus *Lugdunum Convenarum* reprenent era diatriba *Contra Vigilancius* de *Sant Jeronimus* perque dec ath nòm antic dera vila ua etimologia pòc amabla: *"Iste caupo calagurritanus... nimium respondet generi suo ut qui de latronum et Convenarum natus est semine, quos Cn. Pompeius... in unum oppidum congregauit, unde et Convenarum urbs nomen accepit (...) de Vectonibus, Arrebacis, Celtiberisque descendens, incursèt Galliarum ecclesias portetque nequaquam uexillum crucis sed insigne diaboli"*[8]. Mès non ei pas aguest passatge eth que mos interèsse senon eth que *Sant Jeronimus* denóncie as Bisbes que seguissen a *Vigilancius*, compdant ath Bisbe deth lòc (*"episcopos sui sceleris dicitur habere consortes" "miror sanctum episcopum in cuius parrochia esse presbyter dicitur adquiescere furori et non uirgaapostolica uirgaque ferrea confringere uas inutile"*). E coma semble èster que *Vigilancius* ère prèste ena ciutat des *Convenae*, aguesti tèxtes permeten de pensar qu'un Bisbe existie ena zòna de Comenges aumens a finaus deth sègle IV[9].

Paulinus, nèishut en Bordèu laguens d'ua rica família senatoriau, ei un exponent des oscillacions e deth pensament dera aristocràcia deth Baish Empèri, entre un paganisme encara vieu e un cristianisme enormement reflèxiu e acuelhedor. Ère un gran *possessor*, damb propietats amplissimes ena *Gallia*, mès se hec cristian, e hugèc tà *Hispania*, a on se maridèc damb *Terasia*, rica e propietària de grani fundi ruraus.

En un aute orden des causes, era desaparicion der Empèri, coma conseqüéncia dera arribada des pòbles germanics, non comportèc era mòrt des institucions romanes ne era des sòns representants a nivèu provinciau e locau. Ja hège temps qu'es poderoses aristocràcies de cada província

[5] GODOY I FERNANDEZ, Cristina. 1999. Pl. 46
[6] LIZOP, R. 1931, Pl. 347. PLADEVALL I FONT, Antoni. 1999. Pl. 29
[7] LIZOP, R. 1931, Pl. 350

[8] "Vigilancius, aguest miserable taverner de Callagoris (...), sonque respon ath sòn origen, qu'ei nèishut d'aguesta raça de bandits, d'aguest pilèr [en latin: Convenae] qu'eth gran Pompeius, en aute temps (...) amassèc laguens d'un oppidum d'on era vila a eth sòn nòm. Vertadèr descendent des Vetòns, des Arebacòs e des Celtibers, devaste damb es sòns atacs es Glèises des Gàllies e pòrte non er en tot èsterdar dera creu, senon era insígnia deth diable". *Contra Vigilantium*. Migne: 1883 (Patrologie latine, XXIII). Col. 353. ISIDORUS. *Etymologies*. IX, 2, 108. CAESAR. *Bellum Civiue*. III, 19. LIZOP, R. 1931. Pl. 4-19. SCHULTEN, Adolfo. *Las Guerras de 154-72 a. de J.C.* Barcelona: s.e., 1937 (Fontes Hispanae Antiquae, Vol. IV). Pl. 244-245. SCHULTEN, Adolfo. *Sertorio*. Barcelona: s.e., 1949. Pl. 175

[9] GUYON, Jean. "Les debuts de l'Eglise dans le Comminges". *Pulchra Imago. Fragments d'archeologie chretienne.* Sant Bertrand de Comenges: Conseil Général de la Haute-Garonne, 1991. Pl. 16

auien descubèrt era manèra de sauvar eth poder laguens des sues ciutats mejançant era detencion des cargues eclesiastics; era Glèisa auie ja un papèr capdauantèr tant acusat ena societat o ena vida sòcio-politica que hec claudicar es naui patrons deth país.

Der an 840 i a un passatge d'ua carta dera diocèsi de Lescar, a on se nomente que totes es ciutats episcopaus dera *Novempopulania* aurien estat devastades pes Vandals er an 407-408, e es sedences auien demorat vacantes pendent fòrça ans[10].

Mès en referéncia ara vessant sud deth Pirenèu, auem constància en an 420 damb es cartes de *Consencius de Menorca* a *Sant Agustinus d'Hipona* dera consignacion que peth sòn temps ja existien e se trapauen ben assolidades es diocèsis d'*Ilerda* e d'*Osca* damb es Bisbes *Segiti* e *Siagri,* e que i auie peth parçan isendes damb cristians e monges que i demorauen. Era exposicion que hè ei longa e pintorèsca mès i hè referéncia ara relacion de *Patroclus d'Arle*s damb *Sant Agustinus*, e ath delà de dar eth nòm des Bisbes, dar eth de *Tacianus*, metropolitan de *Tarraco*, e eth d'*Agapitus*, ua sòrta de Bisbe auxiliar o *korepiscopos* de *Tacianus*. Sabem tanben, qu'er an anterior, eth metropolitan de *Tarraco* amassèc un concili o amassada de sèt Bisbes tà jutjar era conducta deth Bisbe d'*Ilerda*[11]

Mès apròp nòste e mès concrètament er an 430, ja damb eth regne Visigòt de Tolosa assolidat, esdeven era construccion d'ua basilica paleocristiana ena vila baisha, en barri deth Plan de *Lugdunum Convenarum*[12]. Aguesta mos permet veir coma s'a de compdar tostemp damb ua glèisa principau, qu'en quauques ciutats deuie d'èster era episcopau, era quau tanben deuie d'auer d'auti pòls tanben de besonh tath desvolopament deth cristianisme antic. Era principau e es martiriaus o cementreiaus son complementàries deth punt d'enguarda liturgic, destinades ara litúrgia diària, era prumèra, e ara litúrgia martiriau, es segones.

Eth temple tanben esdevierà simbèu deth poder des grops urbans e catalizador deth mon deth camp, damb ua reiau ordenacion dera societat rurau dauant era naua realitat episcopau. Eth temple urban, serà era imatge d'ua naua realitat de predomèni sociau d'atraccion obligada que veng a substituïr, vielhes e amortizades estructures civius.

Entre es sègles V e VI, se materialize çò qu'era investigacion a acordat de nomentar ua topografia cristiana, constituïda per ua sèrie de bastisses de culte, entorn des quaus s'articularà eth nuclèu urban. D'ua banda, coma simples punts fòrts d'ua trama urbana e, der auta, coma nuts d'un hilat es hius dera quau son constituïdi pes itineraris devocionaus sorgidi deth calendari liturgic, ja qu'abantes e independenment que se definisse ua litúrgia sasoèra, era comunautat amiada peth sòn Bisbe s'amassaue en lòcs concrèti tà celebracions precises. Se desvolope un nau concèpte de modèl territoriau.

En an 475, eth poèta *Sidoni Apolinar (Cayo Solio),* en ua carta nomente era glèisa de Comenges coma ua des qu'an demorat privades de pastor, dempús dera persecucion d'*Euric*[13], Rei Visigòt de Tolosa e arrian

[10] LIZOP, R. 1931,Pl. 48

[11] B.N.P., *C. Parisinus lat.* 16861, sègle XII, manuscrit de 217 fòlis, fol. 198v-202. B.P. Marsella. *A Massiliensis 209.* Sègle XV,, manuscrit de 249 fòlis, fol. 226-230v. DIVJAK, Johannes. "Sancti Aureli Agustini Opera. Epistolae ex duobus codicibus nuper in lucem polatae". CSEL, 88 (1981). Pl. 51-70. DIVJAK, Johannes. *Oeuvres de Saint Augustin. 46 B. Lettres 1-29.* París: s.e., 1987. Pl. 148-220, 230-254. AMENGUAL, J. *Consenci. Correspondència amb Sant* Agustí. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1987. Pl. 218. AMENGUAL, J. *Els orígens dels cristianisme a les Balears. 2 vol.*. Mallorca: s.e., 1991-92. Pl. 82-107. BOIX I PÒCIELLO, Jordi. «El marc històric». *Catalunya Romannica*. Vol. XVI (La Ribagòrça). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996. Pl. 26. PLADEVALL I FONT, Antoni. "La creació de les diocèsis". *Del Romà al Romànic. La Tarraconense mediterrània dels segles IV al X.* Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999. Pl. 34

[12] MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 37-38

[13] Hilh de Theódoric I, Rei Visigòt de Tolosa

intolerant. «*Burdigala, Petrogorii, Ruteni, Lemouices, Gabalitani, Helusani, Vasates, Convenae, Auscenses, multoque iam maior numerus civitatem summis sacerdotibus ipsorum morte truncatus nec ullis deinceps episcopis in defunctorum officia suffectis, per quos utique minorum ordinum ministeria subrogabantur, latum spiritalis ruinae limitem traxit*»[14].

Pera sua vinculacion e proximitat a *Lugdunum Convenarum* coma bisbat dera *Novempopulania*, eth cristianisme se deuie d'auer calat ena Val d'Aran e es autes vals deth Naut Comenges enes tempsi dera baisha romanitat. Era implantacion en Aran deu d'èster fòrça antica, segontes eth testimòni des rèstes arqueologiques des plaques funeràries (Sant Esteue de Montcorbau) e necropòlis paleocristianes (Eth Harò de Garòs) que se considèren d'epòca Baish Emperiau. Mès tostemp mos demore eth dobte d'enquia quini nivèus demografics arribèren es comunautats cristianes.

En impuls de recuperacion deth país, eth cristianisme i jògue un papèr primordiau, se ben es notícies concrètes qu'auem son escasses, excèpte eth coneishement des personatges qu'aucupen es bisbats. A ua base iniciau urbana, mès penètre mès dificilment en camp a causa deth caractèr senhoriau e aristocratic senatoriau des *possessores*, es quaus, tostemp seràn er estament mès conservador dera societat.

Ja des dera epòca d'*Euric*, es Bisbes dera Gàllia siguèren un element discordant ena consolidacion deth reiaume, perque fòrça d'eri continuauen fidèus ath poder Emperiau de Ravenna e non reconeishien ath monarca Visigòt. *Alaric II*, darrèr Rei Visigòt, eretèc aguesti madeishi problèmes e envièc ar exili tres Bisbes d'Arle consecutiuament, acusadi de confabulacion damb es francs e es burgundis.

Eth cors des eveniments damb eth poder de Ravenna signifiquèren un viratge ena actitud des Bisbes gals. Preocupat per afiançar era unitat deth reiaume de Tolosa contra es francs sagèc d'apraiar es conflictes catolics tolerant era celebracion deth gran Concili d'Agda der an 506 (*Concilium Agathense*), organizat peth Bisbe *Cesarius d'Arle,* qu'amassèc a toti es dera Gàllia Narbonense (províncies eclesiastiques d'Arle, Narbona, Eauze, Bordèu, Tours e de Bourges), pòc de temps abantes dera conquèsta deth madeish per *Clovis I* , Rei Merovingi, apareishent eth prumèr de Comenges de qui coneishem eth nòm, *Suavis («Suavis episcopus de Convenas subscripsi»)* e de *Glycerius* (Sant Lhisser ?), Bisbe de Coserans[15]. Siguèren reivindicadi pera Glèisa catolica en reiaume de Tolosa es privilègis economics que s'auien assolidat en còs juridic roman, en *Codex Theodosianus*[16].

Açò se vedec ratificat quan *Alaric II* promulguèc eth *Breviarium Alaricianum* o *Lex romana Visigothorum*[17] que, mantenguie toti es privilègis eclesiastics dera legislacion romana e a cambi eth monarca se reservaue

[14] APOLLINAR, Sidoni. *Epistulae*. Carta VII (6, 7). Berlin: Ed. Weidmann, 1884. (Monumenta Germaniae (auctores antiquissimi), VIII. Pl. 109. MUSART, Ch. *Lettres de Sidoine Apollinaire*. París: s.e., 1887. Pl. 150. COMET, R. 1985 (Reedició de la de 1929). Pl. 115

[15] ABADIE. *Nouveau catalogue chronologique des évéques de Comminges*. Saint-Gaudens: s.e., 1754. Pl. 66. *Gallia Christiana. Tomo II*. Roma: s.e., 1870. Pl. 547 DUCHESNE, L. *Fastes épiscopaux de l'ancienne Gaule*. Vol. II. Paris: s.e., 1900. Pl. 98. COMET, R. 1929, Pl. 114. GROS I PUJOL, Miquel dels S. "L'església hispana de Toledo". *Del Romà al Romànic. La Tarraconense mediterrània dels sègles IV al X*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999. Pl. 397

[16] Segontes es canons d'aguest concili, es Bisbes pòden aliberar quauqui des sòns esclaus, es quaus, pòden èster recompensadi damb ua dòt que non pòt superar es vint sòus. En concili, refèrent as glèises, ja se mane qu'es autars non sonque an d'èster consagradi damb er unhiment der ara hèta damb eth crisma senon tanben damb ua formula de benediccion prononciada peth Bisbe, nòrma que, forme part essenciau deth rite de consagracion de glèises. Aguest canon, ei er origen dera creacion d'aguest rite liturgic. En aguest sinòde tanben se determine qu'es Bisbes poguen alienar, tostemp e quan ac restituïsquen des sues propietats personaus. I a ua preaucupacion per part des eclesiastics pr'amor d'evitar es gestions fraudulentes ena administracion der auviatge. GODOY I FERNANDEZ, Cristina. 1999. Pl. 57

[17] PALOL, Pere de. 1999. Pl. 39

eth dret de convocar es concilis.

Sabem donques qu'aguest territòri non ère mès qu'era perpetuacion des estructures sòcioadministratiues dera prefectura dera Gàllia. Er infatigable *Cesarius* pensaue continuar era sua òbra convocant, ar an següent, un aute gran concili de tipe nacionau ena madeisha capitau deth reiaume, a on prevenguie convidar as Bisbes dera Tarraconense, integrada ath reiaume Visigotic des qu'*Euric*, vencent era resisténcia des ispanoromans locaus, l'auie envadit. Non se celebrèc perque eth madeish an 507 ara seguida dera victòria de *Voilhé*, pròp de Poitiers, es *Francs* des·hèn eth reiaume Visigòt de Tolosa, damb era mòrt includida ena batalha deth sòn Rei *Alaric II*, e eth pòble visigòt se vedec obligat a trasladà-se rapidament tara peninsula Iberica, a on s'establic preferentemt ena part centrau; eth Rei Merovingi impausèc eth sòn domèni sus era major part dera *Gallia*, dehòra de quauqui territòris que se limitauen a ua estreta listra costanèra e qu'anaue des dera actuau Catalunya enquia Nimes e, per interior, non arribaue ne a Arle ne a Carcassona (Septimània), qu'ena documentacion Visigotica posteriora continuarà en tot èster nomentada, emfaticament, era *Gàllia*. Ath pòc de temps e mès concrètament en an 514, *Cesarius* Bisbe d'Arle, siguec nomentat vicari papau des *Gàllies* e d'*Hispania* peth Papa *Símmac*[18].

Enes Concilis d'Orléans (*Concilium Aurelianense*) celebradi eth prumèr er an 533, apareish eth nòm de *Presidius*, Bisbe de Comenges (*Presidius episcopus Convenensis, in prov. eccl. Elusana subscripsi*) e eth segon en 549 apareishén *Amelius* (*Amelius episcopus ecclesiae Convenicae subscripsi*)[19].

Mès a compdar d'aguestes dades, çò que mos preguntam, ei quina sòrta de relacion se pòt establir entre era comunautat catolica e eth complicat mecanisme d'organizacion des ciutats e era polemica administracion e explotacion umana deth camp. Mès aguesta question encara se complique mès e demore per respóner, quan era Sedença ei des·hèta des dera revòuta e repression deth Rei merovingi *Gontrà* en 585, (mès en Concili de Mâcon (*Concilius Matisconense*), mos apareish *Rufinus*, Bisbe de Comenges (*Rufinus episcopus ecclesiae Combenice subscripsi*), fidèu ath soveran, que siguec expulsat dera vila, pes partidaris der usurpador *Gondovald*: *"excluso foris populo, cum episcopo loci"*)[20]. Açò ei çò que li sauvèc era vida, contrariament a d'auti eclesiastics, massacradi sense perdon ath pè des autars dempús der assaut decisiu (*"in ore gladii tradíderunt, sacerdotes quoque Domèni cum ministris ad ipsa aeclesiarum Nautaria trucidantes"*). Era foncion episcopau se sauvèc, e era vila madeisha non despareishec deth tot.

Eth papèr dera antica *Lugdunum Convenarum* pendent era nauta edat mieja:

Era documentacion conciliara apòrte era pròva deth mantiement deth bisbat de Comenges entre es sègles VI e eth X, encara que i a ua interrupcion de 120 ans entre es centúries VII e VIII. Qué passe en aguest moment ? Ei ua totau incognita entà nosati,

[18] RAMET, Henri. *Histoire de Toulouse*. Toulouse: Le Pérégrinateur Editeur, 1994 (Reedicion dera de 1935 revisada per Christian Cau). Pl. 35. GODOY I FERNANDEZ, Cristina.1999, Pl. 55. GROS I PUJOL, Miquel dels S. 1999. Pl. 398

[19] CONTRASTY, Jean. *Histoire des évéques de Comminges*. Toulouse: Libraire Sistac, 1940. Pl. 49. MAY, R. *Saint-Bertrand-de-Comminges (Antique Lugdunum Convenarum). Le point sur les connaissances.* París, Tolosa: Ministère de la Culture, Direction des Antiquités Historiques, Midi Pyrénées, 1986. Pl. 147

[20] GREGOIRE DE TOURS, *Historia Francorum*. Traducció LATOUCHE, R. Paris: Ed. Denoël-Gonthier, 1963. T. II, libre VII, XXXIV - XXXIX. Pl. 112-119. MAY, R. 1986. Pl. 147-153, n. 15

encara que semble segur qu'era ciutat non s'aurie recuperat e que dilhèu aguesti pògui Bisbes que coneishem non i demorarien e per tant era sua influéncia sus eth nòste territòri segurament serie pòc importanta o inclús inexistenta.

Maugrat açò, cau méter aguestes escasses dades laguens deth contèxt apropiat e remarcar eth hèt que continuitat d'aucupacion non equivau a pervivéncia d'un fenomen urban, ne sonque quan i suberviu quauquarren tant aparentment ciutadan coma ei era institucion episcopau. Mès encara, cau plantejà-se se *Lugdunum Convenarum* non a esdevengut, pendent era nauta edat mieja, «ua ciutat practicament redusida ara esséncia deth poder coma centre d'ua populacion ruralizada e dispèrsa, es evidéncies dera quau non an perqué trapà-se en interior deth recinte emmuralhat d'origen roman»[21]. Encara mès, cau plantejà-se er abast efectiu d'aguest poder eclesiastic, era extension deth quau vèrs eth sud se va a veir contestada, pendent un periòde mès o mens long entre es sègles X e XI, pera aparicion d'ua naua sedença episcopau en tèrres Ribagorçanes.

Es promotors de glèises, que mès tard se nomentaràn feligresi, son senzilhament es vesins d'un lòc. Ei impossible documentar er origen dera majoria de parròquies, mès era sua mès grana proliferacion semble auer agut lòc en epòca Visigotica.

Es parròquies, cap ara fin deth sègle IX apareishen encara agropades per *pagi*, vals e parçans, sense precisar es ligams que les amassauen, a part dera sua situacion topografica, era quau causa permet de supausar que non existien encara alavetz ues circomscripcions eclesiastiques determinades. Cau precisar, qu'eth significat de «parròquia» en aguestes escritures non coincidís damb era actuau; designe, non era glèisa, senon eth territòri; non eth centre abitacion, senon era perifèria; ei un districte. Pr'amor dera etimologia deth nòm «districte», que derive de *«distringere»,* obligar, díderíem qu'era melhor version deth mòt primitiu «parròquia» enes entorns des sègles IX e X, ei era de «districte eclesiastic». Sentit territoriau; significue prumèrament ua demarcacion; per açò a limits. Non se parle encara dera parròquia coma entitat juridica, senon de glèisa parroquiau, ei a díder, de glèisa territoriau. Siguec sus aguesta distribucion anteriora que se constituïren posteriorment es ardiaconats.

Parròquia e diocèsi s'emplegaven indistintament tà designar es comunautats que demorauen ath torn des Bisbes e des sòns prèstes.

Ei aguest un moment fòrça escur degut a qu'era Sedença episcopau de *Lugdunum* semble èster des·hèta, mès ath madeish temps auem referéncia de que i existiren ua sèrie de Bisbes que sonque coneishem d'ua forma dispèrsa e inconnèxa, causa que non mos ajude guaire ena interpretacion d'aguest moment en quan ara sua division eclesiastica e per tant ara vinculacion o manca dera madeisha dera Val d'Aran damb era antica Sedença.

Aguesti Bisbes son es següenti:

An 673, *Sesemundus*, Bisbe de Comenges e *Maureolenus*, Bisbe de Coserans assistissen ath Concili de Castres-sur-Gironde[22].

An 787, Concili de Narbona, apareish

[21] GUTIERREZ LLORET, Sonia. «De la civitas a la madîna: destrucción y formación de la ciudad en el sureste de al-Andalus. El debate arqueológico». *Sociedades en transición. Vol. I Ponències*. IV Congrés d'Arqueologia Medieval Espanyola. Alacant deth 4 al 9 d'Octubre de1993. Alacant: Asociación Española de Arqueología Medieval, Diputación Provincial de Alicante, 1993. Pl. 25.

[22] COUTURE, L. «Un concile inédit de Bordenaux et neuf évêques inconnus de la province d'Eauze au VII siècle». *Revue de gascogne*. T. X (1869). Pl. 455. DUCHESNE, L. 1900, Pl. 98. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 50

Abraham, (*Commenense*). Pòt correspóner a ua restauracion per *Charlemagne* dera sedença episcopau dempús deth periòde des devastacions sarrasines e ara organizacion dera nauta Garona. Er an 812, trapam a *Maximus*, Bisbe dè Comenges e en 879, *Involatus* (coneishut per ua carta deth Papa *Joan VII*)[23].

Des der an 950 ath 12 de noveme de 978, trapam a *Oriol d'Aura*. An 980, *Bernat*[24].

Eth sòn substitut enquiar an 1025, ei *Pèir de Comenges*[25].

Des der an 1025 ath 1036, *Arnau,* Bisbe de Comenges.

De 1036 a 1055, *Guilhem I de l'Isle*.

Des der an 1055 ath 1063, *Bernat Roger*[26] de Comenges.

De 1063 a 1078, *Guilhem II.*

Des der an 1079 ath 1083, *Augèr*.

Era Glèisa jos eth Reiaume Visigotic de Toledo:

Era cristallizacion des diuèrsi reiaumes barbars enes tèrres der Empèri Roman d'Occident comportèc tanben era organizacion des sedences episcopaus des zònes aucupades en unitats suprametropolitanes qu'acabèren transformant-se en glèises de tipe mès o mens nacionaus peth hèt d'auer es sòns limits adaptadi as naues estructures civius. Açò non comportèc, que trenquèssen damb era Glèisa apostolica de Roma, que tostemp, siguec considerada coma ua sedença superiora e punt obligat de referéncia.

Se ben, era organizacion eclesiastica se superpause sus eth hilat administratiu roman, damb eth pas deth temps se trapen ua sèrie de cambis. Era *Collectio Hispana*, que contén es amassades conciliares d'*Hispania* en epòca romana e Visigotica, servís tà estudiar era evolucion d'aguesta.

Ère fòrça freqüent qu'es Bisbes volessen aumentar eth sòn auviatge. Soent trapam disposicions qu'empedissen era venta deth patrimòni episcopau que hègen quauques desaprensius. Tanben se despren d'aguesta legislacion conciliara ua pugna economica des Bisbes peth contròtle deth sòn territòri diocesan, a fin d'obtier ua tresau part der auviatge des parròquies.

Ena organizacion parroquiau s'aprofitèren es nuclèus abitats tà bastir glèises. Era terminologia anteriora ar an mil non acostume a nomentar temples damb eth nòm de parròquies. Son designadi coma *«basilica», «domus»* o *«ecclesia»*.

Era constitucion d'ua parròquia ei causa reservada ath Bisbe, ath quau correspon exclusivament consagrar er edifici destinat ath culte. Entre es obligacions que lo mantien unit ara sedença episcopau e ara sua autoritat, se nomenten, era assisténcia as sinòdes diocesans, era recepcion des sants òlis e eth pagament deth cens prescrit pera legislacion canonica.

Era parròquia siguec ua estructura, ath madeish temps que religiosa, administratiua; mès dilhèu damb reminiscéncies d'ua organizacion comunitària anteriora. Qu'eth territòri siguesse precisat mès lèu a prepaus deth pagament de dèumes que non pas damb referéncia ara obligacion dera feligresia d'anar tath culte, non a d'estonar. Era expression *«in*

[23] CASTILLON D'ASPET. *Histoire des populations pyrénéennes du Nébouzan et du pays de Comminges. 1 Vol*. Tolosa-París: s.e., 1842. Pl. 167. DUCHESNE, L. 1900. Pl. 99. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 50

[24] OURLIAC, Paul, A. M. MAGNOU. *Cartulaire de l'abbaye de Lézat. Tomo II*. París: Comité des travaux historiques et scientifiques, 1987. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France, Vol. 18). Carta 1713, Pl. 495-496

[25] MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 51

[26] Hilh de Roger I, Comde de Comenges

termino parrochie de N», signifique «laguens dera demarcacion assignada a tau glèisa», e, damb ua traduccion ben acceptabla, «laguens deth tèrme deumer qu'a de satisfèr prestacions a tau glèisa»[27]. Eth tèrme deumer ère un districte coneishut peth hèt que calie cada an pagar es prestacions que comportaue era possession de camps e peisheus.

Era educacion e instruccion des fidèus èren er objectiu primordiau dera jerarquia eclesiastica. Era Glèisa auie dus mieis tà arténher aguesta hita, eth discors orau e era paraula escrita. Damb eth prumèr se solie instruïr es fidèus e es catecumens sus era significacion des sagraments e se les daue tanben pautes de comportament civic e morau; ena madeisha linha podem plaçar es cicles iconografics que decorauen quauques glèises, baptistèris, etc., que non èren mès qu'era projeccion plastica deth discors pastorau qu'escotauen. Era escritura ère eth miei de comunicacion e educacion per antonomàsia.

En çò que hè ara instruccion deth clergat era Glèisa se trapèc damb seriosi problèmes provocadi pera ignorància de fòrça prèstes. En prevision d'aguest mau, era legislacion canonica prescriuie qu'es que siguessen ordenadi sacerdòts acreditèssen que sabien liéger.

Damb er establiment dera capitau deth reiaume en Toledo e era posteriora annèxion deth reiaume Sueu, eth mapa dera organizacion eclesiastica, aquerie ua naua fesomia. Es províncies èren es següentes: era Tarraconense, era Betica, era Lusitània, era *Galaecia* o *Bracarensis*, era Septimània o Narbonense e era Cartaginense, que seguic ua transformacion damb era arribada des Bizantins.

Era Glèisa s'auie assolidat coma un poder factic. Es Bisbes exercien un poder sense restriccions enes ciutats. Des deth prumèr moment dera expansion deth cristianisme, es jerarquies eclesiastiques auien estat neurides pes classes senatoriaus romanes.

Es reiterades amassades conciliares d'organizacion eclessiau presenten ua Glèisa fòrta laguens dera metropolitana seu tarragonina. Era non preséncia de prelats dera Narbonense en cap des reunions mantén era personalitat deth metropolitan de Tarragona. Se barre un moment istoric damb era desaparicion des monarques estacadi ara còrt reiau de Ravenna. Mès eth Rei, sajarà de mantier eth privilègi reiau deth nomentament des Bisbes.

Es pares dera Glèisa ispanics expliquen era conveniéncia dera lectura. Coma que çò que se volie ère propiciar ua conducta rècta tàs cristians, en aguesta epòca auec ua reviscolada extraordinària eth genère agiografic. Destaque pera sua importància era redaccion des passionèrs, es actes des martirs e es vides des Bisbes, coma er opuscle *De vitas sanctorum patrum Emeretensium.*

Ath delà deth genre epistolar, non podem desbrembar era produccion dera legislacion conciliara que constituís eth còs canonic dera *Collectio Hispana*. Mès, un des mès importants dera epòca Visigotica e que constituís ua des darrères jòies dera produccion dera literatura latina ei era litúrgia. Sabem, que fòrça Bisbes compausèren imnes, antifones, etc., coma *Petrus d'Ilerda*, *Justus d'Urgell*, etc.

Julianus de Toledo siguec eth sistematizador dera litúrgia ispanica en an 680, establint es esquèmes de celebracion,

[27] MARQUES, Josep M. «Parròquies i divisió administrativa del territòri, fins al s. XI». *Annals (Hispannia i Roma. D'August a Carlemany. Congrés d'homenatge al Dr. Pere de Palol / 3)*, Volum XXXVIII (1996-1997). Pl. 1507

[28] GODOY I FERNANDEZ, Cristina. *Arqueología y litúrgia. Iglesias hispánicas (siglos IV al VIII)*. Barcelona: Port de Tarragona, Universitat de Barcelona, 1995. GODOY I FERNANDEZ, Cristina. 1999. Pl. 58

probablement inspirat en çò que ja deuec hèr *Isidorus de Sevila*[28]. Non podem desbrembar, que se ben conten totes aguestes aportacions d'epòca Visigotica, aguestes se trapen barrejades damb es innovacions qu'aportèc era Glèisa enquiara erradicacion deth rite ispanic en sègle XI.

Ja en an 687, eth Bisbe de Toledo a assumit toti es poders patriarcaus sense cap titol especiau, tot aquerint era condicion de patriarca dera Glèisa ispanica[29]. Ath concili de Toledo i assistissen toti es Bisbes dera província Tarraconense, mès eth metropolitan se hec a representar per un *Stephanus* que se consigne *Stephanus in Christi nomi presbitèr vicem agens Artemi metropolitani Tarraconensi*; d'auta banda, eth prumèr signant deth autant, ei eth metropolitan de Narbona *Micecius*, incorporat ar airau centrau de Toledo[30].

Notícies des membres deth bisbat d'Urgell pendent es sègles VI a IX:

Era regéncia Ostrogòda siguec plenament reconeishuda pes Bisbes. Ei ja eth dia 6 de hereuèr der an 516, en Concili de Tarraco datat ara romana *anno sexto Theodorici regis, consulatu Petrus,* d'esperit reformador e liturgic, a on cònste era existéncia deth rèste de diocèsis catalanes (*Tarraco, Barcino, Gerunda, Egara, Ilerda, Emporion, Auso, Urgellum e Dertosa*), mès ei fòrça dificil plaçar es grops episcopaus de *Dertosa, Auso, Ilerda* e *Urgellum.*[31]. Era província eclesiastica Tarraconense, seguint era demarcacion administratiua Emperiau, includie tanben d'autes sedences episcopaus coma *Caesaraugusta, Osca, Pompaelo, Oca, Calagurris* e *Turiasso.*

En Urgell era glèisa episcopau semble que topograficament aurie d'aucupar eth lòc a on aué en dia i a era populacion de Castellciutat, encara qu'aciu, era unica referéncia a ua glèisa primitiua correspon ath sègle IX. Trobalhes arqueologiques recentes localisades ena plaça des Oms, en claustre dera catedrau e ena antica glèisa de Santa Eulàlia -en què s'identifiquen diuèrses tombes romanes tardanes atau coma es rèstes d'un possible baptistèri-, an cambiat radicaument es plantejaments topografics dera ciutat. Demore clar que si se confirme era existéncia d'un baptistèri jos eth temple de Santa Eulàlia, eth grop episcopau se situarie ena lana.

Apareish ja en 527, en II Concili de Toledo, *Justus*, Bisbe d'Urgell, subscrivint es actes, que sonque tracten de tèmes disciplinaris[32]. Eth dia 6 d'agost der an 546 en Concili de Lleida vedem coma *Justus,* les torne a subscríuer. [33] Se pòt veir ena amassada eth problèma des nomentadi vascons que

[29] ORLANDIS, J. "Las relaciones intereclesiales en la Hispania visigótica". *Communio*, 12 (1972). Pl. 442-444. PALOL, Pere de. 1999. Pl. 41. PALOL, Pere de. "Els edificis religiosos". *Del Romà al Romànic. La Tarraconense Mediterrània dels sègles IV al X.* Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999. Pl. 163

[30] MARTINEZ, G. "Dos nuevos firmantes deth III concilio de Toledo". *Anuario de Historia deth Derecho Español* (1972). Pl. 637

[31] PLADEVALL I FONT, Antoni. 1999. Pl. 34. PALOL, Pere de. "El final del domèni Romà a la Tarraconense i la seva incorporació al regne Visigotic". *Del Romà al Romànic. La Tarraconense Mediterrània dels sègles IV al X.* Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999. Pl. 40

[32] ISIDORUS. *De viris illustribus*, 34; PL 83, 1100. VILANUEVA, Jaime. *Viaje literario a las iglesias de España.Viaje a Urgel. Tomo X.* Valencia: s.e., 1821. Pl. 7. PLADEVALL, Antoni. *Escrits de bisbes catalans deth primer mil.leni*. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1992. (Clàssics deth Cristianisme, 27). Pl. 20. GROS I PUJOL, Miquel dels S. 1999. Pl. 398

[33] Eth canon 16 d'aguesta amassada vò preservar er auviatge d'ua glèisa determinada quan a lòc era defuncion deth sòn Bisbe, entre es quaus, naturaument, s'an d'includir es esclaus eclesiastics. Tanben se ditz taxatiuament que "se quauque laïc vò hèr consagrar quauqua glèisa lheuada per eth, que non pogue separà-la dera autoritat diocesana, ne jos era desencusa de destinà-la a monastièr, ja qu'aguesti non an valor o autenticitat s'eth Bisbe non les a dat abantes ua règla". ISIDORUS. *De viris illustribus*, 34; PL 83, 1100. MARTINEZ DIEZ, G., F. RODRIGUEZ. *La Colección Canónica Hispana. IV*. Madrid: s.e., 1984. Pl. 306-307. RAMOS-LISSON, D. «Los concilios hispánicos antes de la conversión de Recaredo». *Historia de los concilios de la España romana y visigòda*. Pamplona: s.e., 1986. Pl. 124-131. PLADEVALL, Antoni. 1992, Pl. 20. PALOL, Pere de. 1999. Pl. 40. PLADEVALL I FONT, Antoni. "Les parròquies". *Del Romà al Romànic. La Tarraconense Mediterrània dels sègles IV al X.* Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999. Pl. 394

siguec endemic: tostemp dispausadi a rebellà-se contra era opression des terratinents e dera madeisha Glèisa, e a devastar periodicament es tèrres baishes[34].

Pòc temps dempús en 549 en Concili de València *Justus*, Bisbe d'Urgell, torne a subscríuer es actes[35].

Enquia aguest moment era societat ispana se trapaue practicament dividida en dues classes sociaus fòrça ben definides: era des invasors visigòts, que dominauen toti es punts claus der estat, formada pera família reiau, es nòbles, es magnats deth reiaume, e era sua clerecia arriana, per ua banda, e era populacion ispanoromana catolica que, venguec a èster representada pera jerarquia eclesiastica catolica. Calie hèr era union entre aguesti dus grops sociaus.

Auem de demorar, quoranta ans, e mès concrètament enquiath 589 en III Concili de Toledo, tà documentar era assisténcia deth Bisbe *Simplicius* d'Urgell e 63 Bisbes mès (practicament i siguèren presents toti es Bisbes dera Narbonense e dera Tarraconense). Recebec era abjuracion que hec eth Rei *Recared* e grana part dera noblesa visigòda der arrianisme. Acabe era duplicitat de Bisbes, er un catolic e er aute arrian, en fòrça diocèsis. Ar Arquebisbe de Sevila Sant *Leandrus* e ar Abat *Eutropius* se les encomane de premanir era formula d'abjuracion des arrians. Era formulacion mès suenhada deth nau modèl d'Estat e de monarquia ideau cristiana ei òbra d'*Isidorus*. Toti acceptèren era fè catolica proclamada en simbèu de fè nicenoconstantinoplan.

Se sancionèc era plena unitat entre era antica noblesa gòda e era tardorromana, ath temps qu'afavorie eth creishement deth poder sòcioeconomic e influéncia politica dera Glèisa. Es senadors, patrons de grani auviatges fundiaris e monopolizadors des episcopats, entrèren fòrça lèu enes lòcs claus der estat Visigòt[36]; esdevenguien un poder factic reconeishut peth reiaume de Toledo. Era monarquia Visigotica aqueric alavetz un caractèr teocratic e sagrat, ara manera des Emperadors cristians.

En II Concili de Zaragoza der an 592[37], tà legalisar era situacion des arrians convertidi ath catolicisme, se torne a documentar era assisténcia deth Bisbe *Simplicius* d'Urgell e tanben en celebrat er an 599 en Barcelona e presidit peth convers *Ugnus*[38].

Després d'un long periòde de temps, er an 633 en IV Concili de Toledo, organizat e presidit peth gran *Isidorus* de Sevila, en quau

[34] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. «1996. Pl. 26

[35] Es canons 2 e 3 deth sinòde tracten d'evitar, de nau, qu'era mòrt d'un Bisbe sigui prohitada pes sòns fidèus, sacerdòts o parents tà alienar es propietats dera Glèisa, entre es quaus, naturaument, s'an d'includir es esclaus eclesiastics. ISIDORUS. *De viris illustribus*, 34; PL 83, 1100. MARTINEZ DIEZ, G., F. RODRIGUEZ. 1984. Pl. 315-318. RAMOS-LISSON, D. 1986. Pl. 131-135. PLADEVALL, Antoni. 1992, Pl. 20

[36] REYDELLET, M. «La conception du souverain chez Isidore de Séville». *Isidoriana (Antología)*. León: s.e., 1961. Pl. 457-466. GARCIA MORENO, Luis A. «El establecimiento de los pueblos germánicos y sus relaciones con los romanos». *Reinos Germánicos e Empèrio Bizantino*. Coordinat per Xavier Barral i Altet. Vol. 5 de *Historia Universal Salvat*. Barcelona: Salvat Editores S.A., 1984. Pl. 514, 517. ORLANDIS, J. «Los concilios en el reino visigodo católico». *Historia de los concilios de la España romana y visigòda*. Pamplona: s.e., 1986. Pl. 197-226. FONTAINE, J. «Isidoro de Sevila, padre de la cultura europea». *La conversión de Roma*. S.l.: s.e., 1990. Pl. 272. VILELLA, J. «Hispania durante la època deth III Concilio de Toledo según Gregorio Magno». *XIV Centenario deth Concilio III de Toledo*. Toledo: s.e., 1991. Pl. 236-245. VILELLA, J., C. GODOY. «La conversión de los visigodos como afirmación política de la monarquía de Toledo». *VII Journées Nationales d'Archéologie Mérovingienne*. Tolosa: s.e., 1991. Pl. 103-110. GROS I PUJOL, Miquel dels S. 1999. Pl. 398

[37] GORT I JUANPERE, Ezequiel, Antoni PLADEVALL I FONT. "Els arquebisbes i bisbes de les diocèsis de la futura Catalunya fins al sègle VIII". *Del Romà al Romànic. La Tarraconense mediterrània dels sègles IV al X*. Barcelona: Enciclopedia catalana, 1999. Pl. 31

[38] MARQUÈS I SALA, Benigne. "Els arquebisbes i bisbes de les diocèsis de la futura Catalunya fins al sègle VIII". *Del Romà al Romànic. La Tarraconense mediterrània dels sègles IV al X*. Barcelona: Enciclopedia catalana, 1999. Pl. 33

tanben participèren lèu toti es Bisbes narbonesi e tarraconesi damb es metropolitans *Esclua* de Narbona e *Audax* de Tarragona, figure entre es subscriptors des actes *Ranarius*, Bisbe d'Urgell[39].

D'aguest concili gesserà *Audax*, Arquebisbe de Tarragona, impausat peth Rei *Sisenand,* jos era pression des Bisbes *Isidorus* de Sevila e *Braulinus* de Zaragoza[40].

Ath cap d'un aute long periòde de temps tornam a trapar ath Bisbe d'Urgell, *Maurell*, er an 653 en VIII Concili de Toledo (se generèc ua règlamentacion canonica qu'empedie era ordenacion des clèrgues analfabèts)[41] e dus mès tard en IX Conclave de Toledo.

En 673 ara revòuta deth Duc *Paulus,* d'origen bizantin, que se proclamèc Rei der Orient Visigotic contra eth Rei *Vamba*, qu'afectèc era actuau Catalunya e era Septimània, se i higèren *Jacintus,* possible Bisbe d'Urgell (siguec hèt presoèr en Llívia), *Hilderic*, Comde de Narbona, eth Bisbe de Magalona e er Abat *Ramirus*, amassa damb un nombrós grop d'eclesiastics, coma eth prumèr clèrgue *Gultricianus* d'Agde, e eth supòrt d'autes ciutats episcopaus[42].

Passat un cèrt temps, en canon 6 deth concili XII de Toledo der an 681, se determinèc que, tà evitar qu'es sedences demoressen vacantes pendent fòrça temps, er Arquebisbe de Toledo poguesse consagrar dirèctament e sense intervencion deth corresponent metropolitan toti es Bisbes elegidi peth Rei[43]. Aguest canon ère totaument contrari ara antica legislacion deth concili de Nicea der an 325, ja que de hèt conferie ar Arquebisbe de Toledo era primacia sus totes es glèises deth reiaume

Posteriorment vedem enes ans 683[44] e 688 en XIII e XV Concilis de Toledo, coma eth Bisbe *Leuberic* d'Urgell siguec representat peth prèste *Florencius*. Ja en XVI Conclave de Toledo, celebrat eth 693, i assistíc personaument.

Quan era Glèisa ispana se trapaue en punt mès algid dera sua organizacion eclesiastica e liturgica, era invasion arab darà

---

[39] Se dèren naui passi en camin dera estabilitat politica e dera unificacion eclesiastica: Aguesta amassada sagèc d'institucionalizar era eleccion reiau per ua amassada constituïda per toti es Bisbes deth reiaume e era nauta noblesa laïca e deth jurament de fidelitat que calie prestar ath nau Rei; mès aguesta règlamentacion, non artenherie acabar damb es tumults e disputes entre es nòbles e era realesa per qüestion tan fonamentau. *Isidorus* acceptèc, coma eth Concili en plen, era solucion de compromís que significaue era adopcion deth principi electiu dera monarquia e era condemna des usurpacions posteriores, dauant era dicotomia entre legalitat e hèts consumadi que representaue era usurpacion de *Sisenand*. Se prescriveren tanben era unificacion liturgica de totes es glèises deth reiaume ena celebracion dera Eucaristia, dera litúrgia des ores deth res catedralici especiaument es matines e es vèspres, dera administracion des sagraments e enes hèstes pasquaus. Eth canon 2, en da es rasons, en afirmar que se s'a ua madeisha fè e se forme part d'un madeish reiaume, s'a d'auer ua madeisha manèra de celebrar es rites liturgics. Cau, auer present qu'eth concili parle unicament der orde en qué es rites an d'èster celebradi e non nomente pas es tèxtes liturgics que i an d'èster emplegadi ne eth cerimoniau extèrn damb qué cau presentà-les. Eth concili non sagèc, ua unificacion totau dera litúrgia en sentit qu'ara dam ad aguest mot, damb era implantacion d'uns libres liturgics d'oracions, seguint er orde der an liturgic. Tanpòc non podie hè'c perque uns libres atau encara non existien. Era clerecia utilisaue petiti quadèrns fòrça praubi en sòn contengut. Eth prètzhèt dera amassada serà arturar tanben es infraccions cometudes pes Bisbes ara ora de concedir era libertat a quauqui des sòns esclaus, e tanben evitar qu'es libèrts cerquèssen era proteccion de d'autes persones dehòra dera Glèisa. Atau madeish en aguest concili se prescriuie era vida comunitària des clèrgues des glèises catedralícies entorn der *episcopium* o residéncia episcopau. MARTINEZ DIEZ, G. *El patrimònio eclesiástico en la España visigòda. Estudio histórico jurídico*. S. l.: Comillas, 1959. Pl. 129, 135, 137-138. RODRIGUEZ ALONSO, C. *Las historias de los godos, vándalos y suevos de Isidoro de Sevila. Estuio. Edición y traducción*. León: s.e., 1975. Pl. 52, 56. GARCIA MORENO, Luis A.1984. Pl. 509. ORLANDIS, J. 1986. Pl. 261-298. GROS I PUJOL, Miquel dels S. 1999. Pl. 398-399

[40] PALOL, Pere de. 1999. Pl. 42

[41] VIVES, J., T. MARIN, G. MARTINEZ. *Concilios visigóticos e hispano-romanos.*. Madrid-Barcelona: CSIC, Instituto Enrique Flórez, 1963.Pl. 281

[42] *Monumenta Germaniae Historica*. Vol V. *Scriptorum rerum merovingiarum. Historia Wambae regis auctore Iuliano episcopo.* S.l.: De. W. Lewison, s.d. Caps. 10-11. SCHULTEN, Adolfo, L. PERICOT. *Las fuentes de la època visigòda i bizantinas*. Barcelona: De. de R. Grosse, Universitat de Barcelona, 1947 (Fontes Hispaniae Antiquae, Vol. IX). Pl. 329-333. MARQUÈS I SALA, Benigne. 1999. Pl. 33. PALOL, Pere de. 1999. Pl. 42

[43] GROS I PUJOL, Miquel dels S. 1999. Pl. 398

[44] En canon 8 se prescrivís qu'eth Rei e er Arquebisbe, jos pena d'excomunion, podien citar toti es Bisbes deth reiaume ath tribunau eclesiastic der Arquebisbe de Toledo, ací ja nomentada era *prima sedis*, ei a díder, era "seu primada"

un còp de mòrt ath reiaume Visigotic de Toledo. Eth madeish silenci qu'a compdar der an 713 plane sus era metropòli de Tarragona s'obsèrve enes restants diocèsis.

Es Bisbes recuperaràn era libertat e era independéncia deth poder civiu qu'auien abantes deth concili III de Toledo. Era ciutat d'Urgell, a diferéncia de Llívia siguec aucupada pendent fòrça pòc de temps pes invasors musulmans, es quaus, s'acontentèren d'impausar as abitants ua promesa de fidelitat e eth pagament d'un tribut annau en senhau de submission. En aguestes condicions podèren sauvar intactes o aumens sense grani cambis es estructures civius e religioses anteriores ara invasion.

En 725 *«Anambad»*, Bisbe d'Urgell, ei nomentat en ua nòta marginau d'un manuscrit depausat en Autun, per uns clèrgues probablement fugitius d'Urgell[45] e posteriorment en 731 *«Nambad»* o *«Anambad»*, mòrt cremat en huec en Llívia, per orde deth Valin *Munussa ('Utman Abü Näsir)*[46]. Aguest, se lheuèc contra eth Valin de Córdoba *'Abd-al-Rahman al-Gafiqi*, en ua des soentejades lutes entre arabs e berebèrs, e se metec ath capdauant des tropes desplaçades ena localitat cerdana de Llívia. Sabem que dus ans abantes, tà protegir Aquitèna contra un nau atac eventuau, *Eudes I*, Rei d'Aquitèna, decidic alià-se damb eth Valin revòutat de Septimània, *Munussa*, dant-li en maridatge era sua hilha *Lampégie*[47]. Pòt suspréner qu'un Bisbe sigue assessinat per ua coalicion d'aquitans e berebèrs, bona part des quaus professauen eth cristianisme damb anterioritat ara expansion islamica peth nòrd d'Africa. Es eveniments resulten mès entenedors se prenem en consideracion era possibilitat que *Nambad*, auesse sajat de hèr front as revòutadi e, auesse estat condamnat a mòrt per rasons politiques.

Aguest hèt indique, en cas qu'aguest auesse estat Bisbe d'Urgell, qu'en aguest moment se trenquèc era antica succession episcopau.

Fòrça temps dempús, as torns der an 780 eth monge *Felicis*, alavetz supausadament en cenobi de Tavèrnoles (Les Valls de Valira, Alt Urgell), auie propagat era eretgia der adopcionisme[48] ena zòna deth Pirenèu[49]. A estat considerada pendent fòrça temps coma un intent de trapar un punt de contacte entre eth dògma cristian dera Trinitat e era concepcion estrictament unitària dera divinitat defensada per Islam e atau dehúger era tradicionau acusacion que des d'aguesta darrèra religion se hège as cristians de practicar ua forma de politeïsme.

Se sap qu'eth Papa *Adrianus I* en an 782 auie dat permís ar Arquebisbe *Vilcaire* de Sens tà ordenar de Bisbe un tau *Egila*, damb er encargue d'envià-lo tà *Hispania* a fin que i prediquesse era fè ortodòxa[50]. Non se pòt desbrembar, qu'era Glèisa ispana, pera accion de *Julianus* de Toledo, auie esdevengut autocefala e qu'era invasion arab dera Peninsula Iberica encara auie contribusit mès a isolà-la dera rèsta dera cristianitat occidentau.

S'a supausat qu'es zònes deth Naut

[45] GARCIA I BIOSCA, Joan-Eusebi. "L'església hispanovisigotica sota el domèni Islàmic". *Del Romà al Romànic. La Tarraconense Mediterrània dels segles IV al X.* Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999. Pl. 370

[46] MOMSEN, Th. "Anònim de Cordoba". *Monumenta Germaniae Historica, Auctorum antiquisimorum, (Chronica minora).* Vol. XI..Berlín: Th. Momsen, 1894. Pl. 361. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. "El paso de la Septimania del domènio godo al franco a través de la invasión sarracena". *Cuadernos de Historia de España,* 19 (1953). Pl. 13-19. BARAUT I OBIOLS, Cebrià. «La data de l'acta de consagració de la catedral carolíngia de la Seu d'Urgell». *Urgellia,* 7 (1984-85). Pl. 515-516. MARQUÈS I SALA, Benigne. 1999. Pl. 33

[47] BELTOUR, Xavier. *L'histoire oubliée de l'Aquitanie*. Artigas: Princi

[48] Tèsi que propugnaue era adopcion dera natura umana de Jesucrist

[49] RIU I RIU, M. «Revisión del problema adopcionista en la diócesis de Urgel». *Anuario de Estudios Medievales* (1964). Pl. 79-96. GUILLAMET ANTON, Jordi. *Aproximació a la història social, econòmica i política d'Andorra. Sègles IX - XIII*. Andorra: M. I. Govèrn d'Andorra, 1991. Pl. 48.

[50] GROS I PUJOL, Miquel dels S. "L'adopcionisme i el canvi de litúrgia". *Del Romà al Romànic. La Tarraconense mediterrània dels segles IV al X.* Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999. Pl. 403

Urgell, e es deth Naut Pallars e era Nauta Ribagòrça, passèren a depéner deth poder carolingi. Aguest traspàs de poders, ei, fòrça dificil de datar per manca de testimònis coetanis explicits, mès podem supausar que passèc entre es ans 785/8, quan era preséncia establa des musulmans en territòri deth Pirenèu -Alt Urgell, Andorra e Cerdanya- finalize; es abitants de Girona, per iniciatiua pròpia, liurèren era ciutat ath Rei franc *Charlemagne*, e peth madeish temps ac deuien hèr es montanhesi d'Urgell e Cerdanya[51]. Mès maugrat era expulsion des arabs d'aguesta zòna i auec encara soentades incursions sarrasines que provoquèren era intervencion carolíngia[52].

En çò que hè ath lòc d'origen de *Felicis*, lèu toti ac considèren dera madeisha zòna urgelhenca, perque, peth testimòni deth cronista *Eginardus*, se sap qu'ère de "nacion ispana". Èster ispan, non vò pas díder besonhosament èster originari dera actuau demarcacion catalana. Era sua excellenta formacion literària e era sua bona cultura teologica manifestades ena "Confession de fè catolica" hèn a pensar mès lèu qu'auesse format part deth grop de clèrgues ispans collaboracionistes deth poder carolingi, entre es quaus destaquen *Teodulfus d'Orleans*, *Agobardus de Lió* e *Claudius de Torino*. Emigrat ara còrt de *Charlemagne* dilhèu siguec plaçat per aguest ena diocèsi d'Urgell dempús d'ua interrupcion en sòn episcopat. Se *Felicis* auesse format part d'aguest grop, tanben s'explicarie mès ben qu'auesse escrit un tèxt, de controvèrsia teologica damb un musulman; e que tanben entre 786 a 790, pròva deth prestigi coma teològ e pensador, l'auem en hèt qu'er Arquebisbe de Toledo, *Elipandus* recorrec ada eth, quan mantenie ua fòrta discussion damb es monges asturians, *Beatus de Liébana* e *Heterius d'Osma*.

Eth Bisbe *Felicis* apareish coma Bisbe d'Urgell per prumèr viatge entre eth 789/90 quan *Alcuí de York* li escriuec era prumèra carta, en tons mès lèu elogiosi, mès sense parlà-ne encara der ahèr adopcionista[53]. Ei fòrça possible qu'auesse iniciat eth sòn episcopat entorn d'aguesta data, perque era lista episcopau der antic cartulari de Santa Maria de Gerri, sonque li assigne nau ans d'episcopat.

Alcuí de York, eth teològ oficiau o cap dera escòla palatina de *Charlemagne*, secundat peth monge e Abat *Benedictus d'Aniana* e pes Bisbes *Agobardus* e *Leidrat* de Lió, e *Nebridius* de Narbona, sagèren de seduïr *Felicis*, e hè-lo abjurar des sòns errors adopcionistes[54]. Dus ans dempús *Charlemagne*, preocopat pera patz des sòns domènis e interessat per atirar tara sua orbita es glèises des Pirenèus, amassèc ua assemblèa de prelats en Concili de Ratisbona, e ordenèc a *Felicis*, que s'i presentèsse tà dar rason dera sua fè, dilhèu acompanhat de *Benedictus d'Aniana*, que se trapaue cèrtament ena amassada e siguec obligat a abjurar dera sua doctrina. Damb aguesta reünion, era Glèisa de Toledo perdie definitiuament Septimània e Catalunya[55].

En hons deth problèma e coma detonador i auie un plan de captacion dera Glèisa ispana hèt ena còrt d'Aquisgran damb era complicitat dera cúria romana, dauant der interès d'abantes demostrat per *Charlemagne*

[51] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. *Els primers comtes catalans*. Barcelona: s.e., 1965, 2ª ed. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. *Dels Visigòts als catalans. La Hispannia visigotica i la Catalunya carolíngia*. Barcelona: Ed. 62, 1969. Pl. 140

[52] GUILLAMET ANTON, Jordi. 1991. Pl. 47

[53] DUMMLER, E. *Epistolae Karolini* Aevi, II, MGH. Berlín: S.e., 1895. PLADEVALL, Antoni. 1992. Pl. 31. GROS I PUJOL, Miquel dels S. "L'entrada en el regne franc". *Del Romà al Romànic. La Tarraconense mediterrània dels segles IV al X*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999. Pàg 401

[54] PLADEVALL, Antoni. 1992, Pl. 30-31

[55] SALRACH, Josep Mª. *Història dels Països Catalans. Dels orígens a 1714*. 1 Vol. Barcelona: EDHASA, 1981. Pl. 180-181. VILANOVA I BOSCH, Evangelista. *Història de la teologia cristiana. Vol. I. Des dels orígens al sègle XV*. Barcelona: Facultat de Teologia de Barcelona, Editorial Herder, 1984. (Col.lectània Sant Pacià, nº. XXXII). Pl. 274.

d'intervier enes ahèrs d'*Hispannia*, coma banderèr deth cristianisme, dempús d'auer fracassat ena expedicion d'ajuda militara ath Valin de Zaragoza eth 778, anterior, donques, ara entrada de Girona e d'Urgell en reiaume franc.

Ath pòc de temps, en an 793, era ciutat d'Urgell *(Civitas Orgellia)* e era catedrau siguèren complètament destrusides pes tropes d'*Abd al-Malik*, en retornar d'ua campanha desafortunada ena Septimània en qué non artenhec recuperar es ciutats de Girona, Narbona e Carcassona. Açò servic tà premanir uns plans militars mès amples damb er objectiu de portar era termièra en Ebre, damb era aucupacion de Barcelona e de Tortosa[56].

Lèu, er an 794, es autors carolingis qu'ataquèren *Felicis*, des dera còrt de *Charlemagne*, quan mès empodoada se trapaue era polemica contra eth o contra eth sistèma adopcionista, didien d'eth qu'auie amiat pendent ans santament era sua diocèsi e que quan ère joen auie escrit ua òbra intitulada *Disputatio cum sarraceno*, qu'*Alcuí de York* se preocupaue tà obtier e qu'ara cau considerar totaument perduda. En Sinòde de Frankfurt, amassat per orden deth Papa *Adrianus I* e der Emperador *Charlemagne*, a on participèc lèu tot er episcopat deth reiaume franc, se tractèc de tot er ahèr, començant pes discussions d'*Elipandus* e es monges asturians e continuant per adopcionisme d'*Elipandus* e de *Felicis* e s'artenhec ua definicion dogmatica, pera quau siguec rehusat e condamnat[57]. Es Bisbes, dèren aguesta respòsta a *Elipandus* e as Bisbes ispans: "Es tèxtes des vòsti pairs que mos auetz mostrat indiquen clarament quini pairs ena fè auetz agut e era rason pera quau auetz estat liuradi as mans des infidèus". Dempús nomenten pregàries d'un sagramentari roman qu'atribuissen ath Papa *Gregorius eth Gran*. En matèria liturgica, es Bisbes dera Narbonense e des bisbats de Girona e d'Urgell se trapauen en faus, damb libres liturgics condamnadi globaument coma eretics en un concili representatiu de tota era Glèisa deth reiaume franc e tanben en desacòrd damb es rites liturgics d'aguestes. En aguestes condicions ei normau que tot seguit prenguessen era decision de cambiar de litúrgia.

Ja tà finalizar er ahèr, er an 798, en Concili de Roma jos era presidéncia det Papa *Leon III*, se decidic castigar a *Elipandus*, Arquebisbe de Toledo, a *Felicis*, Bisbe d'Urgell e er adopcionisme[58] e entre eth 799 e 800, en Conclave d'Aquisgran, dempús d'ua dura pugna dialectica damb *Alcuí de York*, eth Bisbe urgelhés signèc, forçat segontes que semble, ua abjuracion o profession de fè antiadopcionista (*Confessio:* ei en realitat, era declaracion que subscriuec dempús de renonciar des sòns errors; i explique es circonstàncies en qué se produsic eth sòn renegament e exòrte es sòns destinataris o lectors a seguir eth sòn exemple e a pregar per eth) e siguec condamnat, depausat e confinat pera qüestion, en Lió, a on passèc eth rèste dera sua vida, jos era vigilància deth Bisbe *Agobardus*[59].

Era òbra de reconstruccion dera glèisa e deth bisbat d'Urgell, incorporadi ara sedença metropolitana de Narbona, a causa deth fracàs

[56] AUZIAS, L. *L'Aquitaine carolingienne, 778-987.* Tolosa: s.e., 1937. Pl. 44-45. LEVI-PROVENÇAL, E. *Histoire de l'Espagne musulmane. Vol. I.* París: s.e., 1950.Pl. 145-146. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1955, Pl. 79-80. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1969, Pl. 140. BARAUT I OBIOLS, Cebrià. 1984-85, Pl. 516. GROS I PUJOL, Miquel dels S. 1999. Pl. 400

[57] HEFELE., C. J., H. LECLERCO. *Histoire des Conciles. Tomo III.* Traduc. francesa de Dom Leclerq. París: s.e., 1902. Pl. 1045- 1060. VILANOVA I BOSCH, Evangelista. 1984, Pl. 274. GROS I PUJOL, Miquel dels S. 1999. Pl. 403

[58] HEFELE., C. J., H. LECLERCO. 1902, Pl. 1096-1101. PLADEVALL, Antoni. 1992, Pl. 31

[59] GUILLAMET ANTON, Jordi. 1991. Pl. 48. PLADEVALL, Antoni. 1992. Pl. 31-32. GROS I PUJOL, Miquel dels S. 1999. Pàg 401

des prumèri assaji de hèr arribar es conquèstes a Tarragona e a Tortosa, s'inicièc dempús de resolvuda era crisi provocada peth Bisbe *Felicis* quan vedem, coma entre es ans 800 a 805/6, *Leidrat de Lió*, òme de confiança de *Charlemagne* e des sòns conselhèrs, ei er administrador dera diocèsi vacanta d'Urgell, e en periòde qu'oscille entre eth 800 e eth 814 i a un precèpte perdut autrejat per *Charlemagne*[60] ara glèisa d'Urgell e as sòns Bisbes respectius, a on s'atribusie e confirmaue es parròquies des difèrenti *pagi* que formauen eth bisbat, Urgell, Berguedà, Cerdanya, Pallars, Aneu, Cardós, Tírvia, Gistaín e era Ribagòrça[61], confirmat er an 814 peth sòn hilh *Louis I le Pieux*. Se tracte, donques, d'ua veritabla recreacion deth bisbat d'Urgell.

Sabem qu'entre eth 811/818, *Felicis* d'Urgell mòrt exiliat .

Era Glèisa en epòca carolíngia:

Cau plaçar eth hèt qu'es glèises dera Narbonense e deth nòrd-èst dera Tarraconense deishèssen de celebrar eth culte cristian segontes eth rite laboriosament estructurat ena sedença toledana. Formèren ua litúrgia en part especiau que sauvèc fòrça tèxtes e rites Visigotics, e que merite d'èster nomentada narbonesa pera sedença a on siguec essenciaument elaborada.

Era litúrgia, a trauèrs des sòns simbèus, mòstre es sues formulacions dogmatiques e era sua idiosincràsia e manèra d'èster. A mès, en aguest moment, tant en ambit civiu coma en eclesiastic ère deth tot admés, qu'era unitat politica non sonque pressuposaue auer ua madeisha fè senon tanben ua madeisha manèra de celebrà-la enes rites liturgics.

Pensadors e Bisbes formauen part deth conselh e era administracion palatins, e ère normau que i auesse Bisbes que detinguessen eth cargue de *missi domenici* o agents itinerants deth sobiran.

Eth papat sancionarà aguesta politica ungint *Charlemagne* e coronant-le coma Emperador er an 800. Ua des conseqüéncies d'aguest apressament a Ròma siguec era adopcion dera litúrgia romana en tot er Empèri Carolingi, ben qu'era dera futura Catalunya sauve trèits e hèstes dera antica litúrgia Visigotica. Tanben se legislèc sus era vida e era formacion deth clergat e des monges en sinòde o concili d'Aquisgran deth 816 a on se publiquèren ua sèrie de mesures disciplinares e juridiques relatiues ath clergat o prèstes qu'existien en totes es catedraus damb era canonicau de *Crodegang*, Bisbe de Metz, redactada vèrs eth 755, que manaue era sua *vita communis*[62] e tàs monastièrs se conformaue era règla aquisgranenca o de Sant *Benedictus* (Abat d'Aniana entre eth 750 e eth 821) adaptada e reformada[63].

Aportèren ua cèrta originalitat, fòrça inferiora, ar esplendor dera antica cultura dera Glèisa Visigotica ispanica. Era cultura carolíngia, ei frut deth profitament d'elements des vielhes cultures anteriores, coma era lombarda, era ispanica, etc., aportades per *Alcuí de York*, *Paulus*, diaca de Lombardia, pes ispans refugiadi o metudi jos proteccion carolíngia

[60] Hilh de Pipí eth Breu

[61] CASES I LOSCOS, Maria Lluïsa. «Esglésies deth Pallars Sobiran i deth Pallars Jussà anteriors al 1300». *Catalunya Romannica*. Vol. XV (El Pallars). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993. Pl. 70. GROS I PUJOL, Miquel dels S. 1999. Pl. 401

[62] Es disposicions aquisgraneses se dirigien basicament a ordenar era vida d'aguesti clèrgues, obligant-les a víuer en comun e sajant, garantir er *officium canonicum* o rès der ofici divin, dividit ath long des ores canoniques deth dia.

[63] VILANUEVA, Jaime. *Viaje literario a las iglesias de España*. IX. Madrid: Imp. de Fontanet, 1821. Pl. 179. PLADEVALL I FONT, Antoni. "L'església sota el domèni carolingi". *Del Romà al Romànic. La tarraconense Mediterrània dels sègles IV al X.* Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999. Pl. 392

coma *Teodulfus*, Bisbe d'Orleans, *Benedictus* o *Vítiza*, Abat d'Aniana, *Claudius*, Bisbe de Torino, o *Agobardus*, Arquebisbe de Liò.

Es prumèri carolingis auien tendit a reforçar era autoritat règia damb ua vinculacion de toti es nòbles, includidi es Bisbes. Es deth sègle IX èren membres de linatges aristocratics que per nèishença èren destinadi a aucupar es principaus cargues de govèrn. Quan ua estirp artenhie ua dignitat episcopau, entenie que li apertienie damb es rendes inèrentes, en sentit qu'un viatge mòrt eth dignatari era nissaga credie auer dret ath madeish o a un d'equivalent.

Abituaument procedien deth clergat locau e èren elegidi pes clèrgues dera diocèsi e consagradi peth metropolitan de Narbona. Enes capítols e ena sua escòla, jos es gramatics, *precentores*, *paraphonistae* e d'auti cargues afins, se preparauen en aspècte culturau e coma principaus actors deth culte liturgic es futurs canonges e sacerdòts vinculadi as catedraus. Mès era regularitat voluda pes disposicions aquisgraneses siguec dificil d'establir. I auie, ua manca totau de vocacion en fòrça des sòns membres, e fòrça soent desordes economics que hègen que quauqui membres de famílies notables s'apropièssen des bens que constituïen era sua dotacion. Semble qu'er auviatge dera catedrau auie un hons comun entre eth Bisbe e es canonges, mès lèu se separèren en dus lòts: era *mensa episcopalis* e era *mensa canonicorum.*

Tàs carolingis, es Bisbes servien de contrapès ath poder des Comdes, motiu peth quau convocauen as uns e as auti as granes assemblèes deth reiaume en qué se decidie era politica que calie seguir e se ratificaue o renovaue eth personau comdau. Se repartien es beneficis des impòsti e des regalies des comdats, ua part importanta des drets de mercat, des taxes sus es peisheus e des guanhs dera encunhacion monetària. Aguesti arbitris d'origen fiscau requeiguien soent en institucions eclesiastiques, sedences episcopaus e monastièrs. Eth que justifique era obtencion d'aguesti recorsi fiscaus ei er exercici d'ua foncion de govèrn per part des *proceres*, ei a díder, es eclesiastics e es sòns delegadi.

A mès, es Bisbes èren ath capdauant de domènis enòrmes, qu'èren agregadi de bens domènicaus e d'auviatges d'origen fiscau procedents de donacions reiaus e comdaus e de particulars. Sustot auem dades refèrentes as grani domènis aristocratics, as des Comdes e as des granes institucions eclesiastiques.

Era riquesa se manifestaue d'entrada damb simbèus ben vedibles, coma ara es vestits luxosi, es shivaus e es sòns arnesi. Es nautes jerarquies religioses podien possedir elements d'ostentacion coma ara jòies. Damb relacion as sòns modèls orientaus o en comparança damb es sòns successors deth sègle XI, en generau se tracte d'ua aristocràcia modèsta.

I auie judicis reiaus, mès a compdar deth IX era majoria des *placita* auien lòc dauant des tribunaus comdaus, episcopaus o abaciaus. Enes processi destaque era preséncia des jutges, normaument eclesiastics, que s'encargauen d'escotar es parts e examinar es pròves escrites e oraus.

Abantes dera reforma gregoriana era frontèra entre era Glèisa e er Estat non ère tan clara coma dempús.

Era madeisha desconfiança e era volontat d'assegurar era plia incorporacion d'aguesta "termièra ispanica" ar Empèri atau coma era importància deth culte deuien d'èster tanben era causa qu'es carolingis volguessen controtlar era Glèisa des comdats e anullà-ne era identitat: metèren es Bisbes jos era autoritat der Arquebisbe de Narbona e eliminèren es simbèus goticistes dera litúrgia, era reflèxion teologica e es règles monastiques.

Non siguec tostemp de signe negatiu e opressiua, senon ben soent d'estreta collaboracion entre es Bisbes d'un costat e er aute deth Pirenèu, coma ac demòstren es

amassades conciliares e era participacion en consagracions de glèises e d'auti eveniments des metropolitans e Bisbes occitans. Persistien, eth rebrembe e es ganes de restaurar era antica metropòli de Tarragona.

Eth bisbat d'Urgell en epòca carolíngia:

Era reforma iniciada per *Charlema*gne e possada pes sòns successors dempús dera incorporacion dera comarca ath reiaume franc e deth bisbat d'Urgell, ara sedença metropolitana de Narbona poguec, limità-se a rehèr es vielhes estructures preexistentes e a crear naui lòcs de culte e centres comunitaris aquiu a on hège falta. Reorganizat per un precèpte, eth quau li atribusie ultra es territòris d'Urgell-Pallars-Cerdanya, damb es sòns annèxi deth Berguedà e des vals de Lillet e de Ribes, eth *pagus* de Ribagòrça segregat dera diocèsi de Lleida (era sua luenhença deth centre deth bisbat hec que jamès non auesse ua organizacion tan suenhada o semblanta ath rèste der episcopat urgelhenc, e qu'aguesta siguec encomanada, a cases monastiques).

Ja entre es ans 814 e 823 trapam a *Possedonius,* qu'introdusic es reformes carolíngies en matèria de litúrgia e era règla benedictina enes monastièrs dera diocèsi. Se conèish un precèpte perdut, autrejat per Emperador *Louis I*[64] *le Pieux,* ara glèisa d'Urgell e as sòns Bisbes respectius en an 814, a on s'atribusie e confirmaue es parròquies des difèrents *pagi* que formauen eth bisbat, entre es quaus figure eth de Tírvia (Pallars Sobirà), en quau era Vallferrera ère includida e Cardós. Tanben li concedic "tèrres desèrtes tà bastir monastièrs e congregar monges"[65].

Coneishem un aute precèpte de *Louis le Pieux*, emetut en Frankfurt eth 21 de junh der an 823, dat a precs deth Comde *Matfred d'Orleans*, peth quau recebie jos eth sòn domèni, defensa e proteccion, eth monastièr de Santa Maria de Sentreada (Pallars Jussà), dita anticament de Santa Grata «*monasterium dicitur sancta grata... reaedificaverat*», ena confluéncia deth Flamisell e eth Bosia, atribusit tanben ara iniciatiua de *Possedonius*, Bisbe d'Urgell, en vertut d'ua concession qu'eth madeish Emperador auie efectuat quan ère Rei d'Aquitèna, ei a díder, abantes der an 814, amassa damb era cella de Sant Frutós (de Balestui) a on era eleccion d'Abat auie d'èster hèta pes monges segontes era règla de Sant Benedictus (*secundum regulam sancti Benedicti*»)[66]. D'aguesta madeisha epòca, der an 835, coneishem un aute precèpte peth quau er Emperador *Louis le Pieux*, a precs de *Calort*, Abat de Sant Serni de Tavèrnoles (Les Valls de Valira, Alt Urgell), concedic era proteccion e era immunitat tath monastièr de Sant Salvador de la Vedella, en Berguedà; entre es endrets a on es monges d'aguest darrèr cenobi auien possessions còsten es lòcs d'*Atrasenne*, que cau identificar, sens dobte, damb Adraén (Alt Urgell), *Corneliano* (Cornellana, Alt Urgell)[67]. Posteriorment, se sagèc de glorificar es orígens dera casa e justificar es bens que ja possedien, damb tres documents falsi, en prumèr des quaus, s'empleguèc documentacion dera epòca deth

[64] Hilh de Charlemagne

[65] CASES I LOSCOS, Maria Lluïsa.1993. Pl. 70, 109, 281. PLADEVALL I FONT, Antoni. "Els monestièrs". *Del Romà al Romànic. La Tarraconense Mediterrània dels segles IV al X.* Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999. Pl. 396

[66] A.C.U., còpia figurada deth sègle IX-X sus pergamin. A.C.U., còpia figurada deth sègle XII sus pergamin. B.N.P., colleccion Baluze 117, fòli 360, còpia deth 1660 hèta per Guillem Costa. A.C.U., còpia des entorns deth 1890, hèta per Mn. Plandolit. MARCA, Petrus de. *Marca Hispanica*. París: s.e., 1688. Barcelona: Ed. Base, Reedició 1972. Ap. IV. VILANUEVA, Jaime. 1821. Pl. 12. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. «Santa Grata «. *Els diplomes carolingis a Catalunya. 2 Vols*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1950-52. (Catalunya Carolíngia, Vol. II). Pl. 259-262. BARAUT I OBIOLS, Cebrià. « 1984-85, Pl. 516

[67] GROS I PUJOL, Miquel dels S. 1999. Pàg 402

Bisbe *Felicis.*

Sabem tanben qu'en an 839, dempús der «alhiberament» s'introdusís era vida canonicau segontes eth modèl carolingi dera règla d'Aquisgran en Urgell[68].

Cau atribuïr tanben ad aguesta activitat restauradora, era construccion dera naua catedrau, lheuada baish ena lana, en un suburbi periferic, nuclèu originari dera futura Seu d'Urgell. En testament deth Bisbe *Sisebut* d'Urgell, damb data 28 de març der an 839 a on se nomente a *Felicis* sant e martir, dilhèu pes persecucions e preson qu'auec de suportar (*sancti Felicis venerabilis martyris Orgello),* dispause des sòns bens a favor dera glèisa de Santa Maria dera Seu, qu'ei nomentada nominaument per prumèr viatge; abantes d'enumerar er auviatge que li lègue, ues tèrres e vinhes plaçades pròp de Vilanova, en pagus d'Urgell, en Baridà e en Cavallera, parle dera casa de Santa Maria ("*domum Sancte Marie Sedis Urgellitane*") coma d'ua glèisa qu'amenace roïna ("*qui iam pene constat ese dirutum*"). Tanben distribuís diuèrsi libres patristics e liturgics entre es monastièrs deth bisbat, Sant Sadurní de Tavèrnoles, Sant Climent [de Codinet] (Alt Urgell), Sant Iscle de Centelles (Alt Urgell (posteriorment se denominarà Sant Andreu de Tresponts), Sant Vicenç de Gerri (Baix Pallars, Pallars Sobirà), Santa Grata (Sentreada, Pallars Jussà), ua Bíblia a Santa Maria d'Alaó (Sopeira, Baisha Ribagòrça), Santa Maria de Taverna e era glèisa de Sant Feliu [de Ciutat] (Alt Urgell)[69].

Vedem coma eth dia 3 de gèr de 840, eth Comde d'Urgell e Cerdanya, *Sunifred I*[70], donèc a Santa Maria dera Seu ua *"modiata"* de tèrra laurabla plaçada *«in suburbio Orgellitano...»*, pròp dera glèisa de Sant Père e Sant Andrèu, apòstols, que, pes confrontacions indicades, permet de situà-ne er emplaçament en madeish endret qu'aucupe er actuau temple romanic, bastit pendent es sègles XI e XII[71]. Aguest parelh de documents testifiquen tanben era existéncia de d'auti dus temples contemporanèus: Sant Feliu de Ciutat, e Sant Père e Sant Andrèu, aué dit de Sant Miquèu, contigu ath claustre dera catedrau

[68] ZIMMERMANN, Michel. *En els orígens de Catalunya. Emancipació política i afirmació cultural*. Barcelona: Edicions 62, 1989. (Llibres a l'abast, 248). Pl. 162

[69] A.C.U. *Liber Dotaliarum Ecclesiae Urgellensis* (Cartulari dera catedrau dera Seu d'Urgell), vol. I, doc. 802, fòli 237v. VILANUEVA, Jaime. 1821. Ap. 7, Pl. 233-236. VALLS I TABERNER, Ferran. «Els origens dels comtats de Pallars i Ribagòrça». *Estudis Universitaris Catalans,* IX (1915-16) Pl. 3. BARAUT I OBIOLS, Cebrià. 1984-85, Apendix 1, Pl. 516, 519, 526-527

[70] Dilhèu hilh deth Comde Belló I de Carcassona o deth Comde Borrel I d'Urgell, Cerdanya- Osona

[71] A.C.U.,còpies deth s. XIII, dues mans diferentes, *Liber Dotaliarum Ecclesiae Urgellensis* (Cartulari dera catedrau dera Seu d'Urgell), vol I, fòl. 135v-136r, doc. 409 (a), Fòl. 238 v, doc. 807 (b). MARCA, Petrus de. 1688. Ap. 2, col. 766. BARAUT I OBIOLS, Cebrià. 1984-85, Pl.. 516-517, 519, Apendix 2, Pl. 527-528

[72] **835, març 12.** Precèpte de *Louis le Pieux*, expedit en Thionville, a peticion deth Bisbe *Sisebut* d'Urgell, que se lamentaue dera pèrta de dus precèptes concedidi anteriorment ara sua glèisa, a causa d'ua incursion enemiga (*"hostili incursione"*) de qué aguesta auie estat victima. Er Emperador mane qu'arrés non gòse usurpar ara sua glèisa es drets sus es parròquies qu'eth bisbat, per autoritat deth sòn pair, er Emperador *Charles*, e sua, possedie de hège temps enes comarques d'Urgell, Berga, Cerdanya, Pallars, Aneu, Cardós, Tirvia, Gistau e Ribagòrça, e que cap Comde non pogue retier en benefici sòn era parròquia de Llívia. (*Liber Dotaliarum Ecclesiae Urgellensis*, Cartulari dera Seu d'Urgell, vol. I, doc 16, fòli 12. BOHMER - MULBACHER. *Die Regestem des Kaiserreich unter den Karolingern*. S.l.: s.e., s.d. VALLS I TABERNER, Ferran. *Privilègis i Ordinacions de les valls pirinenques: Vall d'Aneu, Vallferrera i Vall de Querol*. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias S.A., 1988. (Serie Bibliográfica de Derecho Histórico e Historia de las Instituciones, 17). Pl. V. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1950-52. Vol. II, Pl. 284-285. BARAUT I OBIOLS, Cebrià. 1984-85, Pl. 516, 520

[73] **860, noveme 19.** *Guisad I*, Bisbe d'Urgell, recuelh deth Rei *Charles II le Chauve* en Pònthion, un precèpte a favor dera sua glèisa, en ocasion d'assitir ath Concili de Thusi, ena diocèsi de Toul, segontes eth quau demorauen confirmades es possessions des difèrenti *pagi* que formauen eth bisbat d'Urgell entre es quaus figure eth de Tírvia, en quau era Vallferrera ei includida, eth *pagus anabiensis* e eth de Cardós; entre aguestes tanben i auie era percepcion des dèumes deth hèr e dera pega procedents d'Andorra, atau coma era deth teloneu des mercats de totes es parròquies deth bisbat d'Urgell. (A.C.U., Cartulari I, doc. num. 19, fòl. 14. VILANUEVA, Jaime. *Viaje literario a las iglesias de España. Viaje a Urgel. Tomo X.* Valencia: s.e., 1850.Ap. 9, Pl. 239-241. DEVIC, Ch.,J. VAISSÈTTE. *Histoire Général du Languedoc*. II Vol. Toulousse: Privat, 1872-1892, proves, col. 318. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1950-52, Pl. 286-288. BARAUT I OBIOLS, Cebrià. 1984-85, Pl. 520)

romanica.

Aguesti limits li siguèren mès tard reconèishudi e confirmadi pes Emperadors *Louis le Pieux*[72] e *Charles II le Chauve*[73]. Eth territòri diocesan comprenie alavetz tot eth Pirenèu catalan nòrd-occidentau, des dera val de Ribes ara Val d'Aran (non sabem se dependent alavetz deth Bisbat de Comenges), e ua part deth Pirenèu aragonés. Ath sud, era ralha divisòria entre es tèrres cristianes aliberades e es sotmetudes ath poder des sarraïns passaue mès enjós des monestièrs de Taverna (Seira, Baisha Ribagòrça) e Alaó, e de Tremp (Pallars Jussà), Rialb (Noguera), Oliana (Alt Urgell) e era Clua en comdat d'Urgell, Madrona e Solsona (Solsonès), Joval ena val deth Cardener, e Merola ena val deth Llobregat[74]. Peth canton orientau, hège partion era termièra que separe eth Berguedà, des comarques deth Lluçanès, deth Ripollès, e deth comdat de Besalú. Eth bisbat amplièc considerablement eth sòn contròtle economic sus es òmes dera sua diocèsi.

Era crisi de finaus deth sègle IX en bisbat d'Urgell:

Entre es ans 885/6, se produsic era usurpacion deth prèste cerdà *Esclua,* que se hec consagrar en Gasconha per dus Bisbes dera metropòli Narbonense e, tot seguit, damb eth supòrt de quauqui Bisbes e dilhèu ajudat per *Guifré I*[75] *eth Pelós*, Comde d'Urgell, Cerdanya, Barcelona, Girona, Besalú e Osona, comencèc a actuar coma metropolitan laguens des comdats catalans o antica Tarraconense, apoderant-se dera sedença d'Urgell treiguent-l'ac ath Bisbe *Ingobert* que se trapaue alavetz malaut, anonciant era eliminacion deth clergat estrangèr. Entre es ans 887/8 e explotant era crisi qu'era mòrt der Emperador *Charles III le Gros* portèc ena succession deth reiaume franc, damb eth cambi de dinastia e damb es apassionades lutes entre partidaris e contraris d'*Odón I*, e profitant qu'er Arquebisbe de Narbona se mantenie fidèu ara legitimitat carolíngia, *Esclua* se declarèc partidari d'*Odón I* e se proposèc, d'acòrd damb es Bisbes *Frodoino* de Barcelona e *Godmaro* d'Ausona e damb eth Comde *Sunyer II* d'Empúries e Rosselló, exercí es atribucions metropolitanes en aguesta part des Pirenèus, usurpant-les ar Arquebisbe narbonense. Consagrèc damb es sòns companhs de Barcelona e Ausona, un Bisbe *Ermemir* pera diocèsi de Girona, maugrat de trapà-se aguesta provedida ena persona de *Servus-Dei* ordenat per Arquebisbe de Narbona. Eth Pallars e era Ribagòrça siguèren segregadi deth bisbat urgelhenc e cedidi ath Bisbe *Adulf*, causa que succedic per iniciatiua conjunta de *Ramon II*[76], Comde de Pallars e Ribagòrça, fondador deth casau independent, que propicièc era sua creacion e deth Bisbe intrús *Esclua*, d'Urgell, e ath madeish temps damb eth supòrt de Bisbes gascons; aguest bisbat auec tot seguit era oposicion deth metropolitan pes irregularitats que marcauen eth sòn origen[77].

Mès er an 890, eth moviment siguec reprimit en Concili de Port (Es Garrigues), pròp de Nimes, convocat peth metropolitan

[74] BARAUT I OBIOLS, Cebrià. «El Bisbat d'Urgell (sègles IX - XIII)». Catalunya Romannica. Vol. VI (L'Alt Urgell. Andorra). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992. Pl. 43.

[75] Hilh de Sunifred I e Desertessenda

[76] Dilhèu hilh deth Comde Lop I de Bigòrra, e frair de Dadildis, segona hemna de García Jiménez de Navarra e mair de Sancho Garcés I.

[77] CANAL, P. J. de la. *De las santas iglesias de Lérida, Ròda y Barbastro.* Madrid: s.e., 1856 (España Sagrada, Vol. XLVI.). COY I COTONAT, Agustín. *Sort y comarca Noguera Pallaresa*. Barcelona: Imprenta y litografía de la viuda de José Cunill, 1906. Pl. 33 ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. «Origen y proceso de consolidación de la sede Ribagorzana de Ròda». *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. V (1952). Pl. 19. PLADEVALL I FONT, Antoni. "Les diocèsis i els seus Bisbes". *Del Romà al Romànic. La Tarraconense Mediterrània dels segles IV al X.* Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999. Pl. 393

Teodard, siguèren deposadi *Esclua* e eth sòn sufragani *Ermemir* de Girona e retornèc a *Ingobert* eth bisbat d'Urgell e a *Servusdei* eth de Girona[78].

Dus ans mès tard (892), e de forma definitiua, *Esclua*, Bisbe intrús d'Urgell e *Ermemir*, Bisbe intrús de Girona, siguèren deposadi e excomunicadi canonicament per ua assemblèa sinodiau amassada ena Seu d'Urgell. Mès *Adulf*, continuèc titulant-se Bisbe de Pallars[79].

Eth bisbat d'Urgell pendent es sègles X a XI:

Punt de trobada de cobesences e de frustracions diuèrses, tant mès qu'es Comdes d'Urgell, peth hèt d'amiar ua politica de poder qu'es possaue dehòra de Catalunya, creauen ua sòrta de uet politic. Confluïssen es ambicions des Comdes de Cerdanya, des Vescomdes de Cardona, des Vescomdes deth Conflent e des Comdes de Pallars. De 914 a 1122, cap Bisbe d'Urgell non proven d'ua família de nivèu inferior ath Vescomdat maugrat que, des dètz titulars deth bisbat, sonque un ei urgelhés[80].

Ara fin deth sègle X, eth bisbat d'Urgell arribaue enquia Sanaüja; pera banda dreta deth Segre enquias darrèri contrafòrts dera sèrra de Comiols, ara baronia de Rialb, a on en 949, eth Bisbe *Guisad II* consagraue era glèisa de Sant Cristòfol de Salinoves, e peth sud-oèst s'estenie enquiara comarca deth Bages. En deseme der an 951, *Gisad II,* anèc tà Roma damb d'auti magnats catalans e obtienguèc deth Papa *Agapet II* ua butla de confirmacion des bens, drets e privilègis aqueridi enquia alavetz e que poguesse aquerir en futur e limits deth bisbat, metut jos era proteccion dera Sedença romana[81]. Era termièra divisòria entre cristians e sarraïns non baishaue alavetz guaire mès enjós d'Oliana, ja qu'es darrèri pòbles que consigne ath sud deth comdat d'Urgell son, a part de Solsona, Madrona, Altés, la Clua, Pallerols e Rialb.

Entre eth 1001 e 1005, *Salla deth Conflent,* Bisbe d'Urgell, acompanhèc a *Ermengol I*[82] *eth de Córdoba*, Comde d'Urgell a Roma, a on obtenguec deth Pòntífex *Silvestre II* ua butla tà instaurar era reforma aquisgranesa e tanben era immunitat e ratificacion des drets sus er auviatge privat dera glèisa, prescindint des drets especificament episcopaus pera Sedença, a on s'includís era possession de Sant Esteve d'Alàs (Alt Urgell). En cas concret dera Val d'Andorra confirme toti es alòus Comdaus[83].

Es naui prínceps deth país, se convertiren en protectors dera Glèisa, sotmetent-la ara sua tutèla e intervenguent, coma patrons, ena sua vida e organizacion. Açò se concretèc en sègle XI en un supausat dret d'*episcopatus*, que se tradusirie en bones rendes economiques, e sustot es sòs percebudi pes eleccions e investicions de bisbats. Aguesta practica tan freqüenta siguec era manèra coma eth futur sant *Ermengol* accedic

[78] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 20. PLADEVALL I FONT, Antoni. 1999. Pl. 393

[79] KHER, Paul. "El papat i el Principat de Catalunya fins a la unió amb Aragó". Trad. de R. d'Abadal i Vinyals. *Estudis Universitaris Catalans* (1931). Pl. 6-7. BOIX I PÒCIELLO, Jordi. «Els bisbes de Ribagòrça-Ròda». *Catalunya Romannica*. Vol. XVI (La Ribagòrça). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996. Pl. 48

[80] ZIMMERMANN, Michel. 1989, Pl. 152

[81] A.C.U., còpia deth s. XII, Butlles papaus, num. 1 (a). Còpia deth s. XII, num. 2 (b). Còpia deth s. XIII, LDEU, I, Fòl. 14 bis v - 15r, doc. 20 (c). MARCA, Petrus de. Ap. 88, Col. 866-68. VILANUEVA, Jaime. Tomo X. 1850.Pl. 103. KEHR, P. *Das Papstum und der Katalanische Prinzipat bis zur Vereignigung mit Aragon*. Berlín: s.e., 1926. Pl. 8-9. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 27-28. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1965, Pl. 302-303. BARAUT I OBIOLS, Cebrià. 1984-85, Pl. 522, Apendix 3, Pl. 528-529

[82] Hilh segón de Borrell II e Ledgarda de Roergue

[83] Papirus en Musèu Diocesan d'Urgell. A.C.U., Butlles papals, num. 3. A.C.U.,Cartulari I, doc. 21, fol. 15. MARCA, Petrus de. 1688. Doc. 149, Col. 957-958.

ar episcopat d'Urgell. Era madeisha practica tanben siguec freqüenta en tota Euròpa, e siguec tipificada e perseguida pera Glèisa, damb eth nòm de pecat de simonia.

Damb era represa dera reconquèsta des tèrres meridionaus deth comdat d'Urgell en sègle XI, era diocèsi experimentèc un aument considerable en aqueth sector, damb era recuperacion de Pònts (Noguera), Cubells (Noguera) e Camarasa (Noguera); pera banda occidentau era ampliacion se hec entàs vals de Meià e Ager (Noguera), era Baisha Ribagòrça e era Llitera. Eth mes de deseme der an 1012, *Sant Ermengol,* Bisbe d'Urgell, anèc a Roma acompanhat des Bisbes *Borrell* d'Osona e *Aimeric* de Ribagòrça; obtenguec deth Papa *Benet VIII*, ua butla que confirmaue totes es sues possessions e pertinences, entre es quaus i a es alòus dera Val d'Andorra, qu'auien estat deth Comde *Sunifred*, e en lòc de basar eth sòn contingut ena anteriora de *Silvestre II*, que sauvaue silenci sus es drets especificament episcopaus, copiaue era antica d'*Agapet II* de 951, hèn referéncia ada era e as precèptes de *Charlemagne, Louis le Pieux* e *Charles le Chauve*, e es titols originaris deth domèni episcopau d'Urgell sus eth territòri de Ribagòrça. Ath madeish temps eth Papa confirme ath Bisbe eth dret de percebre es dèumes e es primícies de tot eth bisbat[84].

Eth dia 6 d'abriu der an 1099, era butla autrejada per *Urban II* ara glèisa d'Urgell, a peticion de *Sant Ot*, includís encara entre es sues pertinences era Ribagòrça e era val de Gistau, enes madeishi tèrmes en qué ac auien hèt abantes es sòns predecessors *Agapet II, Silvestre II* e *Benet VIII*[85], atau madeish artenhec de *Pere Ramon I*[86], Comde associat de Pallars Jussà, era adscripcion des sues glèises dera Noguèra Ribagorçana[87].

Eth bisbat de Pallars, Ribagòrça e Sobrarbe pendent es sègles IX e X:

Pendent era antiquitat e ena epòca Visigotica, es glèises palhareses sigueren jos era subjeccion dera diocèsi de Lleida. Quan es francs liberèren es territòris deth Pallars e dera Ribagòrça, siguèren atribuïdi ath bisbat d'Urgell. Semble qu'era sedença urgelhesa sonque s'aucupèc des zònes mès pròplèus, especiaument deth naut Pallars. Aguest hèt creèc laguens deth comdat un moviment secessionista que desemboquèc, er an 886, ena formacion d'ua anticanonica en tot èster eth Pallars e era Ribagòrça segregadi dera urgelhesa e cedidi ath Bisbe *Adulf*. Aguesta non siguec jamès reconeishuda pera metropòli de Narbona, e encara qu'en sinòde de Fontcoberta se concedic ad aguest eth dret a intitulà-se Bisbe tant que viuesse (*Adulf* moric er an 920), es territòris siguèren restituïdi ara Seu d'Urgell eth 909. *Ramon II*[88], Comde de Pallars e Ribagòrça, sense supòrts ne prestigi, auec d'acceptar era subjeccion deth bisbat pallarés ara seu d'Urgell e, per tant, era pèrta dera integritat eclesiastica, ja qu'*Adulf* apareish ena canonica d'Urgell sense titol diocesan. Tot açò degut a qu'er an anterior *Muhammad al-Tawil* de Huesca prenec Ròda[89] (Baisha Ribagòrça) centre de Ribagòrça[90]. Era sua autoritat ère pòc efectiua

[84] A.C.U., Butlhes papaus, pergamin num. 4. A.C.U., Butlhes papaus, num. 5. A.C.U., Cartulari I, doc. 22, fòl. 15. MARCA, Petrus de. 1688. Ap. 169, cols. 992-994. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 44

[85] A.C.U., Memorial de danys, doc. VII G. MARCA, Petrus de. 1688, Ap. 320, Col. 1027

[86] Hilh prumèr de Ramon IV (V), Comde de Pallars Jussà, e Valença de Tost

[87] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 49

[88] Dilhèu hilh deth Comde Lop I de Bigòrra, e frair de Dadildis, segona hemna de García Jiménez de Navarra e mair de Sancho Garcés I.

[89] CORREDERA GUTIERREZ, Eduardo. *Notícia de los Condes de Urgel*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1973. Pl. 18

[90] **911.** Concili des Bisbes de Gotia que s'amassèc en lòc de Fontcoberta (Corbières), pròp de Narbona, presidit peth metropolitan *Arnust,* a on i assistic *Nantigís*, Bisbe d'Urgell reclamant era devolucion des territòris deth Pallars e Ribagòrça, illegaument segregadi deth bisbat d'Urgell vint-e-cinc ans darrèr; s'autrejaue a *Adulf* eth dret a intitulà-se Bisbe tant que viuesse. (ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. *Els comtats de Pallars i Ribagòrça.* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1955. (Catalunya Carolíngia, Vol. III). Diplomatari nº 117).

e comprenie un airau fòrça restringit deth Pallars.

En aguest moment era estructura parroquiau non siguec un factor important ena ordenacion der abitat ne encara mens deth territòri, ben que quauques advocacions dèren nòm a entitats diuèrses coma ara eth Solà de Sant Martí d'Areny (Nauta Ribagòrça)[91].

Pòc temps dempús e mès concrètament eth dia 21 de març der an 914 ena donacion de *Nantigís*, Bisbe d'Urgell e deth Comde *Sunifred II*[92] d'Urgell, de cinc petiti monastièrs dera val de Castellbò[93], arroïnadi e despobladi (Sant Vicenç, damb es sues parròquies de Sant Martí d'Albet (Castellbò), de Sant Serni, de Sant Jaume, de Sant Andreu de la Quera, Sendes e Sant Martí de Bescaran, qu'en nòta posteriora se nomente «Sant Vicent delles Torres») a Sant Sadurní de Tavèrnoles (Les Valls de Valira, Alt Urgell) ac trapam[94]. E ja aguest madeish an, eth Papa *Iohannes X* dirigic ua epistola a toti es Bisbes sufragares de Narbona, citant-les nominaument, figurant en era, coma ei naturau, *Radulf*, nau Bisbe d'Urgell, mès non se ditz paraula de Pallars ne d'*Adulf*[95].

Un nau intent separatista se produsic eth 924, aguest còp protagonisat per *Ató*, eth quau se hec a consagrar Bisbe ena Gasconha. Auem era notícia de qu'er an 930, *Ató*[96], Bisbe d'Aran, Pallars, Ribagòrça e Sobrarbe, consagrèc era glèisa abaciau e reformèc Sant Andreu de Barravés (Vilaller, Nauta Ribagòrça)[97]. Apareishent un aute viatge pòc temps dempús e mès concrètament eth dia 30 d'abriu deth 939 ena donacion deth vilar de Mancivert, en apendix de Suert (Nauta Ribagòrça), que hèn es sòns frairs *Miró I* e *Unifred I (Bernat)*, Comdes associadi dera Ribagòrça, ath presbiter *Adrioer «qui est advocatus abba in monasterio que vocitatur Lavavis», «sub jussione Pontificis nostri Atoni episcopi...»*[98]. Ath cap d'uns ans e mès concrètament en 945 siguec rehèt eth monastièr de Burgal (La Guingueta i Jou, Pallars Sobirà), peth Comde *Isarn I* de Pallars, ajudat de sòn germà, eth Bisbe *Ató*, es quaus i establiren ua comunautat de monges dera que n'instituïren abadessa ara hilha deth Comde, cridada *Ermengarda*[99] e ath cap de dus ans tornam a plaçar ad aguest en tot amiar es sues foncions ena donacion conjunta hèta per eth e eth sòn nebot eth Comde associat de Ribagòrça, *Guillem I*: *«Atus, gratia Dei episcopus, simulque et ego Guillermus, opitulante clemencia comis»* donant ath monastièr de Lavaix (El Pònt de Suert, Nauta Ribagòrça) era glèisa de Sant Joan de Viu (El Pònt de Suert, Nauta Ribagòrça) *«ad monasticam servitutem»* perque la servisen *«sub regula Benedicti»*[100].

Laguens des cambis d'orientacion que començauen a patir es naui comdats, eth dia 24 d'octobre der an 950, profitant era reforma que patic eth monastièr de Sant Pere deth Burgal, se vinculèc era cella ath convent

[91] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 76

[92] Tresau hilh de Guifré I eth Pelós

[93] Justificant "qu'en aute tempsi auien estat regularment constituïdes e qu'ara non solament son fautades d'Abats e de monges e de qui hèsque eth servei divin, senon tanben de persones que trabalhin es tèrres e es vinhes e endeguin es cases roïnoses"

[94] VILANUEVA, Jaime. 1821. Ap. 15. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 21. PLADEVALL I FONT, Antoni. 1999. Pl. 396

[95] DEVIC, Ch.,J. VAISSÈTTE. *Histoire Général du Languedoc*. 5 Vol. Toulousse: Privat, 1872-1892. Reedició, s.l.: Osnabruck, 1973. Ap. 40.

[96] Hilh de Ramon II, Comde de Pallars e Ribagòrça, e Ginigenta Asnar PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 48

[97] GALTIER MARTI, Fernando. «Les conditions et les développements de l'art préroman dans les comtés de Ribagorza et d'Aragon». *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXIII (1992). Pàg. 58. BOIX I

[98] SERRANO Y SANZ. *Notícias y documentos históricos deth condado de Ribagòrça hasta la muerte de Sancho Garcés*. Madrid: s.e., 1912. Pl. 369. VALLS I TABERNER, Ferran. 1915-16, Pl. 18. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1955, Diplomatari num. 145

[99] VALLS I TABERNER, Ferran. 1988, Pl. VI-VII

[100] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1955,.Diplomatari num. 157

occitan de Santa Maria dera Grassa, dant-li es alòdis qu'auie en comdat de Pallars, ena Val d'Aneu, des deth castèth de Llort (Espot, Pallars Sobirà) enquiath pònt deth Mercadal, *«quantum pater meus habuit et (habuit) consensum et volontatem (ad) Adtoni episcopi mihi dedit»*; era frase ei fòrça incorrècta mès semble voler díder: «tot çò qu'auec aquiu eth mèn pair e me dèc damb eth consentiment e volontat deth Bisbe *Ató*»[101].

En *Cronicon II d'Alaó* auem era constància escrita de qu'era Val d'Aran depenguèc tan politicament coma eclesiasticament deth Bisbat de Pallars, Ribagòrça e Sobrarbe:

«In temporibus Bernardi supradicti, comitis, Ato frater eius, tenuit episcopatum in Ripacurcia, et in Aran et Paliaris et Superarbi, atque desierant esse episcopi in Ilerda»[102].

Ara sua mòrt, eth Pallars retornèc ara jurisdiccion d'Urgell mès era Ribagòrça, en demorèc separada definitiuament.

Eth dia 27 de junh der an 949, *Gisad II*, Bisbe d'Urgell, ja exercís eth sòn cargue en comdat de Pallars, consagrant era glèisa de Sant Pere de Sestui -plaçada en plan de Corts- en presèncіa der Abat de Gerri (Baix Pallars, Pallars Sobirà) *Ató*, dit *Bonfill*, qu'era auie bastit e dotat damb ornaments liturgics, libres e uns alòus, a instàncies deth quau se hec. Eth Comde *Guillem I* la dotèc damb eth temple de Sant Cristòfol situat *«in terminum de Chastro Ermedi* en tèrme de Peramea (Baix Pallars, Pallars Sobirà), *et est fundata ipsa ecclesia in vila Sarnui»* e eth vilar de Pujol (Baix Pallars, Pallars Sobirà); eth Bisbe li concedís era parròquia damb es dèumes e es primícies, fixant-ne eth limit[103].

Eth bisbat de Ribagòrça e Sobrarbe (sègles X-XI):

Semble èster qu'ara mòrt d'*Ató*, s'escuelhèc un nau Bisbe pera Ribagòrça, eth nòm deth quau ges especificat primerament en *«Cronicon II d'Alaó»* e posteriorment ena *«Cronica renovada»*: *«Post eum, Oriulfus, sicut antecessor ejus, tenuit similiter»*. Aguest tèxt dèishe enténer qu'aguest continuarie auent jurisdiccion eclesiastica sus Aran[104].

Mentretant era branca palharesa s'inclinaue vers autant, dempús d'un enteniment dirècte damb eth metropolitan de Narbona, era arrama ponentina afermèc ja era sua pròpia autonomia religiosa dauant dera diocèsi d'Urgell; construccion, dotacion e proteccion dera naua seu episcopau, en aunor de Sant Vicenç martir, ena ciutat de Ròda (La Pòbla de Ròda, Baisha Ribagòrça), tau coma auie concedit *Eimeric,* Arquebisbe de Narbona, eth dia 1 de deseme der an 957, per *Ramon III*[105] e era sua hemna *Garsenda*[106], Comdes associadi dera Ribagòrça, coma ua diocèsi marginau e sufragània d'Urgell, mòrt eth sòn oncle, eth Bisbe *Ató*. Recaptèren era succession tath sòn hilh *Odesind*, aconseguint

[101] VALLS I TABERNER, Ferran. 1988, Pl. VII. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1955, Diplomatari num. 165

[102] (En temps deth susdit Comde *Bernat,* eth sòn frair *Ató* auec eth bisbat de Ribagòrça, de Pallars, de Sobrarbe e Aran perque auien deishat d'auer Bisbes en Lleida). R.A.H., *Cartoral d'Alaó*, fòlis 103v - 104. Còpia deth sègle XIII. B.C., Reserva, ms. 729. Còpia deth sègle XVIII. B.C., Reserva, ms. 426. Còpia deth sègle XIX. PASQUAL. *Sacrae antiquitatis Cathaloniae monumenta. Vol. X*. S.l.: s.e., s.d. Pl. 619. LLOBET. *Colección diplomática de Gerri*. S.l.: s.e., s.d. Apendix I, doc. 5. CANAL, P. J. 1836. Ap. XXXVI, Pl. 323-329. SERRANO Y SANZ. 1912. Pl. 56. VALLS I TABERNER, Ferràn. «Una antiga relació histórica Ribagorçana». *Estudis Universitaris Catalans*, Volum XII (1927). Pl. 458-460. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. *Els diplomes carolingis a Catalunya.* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1950-52. (Catalunya Carolíngia, Vol. II). Pl. 20.

[103] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1955, Diplomatari num. 164

[104] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 30

[105] Hilh gran d'Unifred I, Comde de Ribagòrça, e Toda d'Aragón

[106] Hilha de *Guilhem Garcia I,* Comde de Fesenzac (Armanhac).

crear un autentic bisbat Ribagorçan, en endauant fonament ideologic e principau òrgan de coesion dera institucion comdau, dehòra, donques, der abast urgellés, encara qu'er acta de dotacion de Sant Vicenç de Ròda semble mès pròpia d'ua glèisa rurau que d'ua catedrau. Non demorèc pas coma un hèt isolat, senon qu'impulsèc tot un ampli moviment de construccion de temples arreu deth parçan, sense que fòrça viatges se pugue destriar es vielhes des naues. Er Abat *Quint* de Lavaix ja ges esmentat entre es principaus testimònis[107]. Era intervencion deth metropolitan *Eimeric* assegurèc eth definitiu desmembrament d'aguest sector de cogant dera diocèsi urgelhenca, causa que non estalviarie, reclamacions ulteriores deth Bisbe d'Urgell.

Era diocèsi ei era autentica impulsora dera vida religiosa deth país. Es mancances dera dotacion, hèn a veir era continuitat de vielhes estructures basades en patrocini. Eth Bisbe se dedicaue a consagrar glèises, mès, ac hège a requèsta des fondadors en qüestion.

Era organizacion parroquiau non siguec un factor important ena ordenacion der abitat ne encara mens deth territòri, ben que quauques advocacions dèren nòm a entitats diuèrses coma ara era vila de Santa Bella (Nauta Ribagòrça) ja qu'uns documents der an 958 relacionadi damb un prèste nomentat *Torrell* parlen d'un lòc dit *Sancta Bella*, que suggerís era existéncia d'ua primitiua glèisa[108].

Odesind, despleguèc ua activitat pastorau notabla ja que coneishem que se bastiren un minim de dètz-e-sèt glèises parroquiaus e castraus pendent eth sòn ministèri. Eth mes de noveme deth 960, anèc a consagrar eth temple de Santa Maria de *«vallis Axenis»* (Campo, Sobrarbe), sus er arriu Essera: eth santuari auie estat des·hèt pes sarraïns e auec d'èster reedificat peth Bisbe e tres prèstes, famuls sòns[109] e ar an següent a peticion des Comdes associadi dera Ribagòrça, *Ramon III* e *Garsenda*, *Odesind,* consagrèc era glèisa de Santa Cecília, deth castèth de Fontova (Baisha Ribagòrça); aguest temple auie estat construït pes madeishi Comdes e pes abitants dera fortalesa e deth tèrme[110]. Pòc temps dempús, en 964, er eclesiastic *Oriolf* recep d'*Unifred II* e des sòns frairs, Comdes associadi dera Ribagòrça, e era sua mair er alòu der alcàsser de Sant Esteve deth Mall; era possession provenie d'un traïdor, *Ramis*, ath quau auie estat confiscat; eth Comde lo qualifique de fidèu sòn e hèr constar que li autrege era donacion *«propter tuum bonum servicium»*; *Odesind,* ensems d'auti membres dera família comdau exercí trabalhs de cogovèrn coma representant e entre es signatures deth document figure era d'*»Aster presbiter visor fuit in facie Odisindi episcopi»*[111].

Fòrça probablement Santa Maria de

[107] *Cartulari Petit de Ròda*, Doc. 8, còpia deth sègle XI perduda. A.C.L., Perg. 1008, còpia deth sègle XII. A.C.L., *Cartulari Major de Ròda*, Pl. 2, còpia deth sègle XII. A.C.L., Fons de Ròda, carpeta 7, num. 439, còpia deth sègle XII interpolada. A.C.U., còpia antiga interpolada perduda. B.N.P., Collection Baluze, Vol. CVII, fòli 498, còpia deth sègle XVII. MARCA, Petrus de. 1688, Ap. XCV, Cols. 875-876. R.A.H., Colección Abad y Lasierra, vol. XXI, fòli 108, còpia parciau de 1770-83, en facsímil. R.A.H., Colección Abad y Lasierra, vol. XV, fòli 154, còpia de 1770-83. R.A.H., Colección Abad i Lasierra, vol. XV, fòli 181-182, còpia de 1770-83. PASQUAL, Jaime. *El antiguo obispado de Pallás, en Cataluña, sacado de la obscuridad y tinieblas en que estuvo embuelto*. Tremp: s.e., 1785. Ap. VI, Pl. 55-56. R.A.H., Colección Traggia, vol. VIII, fòlis 11-12, còpia de 1788. B.C., ms. 426, num. 23, còpia de F. Llobet vers el 1788. HUESCA, Ramon de. *De las iglesias catedrales y diócesis de Ròda y Barbastro* Zaragoza: s.e., 1887 (Teatro histórico de las iglesias deth reino de Aragón. Vol. IX). Ap. II, Pl. 423-424. CANAL, P. J. de la. 1836. Ap. III, Pl. 229-230. VILANUEVA, Jaime. 1851, Ap. XLIV, Pl. 293-297. PLEYAN DE PORTA, Joseph. *Aragón histórico, pintoresco y monumental*. Zaragoza: s.e., s.d. Pl. 540. PACH I BISTUER, P. *Reseña histórica de la antigua e ilustre ciudad (hoy vila) ribagorzana de Ròda*. Barcelona: Impremta Berdos y Feliu, 1899. Ap. III, Pl. 264-265. SERRANO Y SANZ. 1912. Pl. 467. VALLS I TABERNER, Ferran. «Els origens dels comtats de Pallars i Ribagòrça». *Estudis Universitaris Catalans*, IX (1915-16) Pl. 19. YELA UTRILLA, J. F. *El cartulario de Ròda*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1932. Pl. 81. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 33-35. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. *Els comtats de Pallars i Ribagòrça*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1955. (Catalunya Carolíngia, Vol. III). Doc. 168, Pl. 371-372

[108] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 76

[109] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1955, Diplomatari num. 179

[110] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1955, Diplomatari num. 180

[111] SERRANO Y SANZ. 1912. Pl. 353. VALLS I TABERNER, Ferran. 1915-16. Pl. 20. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1955, Diplomatari num. 194

Puiasons (Monesma i Queixigar, Baisha Ribagorça) correspon ara glèisa de Santa Maria, «en arriu pròp deth castèth d'Iscles», qu'auie estat bastida peth preste *Blanderic*, fideu comtau, e que siguec consagrada peth Bisbe *Odesind* er an 967 (segontes ua falsificacion deth sègle XI); *Blanderic* moric sense dispausar sus qui auie de regi-la[112].

Ei ena acta dera passada eleccion der an 970 a on cònste qu'*Oriolf,* Abat deth monastièr d'Alaó (Sopeira, Nauta Ribagòrça), siguec elegit per Arquebisbe de Narbona, *Eimeric,* e pes Comdes associadi dera Ribagòrça, *Unifred II*[113], *Arnau I*[114], *Isarn I*[115], e es nòbles deth país qu'auien acudit tar entrerò deth predecessor, *Quinto*, un aute personatge tanben fòrça pròplèu ara casa comdau. *Odesind* que se titulèc per prumèr viatge Bisbe de Ribagòrça e Sobrarbe, tanben i assistic, *"a reverentissimo presule domno Odisindo episcopo sanctae sedis Ripacurdensis benedicitur"*[116]. Ja en aguestes dates trapam tanben nomentats dus ardiaques entre eth clergat de Ròda, mès tot indique que se tractaue encara d'un titol sense concrecion geografica[117]. Aguest madeish an, *Unifred II* encomanèc, tath remei dera sua anima, ar Abat *Oriolf,* ath prepòsit *Alvar de Miralles* e as auti monges deth monastièr d'Alaó, entre es castèths d'Orrit e d'Areny (Baisha Ribagòrça), era antica cela èrma de Santa Càndida damb es autes glèises deth lòc, qu'a mieidia limitaue damb er arriu Noguèra Ribagorçana e a cogant damb eth camin public; manèc tanben qu'arrés non sagè-se carcanhar ne es monges ne es òmes que i demoressen, e qu'er Abat *Oriolf* e es sòns successors podessen disposà-ne tà tostemp sense cap obstacle, d'acòrd damb eth costum regular e es drets canonics, sense ingeréncia de degun[118].

Ath pòc temps, e mès concrètament en mes de sèteme de 971/2, eth Comde associat dera Ribagòrça *Unifred II* e era sua hemna *Sança* heren consagrar per *Odesind,* era naua glèisa qu'auien hèt bastir en castèth de Sant Esteve del Mall, dotant-la damb libres, ornaments e diuèrsi bens, entre eri un alòu confiscat ath traïdor *Eizo*[119] e en mes de noveme de 972, consagracion deth temple de Santa Maria de Pedrui, en quau, pera forma fragmentària de transmission dera acta, non cònste nominatiuament era intervencion d'*Odesind*, Bisbe de Ribagòrça e Sobrarbe[120].

Eth rèste de glèises bastides pendent eth sòn ministèri son es següentes: Santa Maria de Nocelles (La Pobla de Roda, Baisha Ribagorça), San Pedro de Los Molinos, San Julián del Valle Singicti, San Esteban de Barreta, San Clemente de Raluy, Santa Maria de Güel, Santa Maria de Fornons, San Andrés e San Aventín de Montenegro (Erdao), Sant Martí de Castanesa e San Sebastián de Castejón de Sos.

Ei mentat per darrèr viatge en junhsèga der an 975, quan prenec part, coma un des liuradors damb *Unifred II* e tota era famílía comdau dera Ribagòrça que collaboraue en autrejament d'un privilègi d'immunitat peth monastièr d'Alaó er Abat *Oriolf*: *"et fratres mei qui sunt Arnallus et Isarnus sive episcopus Hodesindus, cujus diocesum est Ripacorcense"*. Repetie lèu literaument eth contiengut d'un precèpte qu'en 871 li dèc eth Comde *Bernat* de Tolosa. Eth Comde demostrèc ua afeccion especiau peth convent, a on siguec sepultat damb era sua hemna

[112] BOIX I POCIELLO, Jordi. 1996. Pàg. 86
[113] Hilh gran de Ramon III, Comde de Ribagòrça, e Garsenda de Fesenzac
[114] Segon hilh de Ramon III, Comde de Ribagòrça, e Garsenda de Fesenzac
[115] Tresau hilh de Ramon III, Comde de Ribagòrça, e Garsenda de Fesenzac
[116] VALLS I TABERNER, Ferran. 1915-16, Pl. 20. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1955, Diplomatari num. 209
[117] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 74
[118] Ibid. 1996. Pl. 76, 83, 467
[119] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1955, Diplomatari num. 217
[120] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1955, Diplomatari num. 218

Sança[121].

Eimeric, nau Bisbe de Ribagòrça e Sobrarbe, consagrèc eth 976 era glèisa abaciau d'Alaó. Er an 977, es desirs de restablir era diocèsi de Lleida se consolidèren, en establiment d'ua jurisdiccion en Ròda e a finaus deth mes de mai deth madeish an anèc e consagrèc es temples de santa Maria e a londeman eth de Sant Pere deth monastièr d'Alaó *"veniens reverentissimus Haemericus episcopus ex comitatum Ripacorcense, per preces domno Honifredo chomiti et conjux sua Sancia, in locum venerandum ad consacrandas ecclesias"*[122]. *Eimeric,* er an següent consagrèc era glèisa d'Esplugafreda[123] e eth 987, era de Sant Pere de Molins; aguest temple auie estat edificat en aute temps per un jutge, *Asner*, e eth sòn frair, *"postea fuit ipsa ecclesia dicta capta et venit Ennecho filius Orioli..., invitavit ipsum episcopum supra scriptum (Aimerico) et confirmavit ipsa aecclesia jamdicta..."*[124]. En 988, eth Bisbe *Eimeric* de Ribagòrça e Sobrarbe, consagraue era glèisa de Sant Pere de Llastanosa (La Pòbla de Ròda, Baisha Ribagòrça) en comdat de Ribagòrça, fondada peth prèste *Altemir*, dotant-la damb ornaments e libres liturgics e diuèrsi bens immobles, causa que tanben imitèren d'auti fideus[125]. Mès er an 991, trapam a *Eimeric,* ath costat e collaborant damb *Sal·la deth Conflent,* Bisbe d'Urgell, en circonstàncies dificils per aguest[126] e en 996, trapam era consagracion dera glèisa de Santa Maria de Güell (Baisha Ribagòrça), apròp dera sedença de Ròda per *Jacobus* (de Lleida ?), cridat *Leritense,* a peticion d'*Oriol* qu'era auie bastit. Aguest siguec eth prumèr en reivindicar era potestat episcopau sus es rendes eclesiastiques, ei a díder, dèumes, primícies e oblacions. Mès passadi dus ans, tornam a trapar ua auta acta de consagracion hèta per *Eimeric*, e mès concrètament era de Sant Pere d'Eroles (Fígols) (Pallars)[127].

A principis deth 1003, es tropes sarrasines se començèren a apropar as tèrres palhareses e Ribagorçanes e ei alavetz quan mòr *Isarn I*, Comde associat dera Ribagòrça, en campanha preventiua segurament en mes de hereuèr[128]. Mès era vida actiua deth Bisbe non s'arture ja qu'er an 1005, *Eimeric,* consagrèc era glèisa de Lacera (Sopeira, Nauta Ribagòrça)[129]. Mès era estabilitat dera Sedença siguec fòrça agitada a causa des incursions musulmanes e dera des·hèta dera ciutat eth 1006, quan jos eth govèrn de *Sunyer I*[130] e *Toda I*[131] *Zita*, Comdes de Pallars e Ribagòrça, eth capitòst cordovés *'Abd al-Malik*[132] personaument envadie, saquejaue e destruïe tota era part baisha deth comdat de Ribagòrça. De hèt, non sense burea, es cronistes de Córdoba laudèren era expedicion que pujant des de Barbastro devastèc eth plan d'*Hadr Ibn Yuns* (Avenoses ?) e Sant Joan, e arribèc enquiara cabessada deth Cinca. Deishèc en poder des musulmans es castèths d'Abizanda, que siguec en part des·hèt, Sant Esteve del Mall (La Pobla de Roda, Baisha Ribagòrça) e eth tèrme de Montanyana (El Pont de Montanyana, Baisha Ribagòrça).

[121] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1955, Diplomatari num. 235. BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 34, 48

[122] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1955, Diplomatari num. 239. PUIGFERRAT I OLIVA, Carles. «Esglésies de la Ribagòrça anteriors al 1300». *Catalunya Romannica*. Vol. XVI (La Ribagòrça). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996. Pl. 88

[123] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 48

[124] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1955, Diplomatari num. 273

[125] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952 , Pl. 39. BOIX I PÒCIELLO, Jordi. «Esglésies de la Ribagòrça anteriors al 1300». *Catalunya Romannica*. Vol. XVI (La Ribagòrça). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996. Pl. 87

[126] VILANUEVA, Jaime. *Viaje literario a las iglesias de España. Tomo X.* Valencia: Imp. de Fontanet, 1821. Ap. 22, 23. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 29

[127] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1955, Diplomatari num. 318. BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 28, 48, 71, 76

[128] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952. Pl. 41

[129] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 48

[130] Tresau hilh de Llop I, Comde associat de Pallars, e Goldregot de Cerdanya

[131] Hilha de Ramon III, Comde de Ribagòrça, e Garsenda de Fesenzac

[132] Hilh d'Almansur

Mentretant eth confiat Bisbe *Eimeric* ère hèt presoèr en Ròda. Ei sabut qu'auec de recórrer as sòns parents narbonesi tà pagà-ne eth rescat, e qu'es cronistes avaloren coma "praube" eth bisbat. En aguestes circonstàncies eth Comde *Sunyer I* aurie acceptat era jurisdiccion d'un aute diocesan en sector fronterèr actuant er an 1010 damb tota normalitat un Bisbe *Jacobus* cridat *Leritense*, de Zaragoza, eth quau confirmèc era dotalia de Sant Esteve deth Mall (La Pòbla de Ròda, Baisha Ribagòrça), mentretant qu'era sedença d'*Eimeric* auec de trasladà-se a Llesp (El Pònt de Suert, Nauta Ribagòrça)[133].

Mès es dies 6 e 7 de junhsèga der an 1015 ac tornam a trapar, consagrant naui autars en monastièr de Lavaix (El Pònt de Suert, Nauta Ribagòrça), a peticion der Abat *Daco* e des monges que *"ibidem serviunt sub jussioni praedicti episcopi"*, que dediquèc a Sant Pere e ara Santa Creu. Propugnèc era reconèishença des sues prerrogatiues, renonciant as primícies e oblacions des fidèus a cambi de reivindicar part deth dèume, deth quau acostumauen a recéber ua tresau part[134] e ar an següent consagrèc era glèisa de Fontova (Baisha Ribagòrça)[135].

Era dependéncia deth bisbat de Ribagòrça respècte ath d'Urgell ara mòrt deth Bisbe *Eimeric* (976 a 1017), ei clarament afirmada ena acta de confirmacion dera eleccion escrita peth sacerdòt *Witardus "per volumptatem domno Wilielmo comite et per jussione domno Ermengaudo episcopo"* damb data 21 de noveme de 1017, de *Borrell* coma Bisbe de Ribagòrça, hèta damb eth consentiment deth Comde de Ribagòrça *Guillem Isarn II*, pes nòbles *(Asner* de Rallui (Beranui, Baisha Ribagòrça) figure entre es principaus proòms Ribagorçans qu'ac elegiren), Abats, canonges de Sant Vicenç e pes abitants deth comdat de Ribagòrça. Eth Bisbe *Ermengol* d'Urgell e es canonges de Santa Maria ac confirmen. Era consagracion siguec hèta ena Seu dempús d'auer prestat jurament de fidelitat ath sòn cap *Sant Ermengol*, eth dia 24 de noveme der an 1017, *"ut per divina manu Salvatoris protegente vel donante, ad honorem et benedictiionem atque ordinacionem sui presulatus accedat et susceptione perveniat sub tuitione alme Marie sedis (Urgellensis) et sub dominatione domno Ermengaudo episcopo et successore ejus"*, a on eth document que da fè der acte ditz qu'aguest bisbat "ei jos era cura e era dominacion dera Seu Urgellitana", era quau ei "eth cap de totes es glèises" deth comdat de Ribagòrça. I èren presents es Bisbes *Adalbert* de Carcassona e *Pèir* de Comenges, era presséncia d'aguest darrèr dilhèu vinculada ara naua dependéncia dera Val d'Aran d'aguest bisbat o coma mínim ara pretension d'aguest hèt[136].

Ei en aguestes dates que tanben mòrt *Guillem Isarn II*, possiblement en deseme der an 1017, segontes era "Cronica d'Alaó renovada" a mans des aranesi, encara que dilhèu ei mès creïble pensar que s'aguest personatge e eth sòn exèrcit sagèren de passar eth Pòrt de Vielha en aguestes dates, siguesse

[133] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1955. GALTIER MARTI, Fernando. *Ribagorza, condado independiente. Desde los orígenes hasta 1025.* Zaragoza: s.e., 1981. Pl. 86-88, 254. GALTIER MARTI, Fernando. 1992, Pàg. 63.BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl.27-28, 34, 48

[134] *Cartulari Petit de Ròda*, Doc. 10, Còpia deth sègle XI perduda. *Cartulari de Lavaix*, Fòlis 56-57, Còpia deth sègle XII perduda. B.N.P., Collection Baluze, vol. 107, fòlis 474-475, Còpia deth sègle XVII. R.A.H., colección Abad y Lasierra, vol. VI [*Cartulari de Lavaix* , sense fòliar i vol. XII, fòlis 251-252, còpia deth 1782. MARCA, Petrus de. 1688, Ap. 180, Col. 1012-1013. SERRANO Y SANZ. 1912. Pl. 479-480. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 45. PUIG I FERRETE, Ignasi. *El cartoral de Santa Maria de Lavaix: el monestir durant els sègles XI - XIII*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 1984. Doc. 5, Pl. 62-63

[135] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 48

[136] A.C.U., perg. 205. BALUZE. *Capitularia regum francorum*. 2 Vol. París: s.e., 1780. Cols. 630-632. VILANUEVA, Jaime. 1821. Ap. 26, Pl. 288-290. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 45, 48. BARAUT I OBIOLS, Cebrià. «Els documents dels anys 1010-1035, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell». *Urgellia*, 4 (1981). Doc. 350, Pl. 61-63

mès lèu eth heired e eth mau temps que non pas ua presumpta milicia aranesa:

"[Tota], *post mortem Suniarii et fratrum suorum, quia vidua et sine filiis remansit, missit ad Castellam per nePòtem suum nomine Guillelmum Isarni, quem genuerat Isarnus prefatus ex concubina; qui erat in curia regis Sancii avunculi sui. Illo vero veniente cum magno exercitu dato sibi a rege prefato, Mauri qui ocuupaverant comitatum Pampilone totum, fugerunt vieti ab eo. Quem occiderunt homines in Aran eo quod terram illam vendicabat, quia pater et ayus ejus, et precipue Atho episcopus, frater Bernardi comitis, possederant, et pro eo quod jure hereditario eam terram expetebat dixerunt intra se: Ilie est heres, venite, occidamus eum et habebimus hereditatem ejus. Qui adhuc, heu proh dolor, suat sine domino".*[137]

"*Toda*, dempús dera mòrt de *Sunyer* e des sòns frairs, dat que demoraue veude e sense hilh, hec a cercar en Castelha eth sòn nebot nomentat *Guillem Isarn*, eth quau auie estat engendrat peth prenomentat *Isarn* d'ua concubina e se trapaue ena còrt deth Rei *Sanç*, eth sòn oncle. Aguest, tornant damb un nombrós exèrcit que li auie estat dat per abantes mentat Rei, hec a húger malmessi es musulmans qu'aucupauen era totalitat deth comdat de Pamplona. [Ath mentat comde] lo auciren uns òmes en Aran perque reclamaue aquera tèrra dat qu'es sòns pair, pairin, e, en especiau, eth Bisbe *Ató*, frair deth Comde *Bernat*, l'auien posseïda, e coma que reclamaue aquera tèrra basant-se en dret ereditari, [es aranesi] comentèren entre eri: "Eus ací er ereu, venguec, aucint-lo e em-nos damb era sua eretat". Aguesta ei era causa pera quau [es aranesi], òh dolor!, se trapen encara aue sense senhor."

Tornant ath bisbat, *Ató* e era sua hemna *Cenó* damb eth sòn hilh *Garcia*, e *Adalmà* damb *Genebona* e eth prèste *Apó*, convidèren a *Borrell*, Bisbe de Ribagòrça e Sobrarbe, entà consagrar era glèisa de Santa Maria de Coll, vesia de Ròda (La Pòbla de Ròda, Baisha Ribagòrça) en aunor de Santa Maria, Sant Pere e Sant Esteve, e la dotèren damb libres, ornaments liturgics e bens immòbles, causa que tanben heren d'auti fidèus, damb data 5 de mai der an 1018. En aguest document se documente era vacanta en comdat e ua dobla pretension ath madeish: *"regnante Sancioni, rege expectante"*, demorant Rei[138]. Pòc temps dempús, e mès concrètament en octobre consagre tanben era glèisa de Serradui (La Pòbla de Ròda, Baisha Ribagòrça): *"anno II regnante Sancio rex in comitatum Ripachurzensem"*[139]. Ar an següent ua ena val de Puértolas, en Sobrarbe. Uns ans mès tard, en 1023, es sarraïns retrocediren definitiuament enquiara sèrra deth Castell de Llaguarres cremant temples e violant autars. *Borrell*, consagrèc era glèisa de Santa Maria de Nocelles (La Pòbla de Ròda, Baisha Ribagòrça), qu'er Abat *Galí* d'Ovarra (Beranui, Baisha Ribagòrça) reconstruic: *"in valle Nocelias quam gens Sarracenorum destruxit et ad*

[137] R.A.H., *Cartoral d'Alaó*, fòlis 103v - 104. Còpia deth sègle XIII. B.C., Reserva, ms. 729. Còpia deth sègle XVIII. B.C., Reserva, ms. 426. Còpia deth sègle XIX. ABARCA, Padre Pedro. «Reflèxión sobre la unión de Sobrabe y Ribagòrça con la Corona». *Los reyes de Aragón en Anales Históricos distribuídos en dus partes al Rey N. Señor en su Consejo de Aragón*. Madrid: Imprenta Empèrial, MDCLXXXII. Cap. II. PASQUAL. *Sacrae antiquitatis Cathaloniae monumenta. Vol. X*. S.l.: s.e., s.d. Pl. 619. LLOBET. *Colección diplomática de Gerri*. S.l.: s.e., s.d. Apendix I, doc. 5. *España Sagrada. Vol. XLVI*. Madrid: s.e., 1836. Ap. XXXVI, Pl. 323-329. SERRANO Y SANZ. 1912. Pl. 56, 391. VALLS I TABERNER, Ferran. *Els origens dels comtats de Pallars i Ribagòrça*. Barcelona: s.e., 1918. (Estudis Universitaris Catalans, IX). Pl. 22. VALLS I TABERNER, Ferràn. «Una antiga relació histórica Ribagorçana». *Estudis Universitaris Catalans*, Volum XII (1927). Pl. 458-460. IBARRA Y RODRIGUEZ, Eduardo. «La reconquista de los estados pirenaicos hasta la muerte de Don Sancho el Mayor (1034)». *Hispania*, nº VI (1942). Pl. 49. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. «El Valle de Arán y la expansión ultrapirenaica de la Corona de Aragón». *Ilerda*, 10-11 (1949), Pl. 38. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1950-52, Pl. 20, 22, 24. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 47

[138] SERRANO Y SANZ. 1912, Pl. 484. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 50

[139] PASQUAL, Jaime. 1785. Pl. 91. PEREZ DE URBEL. *Sancho el Mayor de Navarra*. Madrid: s.e., 1950. Ap. II, num. 17

heremum perduxit et sanctam Dei ecclesiam atque omnia Nautaria qui erant violavit atque comminuit... anno nono decimo regni Sancioni regis prolis Garsie", reivindicant era potestat episcopau sus es rendes eclesiastiques, ei a díder, dèumes, primícies, oblacions e defuncions. Eth prèste *Albí* la dotèc damb ua tèrra jos Alsamora (La Pòbla de Ròda), membres dera família *Lierp* o *Vilanova* damb er oratòri de Sant Martí, ath desus de Torrueco (La Pòbla de Ròda), damb dèumes, primícies, ua eretat en Vilanova (La Pòbla de Ròda), defuncions e oblacions e *Longobard de Torrueco* liurèc era capela de Sant Miquel de Castellar (La Pòbla de Ròda) damb es drets parroquiaus[140].

Ath pòc temps, e mès concrètament er an 1025, era arribada dera dinastia pamplonesa facilitèc un moment de respir ara mitra Ribagorçana, situacion que se profitèc tà restaurar era sedença de Sant Vicenç (La Pòbla de Ròda, Baisha Ribagòrça) e trincar es ligams de dependéncia proclamant-se "bisbes pera gràcia de Diu dera santa glèisa de Ròda", e assolidar era possession deth Sobrarbe[141]. Ja tar an següent eth Comde de Pallars Jussà *Ramon III (IV)*, dempús d'assegurar Montayana (Areny de Noguera, Nauta Ribagòrça), portèc era termièra enquiara carena deth Montsec (Girbeta), endret que ja non superarie jamès dauant era crisi intèrna e era possada des vesins. *Borrell*, Bisbe de Ribagòrça e Sobrarbe, consagre era glèisa de Sant Martí de Montanyana. Eth Comde i interven personaument e era corresponenta acta data *"regnante Raimundo comite"*, causa qu'afavoríc eth domèni deth pallarés ena Terreta (Nauta Ribagòrça)[142].

Era arribada d'*Arnulf*, Bisbe de Ribagòrça e Sobrarbe, procedent de Bordeu, comportèc segurament era coneishença de naues formules medicinaus e eth desvolupament deth prumèr espitau er an 1027, dera canonica que, segontes er inventari primitiu, sonque auie dús lhèts[143]. Ja en 1035, era trobalha en Estada e eth traslat a Sant Vicenç e Sant Valeri de Ròda des relíquies de *San Valerio*, Bisbe de Zaragoza, dèren gran renòm ara restauracion dera catedrau, que finaument *Arnulf*, consagrèc per segon còp a precs des proòms dera *civitas*, encapçaladi peth Senhor *Miró Galí, Unifred, Altemir* e auti boni òmes, constant coma veritables promotors e protagonistes dera reconstruccion. Era sua dotacion includís es donacions hètes enquia alavetz: es dèishes fundacionaus de *Ramon III*[144] e era sua hemna *Garsenda*[145], Comdes associadi dera Ribagòrça, e eres deth sòn hilh, eth Comde *Unifred* de Ribagòrça; eth present dòt deth Bisbe *Arnulf*, damb ornaments liturgics (registre teishits provinents de regions luenhanes (sirians, bizantins, fatimites)), damb primícies e oblacions, era glèisa de Sant Miquel deth Palau (Graus, Baisha Ribagòrça), conjuntament damb eth *palacium* e es alòus[146].

Pòc temps dempús e mès concrètament ath cap de cinc ans, ena convinença entre eth Comde de Pallars Jussà *Ramon III (IV)* e eth Comde d'Urgell *Ermengol III* peth castèth de Llimiana (Pallars Jussà), apareish vòra *Arnulf* er ardiaca de Llimiana, a qui siguèren confiades

[140] SERRANO Y SANZ. 1912. Pl. 465, 487. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 50

[141] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996, Pl. 47

[142] SERRANO Y SANZ. 1912, Pl. 489. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 50

[143] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 396

[144] Hilh gran d'Unifred I, Comde de Ribagòrça, e Toda d'Aragón

[145] Hilha de *Guilhem Garcia I*, Comde de Fesenzac (Armanhac).

[146] R.A.H., Colección Abad y Lasierra, vol. XV, fòlis 167-170, còpia de 1772. R.A.H., Colección Abad y Lasierra, vol. XV, fòlis 195-198, còpia de 1772. R.A.H., Colección Abad y Lasierra, vol. XXI, fòli 107, còpia parciau en facsímil de 1772. R.A.H., Colección Traggia, vol. VIII, fòli 22, còpia parciau de 1788. B.C., Reserva, ms. 729, PASQUAL. *Sacrae antiquitatis Cathaloniae monumenta. Vol. VIII*, Pl. 318-320, còpia parciau deth sègle XVIII. VILANUEVA, Jaime. *Viaje literario a las iglesias de España. Tomo XV.* Madrid: Imp. de Fontanet, 1851. Ap. LI, Pl. 306-307. ORDENIG I MATA, Ramon. «Inventari de les actes de consagració i dotació de les esglésies catalanes III. Anys 1000 - 1050». *Revista catalana de teologia*, VIII (1983). Doc. 146, Pl. 429-433

[147] COY I COTONAT, A. *Sort y comarca Noguera Pallaresa*. Barcelona: s.e., 1906. Pl. 84. BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 74

es conflictiues tèrres palhareses, mès sonque ei ua conjectura[147]. Mès eth dia 17 de sèteme der an 1040, tot e era possada que supausèc era naua dinastia pamplonesa, finaument *Ramiro I,* Rei d'Aragón e Comde de Ribagòrça, dempús der assessinat deth sòn frair *Gonzalo I,* auie eretat es Comdats de Sobrarbe e Ribagòrça, e acostumat coma ère a dispausar des rendes eclesiastiques, metec fin ara reviscolada dera sedença de Ròda ja que s'apropièc des dèumes parroquiaus e er auviatge diocesan, tot legalizant era situacion anticanonica en hè-se feudatari des Bisbes d'Urgell, as quaus restituíc enes sues pretensions jurisdiccionaus e a requeriment deth Bisbe *Eribau,* en castèth de Llaguarres (Baisha Ribagòrça), reconeishie era pertinença ara glèisa d'Urgell des territòris de Ribagòrça, Gistau e Ròda, qu'auien estat sostrèti deth domèni d'aguesta injustament peth sòn pair eth Rei *Sancho Garcés III el Mayor,* e ordenaue que li siguessen retornadi: *"Notum sit omnibus hominibus qualiter venit Eribaldus Urgellensis episcopus ante domnum Ranimirum regem in locum castrum de Laquez et ibi querelavit se prefatus episcopus ante jamdictum regem de episcopatu Ripacurcense, eo quod injuste abstulerat pater ejus Sancius rex predictum episcopatum Ripacurcensem atque Iestabiensem de jure et dominatione atque diocèsi ecclesie Sancte Marie sedis Urgellensis... Preterea ego Ranimirus rex dono atque concedo et trado in jus et diocèsim predicte sedis ecclesie perpetue virginis Marie terram illam que a paganis diu fuit detenta, postea, Deo juvante, a Christianis est in diebus patris mei domni Sancii regis recuperata, illam scilicet terram que dicitur Rota, cum omnibus sibi pertinentibus que nunc habet et deinceps habitura est, denique sub jugo trado predicto episcopo atque succesoribus suis in sede jamdicte sedis Sancte Marie matris ecclesie degentibus et jure eorum in perpetuum accipio atque trado, ut pleniter ordinent atque disponant, et cum Dei adjutorio sit illis detinendum et possidentum et Dei cum timore dispensandum atque regendum sine cujuspiam inquietatione aut contradictione; ita ut nec ego nec ullus successorum meorum atque nullus princeps, nullus comes, nullus judex, neque ulla magna parvaque persona, aliquam vim aut invasionem facere auderet aut unquam in eodem episcopio facere presumat...".* Era diocèsi auie de víuer grèus transtorns comportant un long periòde de subordinacion a Urgell, damb era pèrta tanben des parçans guanhadi mès enlà deth Cinca, territòris deth Sobrarbe, dempús d'un durador plet damb es Bisbes de Jaca er an 1044[148]. Aguest madeish an, era sagristia de Ròda cònste que siguec fondada per *Arnulf,* Bisbe de Ribagòrça, eth quau li assignèc vinhes jos Ròda, ja que coneishem qu'*Ató,* prèste de Pardinella (Beranui, Baisha Ribagòrça), escriuec un document a precs de *Galí Gisbal,* Sagristan de Ròda[149].

Ath cap de fòrça temps, *Arnulf,* dediquèc Sant Fèlix d'Aïnsa, er an 1061, causa qu'indique aumens era continuitat de relacions damb eth monastièr de San Victorián d'Assan (Sobrarbe)[150]. Eth Bisbe siguec mantiengut en cargue, enquiath 1064/5, en qu'eth nau monarca, *Sancho Ramírez*[151], Sobiran d'Aragón e Comde de Ribagòrça, lo substituíc per *Salomó,* monge deth convent de Ripoll, damb era anuència papau[152]. *Arnulf* non siguec pas expulsat deth bisbat senon que se retirèc tara segona sedença de Llesp (El Pònt de Suert, Nauta Ribagòrça); atau ac da a enténer era sua estada a on *Ramon Baró* de Sas (Nauta

[148] A.C.U., Perg. 331. A.C.U., Perg. 332. Còpia deth sègle XIII. A.C.U., *Liber dotaliorum ecclesiae Urgellensis*, vol. I, doc. 574, fòlis 183 - 183v. Còpia deth sègle XIII. MARCA, Petrus de. 1688, Ap. 219, cols. 1068-1069. PUJOL I TUBAU. «De paleografia visigotica a Catalunya. El códex de l'Apòcalipsi, de Beatus, de la catedral d'Urgell». *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, IV (1917). Pl. 16-18. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 63-64. BARAUT I OBIOLS, Cebrià. «Els documents dels anys 1036-1050, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell». *Urgellia*, 5 (1982). Doc. 525, Pl. 62-63

[149] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 84-85, 396

[150] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 48

[151] Hilh de Ramiro I, Rei d'Aragón, e Gilberga Ermessenda de Bigòrra

[152] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 68. BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 36

Ribagòrça), hilh de *Matrona*, dèc ath monastièr de Lavaix er an 1065, er alòu damb eth sòn dèume qu'auie per compra e quaussevolh dret ena parròquia d'Asserant, entre eth mont Erir e era Carbonera (Nauta Ribagòrça); en siguèren testimònis principaus *Arnuf, "Arnulfus qui nutu Dei fui episcopus, sum testis"* e eth clèrgue *Pere*[153].

Era restitucion des bens e es dèumes, es primícies e es oblacions, es plets e toti es censi d'aguesti, damb vinhes, peisheus, bòsqui, garrigues, aigües, entrades e gessudes usurpadi pes sòns auantpassadi permetec a *Sancho Ramírez*, Rei d'Aragón e Comde de Ribagòrça, er an 1068, dempús d'encomanar eth sòn reiaume ara catedra de Sant Pere, restaurar era sedença de Ròda, que se trapaue en un lamentable estat e cedic era *civitas* ath Bisbe *Salomó*, integrament, enes antiques prerrogatiues e per açò li reconeishec es drets envaïdi e concultadi *"que sedes, occulto Dei judicio olim a paganis invasa et pene destructa suoque penitus honore nudata, nomen solummodo dignitatis retinebat sed privilegio Pòntificalis apicis omnino carebat"*, damb es tèrmes qu'auie en temps deth sòn pairin e deth sòn pair, distinguint dues regions separades pera serralada deth Turbó: era zòna montanhosa pirenenca nomentada *Sueper Aras* o simplement *Montanis*, des dera carena, e er airau tradicionau de repoblacion enes Pre-pirenèus, era *Marchia* enquias futurs territòris de Tamarit (Llitera) e Monzón, e tot açò enquiath Cinca. Eth privilègi parle de restaurar ua sedença que "sonque sauvaue eth nòm", de manera qu'eth Rei dotèc era catedra episcopau damb era nauta senhoria dera madeisha ciutat de Ròda; d'aute costat, unic ara canonica es abadies d'Alaó, Barravés (Vilaller, Nauta Ribagòrça) e Cavallera damb era glèisa de Santa Liestra (Baisha Ribagòrça), confirmèc es antics dèumes territoriaus e onze excusadi (*"in Speluncham Armentare"* (Foradada, Baisha Ribagòrça); un excusat, damb es sòns hilhs e pertinences, qu'auie en *Aniscles* (Benasc, Nauta Ribagòrça), e rejunhec es impòsti parroquiaus des alòus reiaus en tot eth país des dera Noguèra Ribagorçana enquiath Cinca, e des de Benasc (Nauta Ribagòrça) enquia Benavarri (Baisha Ribagòrça) dehòra des apertanhents as monastièrs, e un nombre igual de capmasi. Vedem donques coma en aguesti moments ja non se hèr cap tipe de referéncia ath territòri aranés e ara sua incorporacion ad aguest bisbat de Ribagòrça, confirmant donc ja era inclussion d'aguesta demarcacion laguens deth bisbat de Comenges. Açò ei corroborat er an 1074, quan er ardiaconat de Pallars (Val dera Noguèra Ribagorçana) non includís Aran; aguesta circonscripcion inestabla, siguec confiada as prepòsits de Ròda[154].

Vedem coma comencen es problèmes laguens deth bisbat ja que damb data 20 de març de 1074, eth Papa *Gregorius VII*, non gòse de decidir sus es quèishes que li hège *Sancho Ramírez*, Rei d'Aragón e Comde de Ribagòrça, contra eth Bisbe *Salomó* de Ribagòrça, per tracta-se d'un absent, que non podie defené-se, e pera abséncia deth legat, que non podie informar; confiant en enviament d'un nau legat que poderà resòlver era qüestion[155]. Mès ja entre es ans 1074/5, es dus Bisbes de Ribagòrça se rebellèren contra *Sancho Ramírez* e aguest demanèc a *Gregorius VII* que les deposè-se per pòc competens. *Salomó,* Bisbe de Ribagòrça, siguec destituït e se retirèc ath sòn antic monastièr de Ripoll, a on viuec mès de vint ans[156], ja qu'er an 1095 a requèsta de *Pedro I*[157] *el de Huesca*, Rei d'Aragón e Pamplona,

[153] C.S.M.L., 28. PASQUAL, Jaime. 1785. Pl. 98. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 67-68

[154] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952 ,Pl. 69-70. BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996, Pl. 36, 42, 46, 75, 81, 386, 389

[155] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 71-72

[156] VILANUEVA, Jaime. 1821. Pl. 191. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 72

[157] Hilh de Sancho Ramírez, Rei d'Aragón e Navarra, e Elisabet d'Urgell

Comde de Ribagòrça e Sobrarbe, e deth Bisbe de Ròda, hec un repòrt sus er estat dera diocèsi soslinhant era totau subjeccion de San Victorián d'Assan (Sobrarbe) e d'auti annexe.

Eth bisbat de Ròda (sègles XI-XII):

Ja en 1076, eth legat *Amat d'Oloron* (Béarn) proporcionèc era eleccion canonica de *Ramon Dalmau* aplegant tot un concili en Terrantona (Baisha Ribagòrça), a on semble que ja demore era Val d'Aran definitiuament incorporada ath bisbat de Comenges[158]. Se l'emportèc tà Roma, a on obtienguèc era consagracion deth candidat e dus documents: eth prumèr, un privilègi papau de reconeishement definitiu d'existència pera sua sedença de Ròda, que li dec ua personalitat dehòra de discussion e eth segon ua carta de *Gregorius VII* ath Rei *Sancho Ramírez,* d'Aragón, Navarra e Alava, Comde de Ribagòrça, plia de laudances e d'aprobacions pera sua conducta e recomanant-li ath Bisbe, de qui elogie era sua fidelitat ath Rei[159]. Er episcopat de *Ramon Dalmau*, signifiquèc era possada definitiua deth bisbat e dera canonica.

Siguec eth prumèr en nomentà-se Bisbe de Ròda en compdes de Bisbe de Ribagòrça. Ja er an 1078, ua letra de recomanacion ath monarca, era mòrt deth Bisbe *Arnulf* e es gestions deth legat *Ricard* en Ripoll lo confirmèren en cargue e redrecèc era vida monacau en Alaó metent coma Abat ath monge *Bernat* de San Victorián d'Assan, preocupant-se de rehèr er auviatge alaonés trametent legats a *Guiu* de Sapeira tà qu'anèsse tath monastièr d'Alaó e hè-se dret der alòu de Sant Esteve de Barreda (Nauta Ribagòrça), que retenguie injustament des de hège temps. Atau madeish ath cap de dus ans e mès concrètament en mes d'agost de 1080, eth Bisbe *Ramon Dalmau* de Ròda, desirós de fonamentar era antiquitat e per tant era independéncia dera sedença de Ròda dauant dera d'Urgell, damb eth conselh de *Sancho Ramírez*, des clèrgues e des barons, identifiquèc Tolba damb era mitica d'*Ictosa* e la restaurèc ena glèisa de Santa Maria deth Pui (o de Tolba, Baisha Ribagòrça) e ac volec corroborar mejançant era celebracion d'ua amassada de tot eth bisbat (es vesins deth torn e d'autes viles la dotèren damb es sòns bens personaus. Eth canonge *Folc* damb era ajuda deth prèste *Altemir* s'encuedèc dera reconstruccion, mès era glèisa demorèc abandonada dempús dera sua mòrt). Coma sigue qu'eth bisbat de Ròda prenguec ua extension considerabla e se reformèc era estructura catedralícia, a compdar dera idia de direccion centralizada e d'impulsar era vida comunitària, sorgic eth besonh de crear ues subdivisions administratiues e pastoraus que, d'acòrd damb era tradicion, siguèren confiades as ardiaques[160]. Siguec eth qui plantegèc eth futur traslat dera sedença cap a zònes mès planères. Ar an següent, er ardiaconat de Pallars, demarcacion inestabla, passèc as Abats deth monastièr d'Alaó. Atau donques, eth prestigi de *Ramon Dalmau*, Bisbe de Ròda, anèc en aument damb motiu dera arribada en 1085 de *Pedro I*, Comde de Ribagòrça e Sobrarbe, en tot qu'assolidaue eth bisbat e reformaue es sues institucions de tau manèra que se lo consideraue coma era unica persona que podie hèr ombra ar alavetz totpoderós legat *Frotard de Tomeres*. Tà deseme deth madeish an, *Sancho Ramírez*, Rei

[158] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 49

[159] KEHR, Paul. *El Papado y los reinos de Navarra y Aragón*. Zaragoza: s.e., 1945. (Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón, I). Pl. 114-116. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 73

[160] A.C.L., Fons de Ròda. Còpia deth sègle XII. CANAL, La. *España Sagrada. Vol. XLVI*. Madrid: s.e., 1836. Ap. II, Pl. 227-229. LLADONOSA I PUJOL, Josep. *Història de Lleida*. 1 Vol. Tàrrega: F. Camps Calmet, Editor, 1971-74. Pl. 52-53, Núms. 23, 24, 25.

d'Aragón, Pamplona e Alava, confirmèc mejançant un precèpte reiau era acta de dotacion definitiua dera catedrau de Sant Vicenç de Ròda, autrejant era libertat d'aquerir e d'aprisiar en tot eth sòn reiaume e damb era cession dera abadia de Sant Andreu de Barravés *"in valle Arravensi"* ara sedença episcopau. Cònste qu'Aneto (Montanui, Nauta Ribagòrça) ère integrat ara val *Super Salientis*. Balhèc tanben en alòu eth castèth d'Aguilaniu (Graus, Baisha Ribagòrça), damb toti es sòns tèrmes e pertinences atau coma era fortalesa de Castelló de Tor (El Pònt de Suert, Nauta Ribagòrça) damb era vila de Llesp *"donamus Sancto Vincentio martiri glorioso castrum et vilam quod dicitur Castellon Ator cum omnibus suis pertinentiis et vilam que dicitur Collo cum omnibus suis pertinentiis et vilam que dicitur Lesp cum omnibus suis pertinentiis"* e eth castèth e glèisa parroquiau dera Ametllera (Lasquarri, Baisha Ribagòrça). Dotèc tanben era mentada canonica damb ua almúnia enes Torres deth Rei, es rendes dera quau siguèren assignades ath cargue deth sagristan deth temple de Santa Maria de Benavarri (Baisha Ribagòrça)[161].

Dus ans mès tard, en aplec de Pentecòsta, *Ramon Dalmau*, Bisbe de Ròda, obtenguec de *Sancho Ramírez*, ua disposicion segontes era quau reconèishie que tant eth coma es sòns pairs-sénhers obrèren contra justícia, de manèra que prometec respectar es futures eleccions canoniques des Bisbes a pervier. En aguesta concession jurisdiccionau rau, era grana importància politica dera canonica en avier. En an 1091, *Ramon Dalmau*, auec d'acceptar era constitucion d'ua grana abadia en Alaó exempta dera sua autoritat a San Victorián d'Assan mès, ar an següent, recebec era confirmacion deth legat papau e Cardenal, *Gualter d'Albí,* dera disposicion signada per *Sancho Ramírez,* en 1087, assegurant era independéncia dera glèisa de Ròda[162].

Ja dus ans dempús, er antic Abat *Iquila* de Sant Andreu de Barravés compareish coma Prior ena nomentada constitucion cibària dera canonica de Ròda a on es ardiaques siguèren consideradi dignitats majors dera canonica catedralícia de Ròda, e coma taus auien de subvenir as despenes, aumens d'ua festivitat ar an. Aguest madeish an pugèc enquia Sant Andreu de Barravés *Sancho Ramírez,* acompanhat des nòbles Ribagorçans entà pregar ar apòstol era intercession pera estabilitat deth reiaume e era sua salut, confirmant era dotacion deth 1085[163].

Er exercici d'aguesta practica portèc quauques complicacions ja qu'en 1096, *Llop Fortunyons de Biscarra*, Bisbe de Ròda, renoncièc ath cargue[164].

Pògui ans dempús s'acabe de perfilar eth sòn airau d'influéncia ja que mejançant ua Butla, obtienguda peth Bisbe de Huesca en 1098, balhada per *Urbanus II,* se li adjudicauen ad aguesta diocèsi es territòris de Bielsa (Sobrarbe) e Gistain (Sobrarbe) e es comprenudi entre eth Cinca e er Alcanadre[165].

Ponç, nau Bisbe de Ròda, requectèc deth nau Pòntífex, *Pasqual II,* er an 1100 un privilègi confirmatòri des limits diocesans qu'anauen des deth Cinca e Barbastro enquia mès enlà de Lavaix e Almenar (Segrià)[166]. Sonque a compdar deth sègle XII era separacion de Ròda e d'Urgell siguec un hèt consumat e irreversible, dempús que *Pedro I*

[161] VILANUEVA, Jaime. 1851, Pl. 189-190. RAMOS I MARTINEZ, Maria Lluïsa»Castells i edificacions militars de la Ribagòrça anteriors al 1300". *Catalunya Romannica*. Vol. XVI (La Ribagòrça). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996. Pl. 69. BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 80, 142, 161, 163, 321, 372, 389, 398

[162] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 49, 389, 398

[163] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 42, 49, 72, 74-75, 80-81, 85, 87, 89-91

[164] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 72

[165] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952 , Pl. 76

[166] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 49

el de Huesca, Rei d'Aragón e Navarra, Comde de Ribagòrça, dèc dus decrèts, hèn er istoriau deth traslat dera Sedença de Ròda a Barbastro (Huesca) e dera adjudicacion des tèrmes de Lleida enquiar Alcanadre, maugrat que se trapen encara en mans des arabs. Proporcionèc ara vielha diocèsi ribagorçana ua possada considerabla, de manera qu'*Ot*, Bisbe d'Urgell, auec d'acontentà-se damb un judici celebrat dauant era cúria deth monarca, sense resultats.

Eth bisbat de Ròda-Barbastro (sègle XII):

Conquerit Barbastro, eth Bisbe *Ponç* de Ròda e Barbastro, consagrèc era naua sedença ara Mair de Diu, la dotèc, organisèc era canonica damb eth traspàs de dignitats, regulèc es sòns drets e era administracion eclesiastica e i afavoric era arribada de monastièrs horans entà suplir es mancances pastoraus (1101)[167]. Pòc temps dempús, er an 1103, *Ponç*, dediquèc era glèisa de Fontova (Baisha Ribagòrça) e ath següent era de Llert[168]

Ramon Guilhem[169], nau Bisbe de Ròda-Barbastro, en 1105, consagrèc eth temple de Santa Maria d'Aler (Benavarri, Baisha Ribagòrça). Imbuït per ideaus reformistes mès mancat de tacte e dilhèu d'energia, volec impausar eth dret eclesiastic a toti per iguau, coma ara as Comdes de Pallars, acostumadi coma eren a gaudir des rendes religioses en sòn pròpi benefici. Quan quauqui barons s'encomanèren a *Ot* d'Urgell, exigic es madeishes condicions. Atau madeish requectèc un important privilègi de *Pasqual II* er an 1110, que presente per prumèr viatge era teoria dera hugida des Bisbes de Lleida as montanhes de Ròda, e per tant li siguèren atribuïdes es antiques parròquies ath meddia d'Isona (La Conca Dellà, Pallars Jussà) e Fonts, damb es ciutats de Balaguer (Noguera), Tamarit (Llitera) e Fraga (Baish Cinca); en conseqüéncia, eth Papa requeric a Urgell era sua restitucion. Mès ath pòc temps, eth 1112, *Ot,* Bisbe d'Urgell, hec a valer tota sòrta de recorsi tà atrèi-se es glèises dependents deth comdat de Pallars Jussà e des sòns barons, e considerèc inacceptables es pretensions de Ròda sus eth sector de Balaguer e subjectèc eth monastièr de Lavaix[170]. A mès a mès, era estada des Bisbes de Ròda en Barbastro siguec tostemp fòrça accidentada per tau coma eth Bisbe *Esteve* de Huesca, un personatge energic, incitèc ara rebellion des nòbles e ar an següent, ath dauant d'un exèrcit expulsèc de Barbastro a *Ramon Guillem.*

Un viatge artenhuda ua cèrta estabilizacion en 1117, era collaboracion damb eth Bisbe de Ròda, reportèc a *Ramon Pere II* d'Erill era senhoria dera val de Barravés, coma tanben eth contròtle des monastièrs de Sant Andreu de Barravés e de Santa Maria de Lavaix. S'estipulèren a favor de Sant Andreu es dèumes des vals de Barravés e de *Supersalientes*, era quarta part deth feu de Viuet, era cinquaua fraccion des drets deth mercat de Vilaller (Nauta Ribagòrça) que deuie èster eth lòc a on se celebraue eth mercat de Barravés, activitat que se desvolopèc damb era vinculacion d'Aran ara corona catalano-aragonesa e er amontanhatge des arramades damb era proteccion armada deth Senhor d'Erill contra quaussevolh òme. Ar an següent, er ardiaconat de Pallars, demarcacion inestabla, siguec confiada as prepòsits de Lavaix.

Aguest ahèr se resolvec eth 1133 quan *Alfonso I*[171] *el Batallador*, Rei d'Aragón e

[167] VILANUEVA, Jaime.1821. Ap. 70, 71. ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 78

[168] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 49

[169] Possible hilh de Guilhem V e Matilde, Comdes de Tolosa

[170] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 49,51, 62, 74

[171] Hilh de Sancho Ramírez, Rei d'Aragón e Navarra, e Felícia de Roucy

Navarra, Comde de Ribagòrça, confirme era restitucion dera seu de Barbastro ath Bisbe de Ròda-Barbastro[172]. Era ordenacion de *Ramiro II*[173] *el Monje*, Rei d'Aragon e Navarra, Comde de Ribagòrça e Bisbe de Ròda-Barbastro, eth dia 7 de sèteme der an 1134, hec trontolhar seriosament es relacions damb era cúria Ppntifícia e metec en perilh era autonomia electiua.

Es boni oficis der Arquebisbe de Tarragona, permetèren sauvaguardar aguest sistèma e vincular definitiuament eth bisbat de Ròda ara restaurada archidiocèsi de Tarragona. Atau, er an 1136, eth clergat e eth pòble de Ròda, canonges, Abats e nòbles, s'adrecèren a *Oleguer* notificant era eleccion de *Gaufred* coma prelat d'aguesta sedença e suplicant era sua consagracion. Sabem qu'en aguestes dates er ardiaconat de Benasc (Nauta Ribagòrça) patie d'ua implantacion dèbil; en principi ère centrat ara glèisa parroquiau de Campo (Baisha Ribagòrça). Aguest Bisbe de Ròda-Barbastro, auec un especiau suenh dera canonica de Sant Vicenç e dera vida des capitulars, regulant eth dia 8 de sèteme de 1139 es racions que, igual qu'es Ardiaques, eth Prior de Sant Andreu de Barravés auien d'aportar ara mensa conventuau ena festivitat dera Epifania deth Senhor[174].

Atau madeish tanben er an 1140, se resòl d'ua forma definitiua eth tèma des limits entre es dues diocèsis damb era signatura dera concordia entre es Bisbes *Gaufred* de Ròda-Basbastro, que se vedec obligat e *Pere Bèrenguer* d'Urgell, jos era autoritat de *Guillem*, Arquebisbe d'Arlès e legat apostolic, damb eth conselh d'*Arnau Mir I*[175], Comde de Pallars Jussà, *Artau III*[176], Comde de Pallars Sobirà, de *Pere Ramon II* d'Erill, des Abats de Tavèrnoles (Les Valls de Valira, Alt Urgell) e de Lavaix, e en presséncia des ardiaques d'Urgell e Ròda e fòrça d'auti, en vertut dera quau cedic lèu tot er ardiaconat de Pallars a mès de reconèisher era sua autoritat en tèrres Ribagorçanes regentades pes Comdes de Pallars e d'Urgell e siguèren atribuïdes a Urgell es glèises de Senet (Vilaller, Nauta Ribagòrça) e es des vals de Senyiu (Montanui, Nauta Ribagòrça) e de Boí (Nauta Ribagòrça), es de Sant Martí d'Areny (Nauta Ribagòrça), Sant Esteve de la Sarga (Pallars Jussà) e de Girbeta, e totes es autes dependents deth comdat de Pallars que se trapauen ar auta banda dera Noguerola (Esplugafreda (El Pònt de Montanyana), Nauta Ribagòrça), a cambi d'ua pau duradora damb era mitra d'Urgell, qu'explicitament reconeishie eth traspàs a Lleida[177].

Mès encara er an 1148, *Guillem Pere de Cornudellla i de Ravidats*[178], nau Bisbe de Ròda-Barbastro, a de cedí Bielsa (Sobrarbe) e Gistau (Sobrarbe) ath bisbat de Huesca, ben que ne eth, ne es successors, deisheren de lutar jamès en futur[179].

Mès, e ja tà finalizar, auem constància qu'en 1174, *Arnau de Preixens*, Bisbe d'Urgell, non considerèc era separacion deth rèste de territòris Ribagorçans coma un hèt consumat, senon que continuèren reclamant era subjeccion des antics *pagi*, qüestion que metec en mans der Arquebisbe de Tarragona, e enquia sollicitèc er arbitratge papau: *"Rotensis quoque ecclesia et eclesiis de tota*

[172] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 51, 58, 60, 75, 81
[173] Hilh de Sancho Ramírez, Rei d'Aragón e Navarra, e Felícia de Roucy
[174] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 50, 72, 75, 80
[175] Hilh d'Arnau Ramon I, Comde associat de Pallars Jussà, e Almodis
[176] Hilh d'Artau II, Comde de Pallars Sobirà, e Eslonça Martínez

[177] A.C.U., Perg. 928. PASQUAL, Jaime. 1785. Pl. 62. VILANUEVA, Jaime. 1851. Ap. 9. Pl. 199-200. BARAUT I OBIOLS, Cebrià. «Els documents dels anys 1101-1150, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell». *Urgellia*, 9 (1988-89). Doc. 1469, Pl. 273-274
[178] Hilh de Pere Gausbert e d'Orraca de Ravidats
[179] BOIX I PÒCIELLO, Jordi. 1996. Pl. 50

Riparcurcia"[180].

El bisbat de Comenges (sègles XI a XVI):

Deth Capítol qu'existie possiblement abantes deth sègle XI, non se sap quan siguec instituït, non coneishem es sòns poders, es sues rendes. Non ei pas segur que *Bertrand* sigue eth fondador, ja que dilhèu sonque siguec reformat.

Un viatge iniciada era crisi der an 1017 ena Ribagòrça, podem supausar qu'era vinculacion d'Aran damb Comenges s'anarie estretint, encara que non auem ne ua soleta dada fiabla sus aguest periòde, ja qu'era madeisha demarcacion de Comenges non se ve deth tot afermada e encara mens consolidada, per tant auem ua etapa qu'oscillarie entre eth 1017 e apruprètz eth bisbat d'*Arnulf* de Ribagòrça que morie en 1064/5, a on se reflectirie eth cambi d'Administracion eclesiastica per part dera Val d'Aran.

Dilhèu, as dificultats patides a compdar deth 1003 pes Comdes de Ribagòrça entà sostier ua sedença episcopau non subjecta ara primacia d'Urgell[181] se higie era puishança e eth prestigi que se deriven dera actuacion de *Bertrand de l'Isle Jourdain* ath capdauant dera de Comenges cap a finaus de sègle. Andús factors, combinadi damb era resisténcia mostrada pes aranesi envèrs era casa comdau Ribagorçana, deguèren determinar er ingrès o, dilhèu melhor, eth retorn ara jurisdiccion episcopau dera futura ciutat de Sant-Bertrand.

Era Sedença de Comenges la restaurèc *Bertrand de l'Isla* (1083 - 1123), que siguec canonizat eth 1222. Pendent aguesti cinc-cents ans, eth territòri dera antica diocèsi de *Lugdunum,* depenie deth bisbat d'Aush.

Mès auem vist qu'era populacion suberviuec ara roïna deth 585. D'auta banda, s'era ciutat coneishec ua veritabla renaishença a compdar de mejans deth sègle XI, *Bertrand de l'Isle,* non siguec er unic arquitècte. Un estudi mès suenhat a mostrat que tanben i auec un moviment de transformacion mercat parièrament pera personalitat de d'auti Bisbes coma *Arnau Roger de Comenges* e es sòns successors.

Era pressénci a dera Catedrau ena *civitas Convenarum* abantes dera arribada de *Bertrand* permet de preguntà-se se i auie parionament un Capítol en aguesta ciutat. Era prumèra mencion de Canonges ena urbs date deth 15 d'octobre de 1105[182].

Ath principi, laguens dera diocèsi deth Midi, sonque i auie un solet Archidiaca, segon personatge e Vicari deth Bisbe, que controtlaue as Canonges e presidie eth Capítol[183]. Seguidament, aguest cargue siguec adquirit sustot per Oficiau deth Bisbe.

Es Ardiaques non s'acontentauen sonque de deféner es sòns interèssi, eri representauen parièrament ath Capítol. Èren soent arbitres enes conflictes entre eth Capítol e es Senhors o d'auti establiments eclesiastics per qüestions de possessions. Er Archidiaca podie èster tanben testimòni de donacions o de compres e dar en feu tèrres en nòm deth Capítol.

Es Ardiaques son tan nombrósi entre es Bisbes seculars qu'era foncion semble ua etapa besonhosa dera carrèra episcopau[184]. A compdar deth moment qu'eth Capítol obtenguec eth dret d'elegir as Bisbes dera

[180] Ibid. Pl. 51

[181] ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. 1952, Pl. 42-44.

[182] OURLIAC, Paul, A. M. MAGNOU. *Cartulaire de l'abbaye de Lézat. Tomo I*. París: Comité des travaux historiques et scientifiques, 1984. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France, Vol. 17). Pl. 336, Acta nº 439

[183] MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 167-168

[184] ZIMMERMANN, Michel. *En els orígens de Catalunya. Emancipació política i afirmació cultural*. Barcelona: Edicions 62, 1989. (Llibres a l'abast, 248). Pl. 147-148

ciutat, eth sòn poder deuec creisher encara qu'actuaument non se pòden mesurar, es condicions d'aguesta evolucion. Es Archidiaques non èren excludits, dera politica d'acumulacion de foncions e des ben-hèts. Peth poder e es rendes que conferie, aguesta dignitat ère fòrça cercada. Responsable dera defensa des interèssi temporaus dera Glèisa, collaborador e soent rivau deth Bisbe ena collacion des beneficis, er Ardiaca ei, apte tà exercir era foncion episcopau. Tanben pòt passar que sigue elegit pera ua sedença diferenta d'aquera a on demore.

Laguens dera jerarquia capitulara, es Canonges aucupen eth prumèr rangue. Eth nombre de 20 enquiath 1304, siguec reduït a 13 de comun acòrd entre eri e eth Bisbe aguest madeish an[185].

Eth Bisbe manifèste era sua volontat de facilitar eth sòn alotjament acordant un aniversari a toti es que reparèssen o construïssen cases capitulares per un montant de 50 liures per torn. Açò deuie concernir a mès as estatges deth ceptre e a d'auti laguens des muralhes dera vila nauta ja qu'en aguest moment es trabalhs dera catedrau auien començat sense facilitar er alotjament laguens deth clòs.

Un nombre important de dignataris deth Capítol enes sègles XIII - XIV pòrten es nòms que correspónen a lòcs deth parçan. Aguestes designacions son tanben es des senhors locaus mès o mens importants. En revenja en XV, se trapen mens denominacions semblants a endrets vesins e cèrtes famílies non figuren mès enes listes de Canonges. Es cargues capitulars èren atractius, ja que podien acumular beneficis sense demorà-i. I auie d'antuvi nau dignataris: es 6 Archidiaques laguens d'aguest orde, Gran Ardiaca o Ardiaca de Comenges (o d'Izaut), eth de Rivière (o de Nébozan), eth de Borjac (o de Sant Gaudens), eth de Frontinhac, eth d'Aura e eth d'Aran, dempús eth Sagristan, eth Gran Obrèr e eth Precèpte[186]. Venguien dempús es Canonges restants.

Ath costat des sues activitats espirituaus estrictament ligades ara sua foncion capitulara, coma assistir as ores canoniques net e dia, es Archidiaques auien d'autes causes en qu'aucupar eth sòn temps. Enes conflictes entre eth Bisbe e eth Capítol, se percep que soent son problèmes ligats damb es dèumes. A on non trapam veritables oposicions ei en plan des senhorius entre es tres poders dera ciutat[187]. Eth Bisbe ère era figura que defense ath Capítol e ara Comunautat; aguest podie èster amiat a deféner eth Capítol quan es sòns drets èren atacadi per d'auti que non siguessen eth.

Eth Capítol de Sant Bertrand de Comenges e era glèisa aranesa:

Deth sègle XII sonque coneishem dues dades concrètes:

Der an 1163 e era Butla autrejada peth Papa *Alexandre III* en favor de Gerri (Baix Pallars, Pallars Sobirà) confirmant ad aguest monastièr, entre d'autes causes, es "*decimas de toto Anau et de Aran, [et] omnibus redditibus quos comes ibi abet et mansos et alodia in eodem territorio, vilam de Alos sicut Palearensis comes eam noscitur habuisse*"[188].

S'es tèrres araneses gaudiren d'ua situacion politica enquia cèrt punt

[185] MAHOT, Patrick. 1994, Pl. 166.
[186] Ibid, Pl. 167

[187] Ibid, Pl. 204
[188] SERRANO Y SANZ. *Notícias y documentos históricos deth condado de Ribagòrça*. S.l.: s.e., s.d. Pl. 109. VALLS I TABERNER, Ferran. *Privilègis i Ordinacions de les valls pirinenques: Vall d'Aneu, Vallferrera i Vall de Querol*. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias S.A., 1988. (Serie Bibliográfica de Derecho Histórico e Historia de las Instituciones, 17). Pl. XV

excepcionau pendent aguesti sègles, non mens inusuau tà ua nauta val pirenenca ère era sua puishança economica. Un bon exemple d'aguesta posicion mos l'aufrís cèrt document damb data 19 d'agost de 1165, quan *Alexandre III,* Papa, mane des de Montpeller (Pays Montpellierain) a *Hug*, Arquebisbe de Tarragona, qu'obligue ath Bisbe de Lleida-Ròda, *Guillem Pere de Cornudella i de Ravidats*, o es clèrgues que gesseren fiadors per eth a retornar cèrta quantitat de sòs a un sèsterçon dera parròquia d'Arties[189].

"*Alexander episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri Ugoni, Terrachone archiepiscopo, satutem et apostolicam benedictionem. Veniens ad Apostolice Sedis clemenciam I sextèrcius, parrochianus Aurtiensis, sua nobis narracione proposuit quod, cum a venerabili fratre nostro Ilerden*<s>*e episcopo et quibusdam aliis mediatoribus repta securitate, sicut in autentico scripto quod ex inde factum est continuetur* (sic), *trecentos aureos et trecentos solidos mergulienses pro necessitatibus suis et ecclesie sibi conmisse acomodaverit ipsi, constituto termino pecuniam pretaxatat reddere neglexit et alii similiter qui nisi predictus episcopus solveret pro eo pecuniam ipsam se solutoros* (sic) *iurarunt eandem pecuniam reddere penitus contradicunt. Quia vero non decet honestatem suam ea que interpositione fidei constat esse firmata, si rationi ulla ratione rescindere ne*<c>*dum creditam ei pecuniam detinere, fraternitate tue per apostolica scripta mandamus quatinus memoratum episcopum et alios clericos qui pro eodem episcopo predictam pecuniam se reddituros si ille non solveret, sacramenti religione firmare ex integro solvere diligentre conmoneas et omni cum districtione compellas.*

Datum apud Montem Pessulanu XIIII kalendas."

"Alexandre Bisbe, serf des serfs de Diu, ath venerable frare Ug, Arquebisbe de Tarragona, salut e apostolica benediccion. Adreçant-se ara cleméncia dera Sedença Apostolica, un sesterçon, qu'ère parroquian d'Arties, mos expausèc era sua narracion, segontes era quau recebec era garantia, atau coma se conten en ua escritura autentica hèta a tau efècte, per part deth nòste venerable frair eth Bisbe de Lleida e de quauqui auti mitjancèrs sus [un credit de] tres-cents auris e tres-cents sòus melgoresi qu'auie contrèt pr'amor des sòns besonhs e des dera glèisa ada eth encomanada. Transcorregut eth tèrme, [eth Bisbe] se descuedèc de retornar es sòs abantes quantificadi, ath viatge qu'aqueri qu'en cas de non pagar eth mentat Bisbe, auien jurat hèr efectiua era mentada quantitat refusant hè-lo per complèt. Coma qu'en vertat, non d'adiu damb era sua aunestetat, era quau cònste èster confirmada a trauèrs des fidèus, se non existís cap rason tà rescindir o retier era quantitat endeutada, manam mejançant escrit apostolic ara tua fraternitat que comminis ath mentat Bisbe e as clèrgues que s'auien comprometut a tornar es sòs s'eth Bisbe non podie hè-lo a mantier es sacraments dera religion e a pagar diligentment. E tot açò obligà'c a hèr damb autoritat.

Expedit en Montpelher, a tretze calendes."

D'aguesta epòca tanben auem ua escura referéncia, qu'un viatge estudiada per diuèrsi especialistes, a cada còp mens fonament coma ei era preséncia d'un Bisbe catar ena Val d'Aran. Aguesta idia nèish dera notícia deth sinòde eretic celebrat en Sant Fèlix de Caraman (Lòragés) er an 1167, entre eth mes de mai e eth 14 d'agost, encara que quauqui autors defenen era sua celebracion en 1172, correccion hèta per ua presumpta

[189] A.H.N., Còd. 992 B, fol. 7 r. ALTISENT, Agustí. *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. Volum I. Anys 960 - 1177*. Barcelona: Abadia de Poblet, Departament de Cultura, 1993. (Col.lecció Fonts i Estudis, num. 2). Doc. 273, Pl. 215-216

mala transcripcion en sègle XVII dera data. En aguest *Raimon de Casali* siguec elegit Bisbe catar segurament des *Agenensis* (Agenés) e non des *Aranensis,* coma defense quauque autor[190].

Arren non podem assegurar de coma deuie èster era vida religiosa dera Val d'Aran pendent aguesti sègles, pr'amor que non n'a demorat cap testimòni clar, ne istoric, ne arqueologic coneishut, mès semble qu'es acusacions d'eretgia hètes contra *Bernat IV,* Comde de Comenges, eth mes de gèr de 1213 non se pòden esténer as abitants dera Val que, mieja centúria abantes, jos eth govèrn d'*Alfons eth Cast,* semblen fidèus ara ortodòxia[191]. Era derròta catara der an 1213 e es campanhes religioso-politiques empreses a compdar deth 1215 netegèren aguesti parçans pirenencs.

Sabem qu'en 1237, eth priorat de Sant Beat (Comenges), aucopat a finaus deth sègle XII e principis deth XIII per canonges regulars, siguec liurat ara abadia de Lézat (Eth Fossat, Pédagués)[192]. Era prumèra constància deth XIII dera Val d'Aran non l'auram enquiath 1238, quan trapam documentat per prumèr viatge eth cargue d'Ardiaca d'Aran entre es dignitats eclesiastiques deth bisbat de Comenges; en aquera data *Pere de Hita*[193] recep der Abat de Lézat es dèumes sus era localitat aranesa d'Arròs[194], ues prestacions que ja er an 1140 trapàuem en possession deth priorat de Sant Beat, alavetz depenent dera mentada abadia de Lézat[195]. En 1240 mos apareish nomentat damb aguest cargue *Sans de Hita.* Atau madeish tornam a trapar citat a *Pere de Hita* coma Ardiaca d'Aran en 1246, 1251[196], 1254 e 1257, an en qué moric en mes de noveme segontes ua inscripcion funerària deth conjunt catedralici[197].

En 1263 sabem que *Raimon de Bezins* (Sant Beat, Comenges), ei tanben Canonge de Sant Bertrand de Comenges e Archidiaca d'Aran[198]; en mes de noveme de 1264, mòrt eth sòn substitut, *Vital Baxos* o *V. de Baissos*, tanben Canonge e Sagristan, que sabem qu'en mes d'agost d'aguest madeish an ère Ardiaca de Rivièra[199].

De cap tath 1270, auie estat ja totaument liquidada era etapa catara. Des de 1270 enquiar abriu de 1298 auem constància qu'er Archidiaca d'Aran ère *Guilhem d'Asèt* (Aspet ?) en tot èster tanben Canonge de Sant Bertrand de Comenges. Era prumèra notícia d'aguest personatge l'auem quan actue de testimòni d'ua venta efectuada en deseme der an 1270, eth deluns dempús dera hèsta de Sant Andrèu, per *Joan de Loig*, donzell, hilh deth defunt *Augèr de Ruppe* dit Eth Long, shivalièr, a favor d'*Arnau de Mauléon* (Soule), shivalièr e canonge dera catedrau de Sant Bertrand, des feus que possedie dera succession patèrna sus 3 casaus situadi en Ilheu ena Barosa (Es Quate Vals), nomentadi de Faurée e de Sant Joan dera Casa, mejançant 30 sòus de boni morlaas (*B. de Gordano*, Archidiaca d'Aura tanben n'ei

---

[190] PERCIN, J. J. *Monumenta conventus Tolosani O.F.F. Praedicatorum*. Tolosa: s.e., 1693. Pl. 1-2. SCHMIDT, Ch. *Histoire et doctrine de la secte des cathares ou Albigeois*. Tomo I. Paris: s.e., 1849. Pl. 69, 73-75. DOUAIS, C. *Les Albigeois. Leurs origines. Action de l'Eglise au XII siècle*. Paris: s.e., 1880. Pl. 393-394. MONDON, S. «Nomination d'un évéque hérétique en 1167 pour la Vallée d'Aran du diocèse de Comminges». *Revue de Comminges*, 36 (1922), Pl. 85-94. DONDAINE, A. «La hiérarchie cathare en Italie». *A.F.P.*, t. XX (1950). Pl. 268, 324-327. DOSSAT, Yves. «Remarques sur un prétendu évêque cathare du val d'Aran en 1167". *Bulletin philologique et historique*, (1955-56). Pl. 339-342

[191] THOUZELLIER, Christine. *Catharisme et Valdeisme en Languedoc a la fin du XIIe et au début du XIIIe siècle. Politique Pòntificale. Controverses.* Louvain, París: Editions Nauwelaerts, 1969. Pl. 14

[192] HIGOUNET, Charles. *Le Comté de Comminges. De ses origines a son annèxion a la couronne.* Saint Gaudens: L'Adret, 1984 (Reedicion de E. Privat, Tolosa-París, 1949). Pl. 333

[193] MAHOT, Patrick.1994. Pl. 293

[194] OURLIAC, P. & MAGNOU, A.-M 1987. Vol. II, doc. 1723, p. 500.

[195] DEVIC, Ch.,J. VAISSÈTTE. *Histoire Général du Languedoc*. 4 Vol. Toulousse: Privat, 1872-1892. Reedició, s.l.: Osnabruck, 1973. Pl. 770, nota 1.

[196] Amas de Bonahònt (Sant Martory, Comenges), acta nº 367. MAHOT, Patrick. 1994, Pl. 293.

[197] LARCHER, Jean-Baptiste. *Inventaire des titres du vénérable chapitre de l'eglise de Comminges*. S.l.: s.e., 1763 (Copia dactilografiada de 1932). Pl. 104. MAHOT, Patrick. 1994, Pl. 293.

[198] LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Pl. 99. MAHOT, Patrick. 1994, Pl. 293.

[199] A.D.H.G, Registre 3G60. Arxius de Sant Bertrand, CC1. LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Pl. 98. MAHOT, Patrick. 1994, Pl. 293.

testimòni deth prumèr consentiment dat ath cementèri de Sant Bertrand e tanben deth segon beneplàcit dat a Ilheu. Es abitants des 3 casaus deuen aprovedir ath collector des cens de pan e de vin enquia qu'aguest age acabat era sua collècta)[200]. Uns ans dempús e mès concrètament eth dia 13 de març der an 1284 lo tornam a trapar en ua auta venta per 230 sòus morlas, en aguest cas ada eth, per *Gallart de Sant Pau*, shivalièr, dera quarta part des dèumes dera glèisa d'Hilhère e Sant Crabé, propietat vitalícia deth dit *Gallart* en vertut dera retrocession qu'eth Capítol li hec dempús que renoncièc en favor deth madeish, ara meitat des impòsits. Atau madeish i a era aprobacion dera venta peth Capítol qu'estipule qu'era poderà rescatar s'ac vò, e en tot cas que dempús dera mòrt der Archidiaca, aguesta quarta part li tornarà[201]. Posteriorment mos apareish eth mes de seteme der an 1285[202], atau coma en 1294[203] en documentacion escrita. Era darrèra referéncia qu'auem d'aguest personatge se referís a ua inscripcion mortuòria deth conjunt catedralici damb data abriu de 1298[204].

Es archius dera diocèsi de Sant Bertrand, ara sauvadi enes Archives Departamentales de l'Haute Garonne, de Tolosa de Lenguadòc, non mantien documents anteriors ath 1284 relatius ara Val d'Aran e encara aguesti e d'auti que seguissen deth començament deth sègle XIV sonque hèn referéncia a qüestions de dèumes. Non i a archius parroquiaus ena Val d'Aran damb documentacion dera epòca medievau, causa que hè que sonque pogam expausar quauques generalitats. Non dispausam ne d'ua soleta acta de consagracion de glèisa, ne de cap cens religiós, etc.

Sabem que des de 1292 ath mai de 1304[205], *Guilhem Testa*, Canonge, siguec Archidiaca e Reboster[206]. Auem notícies damb data de març der an 1304, d'un arrendament en feu consentit per *Guilhem Testa*, Archidiaca d'Aran e Reboster deth Capítol en favor de *Bernat* e *Vidal de Gaud* (Sant Beat, Comenges), frairs, d'ua vinha plaçada en Vinhòble *(Vigneto)* de Gaud, e de dues pèces de tèrra plaçades en territòri de Gaud e de Saut, es quaus a pagar ath Capítol mejançant, *comestionem unius militis* (taulejada de shivalièr), ath requeriment deth procurador deth Capítol entre Pasqua e Totsants[207].

En aguest periòde coneishem damb data 2 de deseme der an 1293, ua cession de dèumes ath Capítol dera Ciutat de Comenges per *Bertrand de Sant Meneto*, en *Bolsost* (Bossòst) jos era fiança d'*Augèr de Bolsost*, shivalièr. Ja en 1294 e mès concrètament eth dia 23 de gèr mos arribe informacion deth madeish hèt efectuat per *Miquèu de Pòdio* (Pujò, Naut Aran) e *Bruna*, era sua hemna, en *Trobat* (Tredòs ?, Naut Aran). Tanben d'aguest moment, damb data 2 d'octobre, en coneishem ua auta en Bossòst. Atau madeish torne a succedir ua cession eth mes de noveme der an següent en aguest cas efectuada per *Pèir* e *Enard Monge*, tanben ena madeisha populacion. Ja en 1296 e mès concrètament eth 16 de seteme auem constatada ua venta de dèumes ath Capítol dera Ciutat de Comenges per dètz sòus tolsas per *Mengart*, hilha de *Pere Monge* en *Bolsost*. Deth madeish dia trapam un liurament hèt per *Arnau de Vicaria* d'impòsits ena madeisha vila e posteriorment eth 23 de noveme de 1296, per *Boneta*, hemna d'*Arnau de Vicaria* e tanben en madeish pòble[208].

Eth Bisbe de Comenges, *Boson de*

[200] A.D.H.G, Registre 3G59. LARCHER, Jean-Baptiste.1763 (Copia dactilografiada de 1932). Inv. F, lligall 6, nº 1, Pl. 412. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 246

[201] A.D.H.G, Registre 3G25. LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Inv. E, lligall 2, nº 47-48, Pl. 326. MAHOT, Patrick. 1994, Pl. 249

[202] A.D.H.G, Registre 3G26. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 293

[203] LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Pl. 97. MAHOT, Patrick. 1994, Pl. 293

[204] MAHOT, Patrick. 1994, Pl. 293

[205] A.D.H.G, Registre 3G11. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 294.

[206] LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Pl. 112. MAHOT, Patrick. 1994, Pl.294

[207] A.D.H.G, Registre 3G51. LARCHER, Jean-Baptiste. 1763. Inv. F, lligall 6, nº 6, Pl. 414. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 252.

[208] LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Inv. E, lligall 6, nº 2, Pl. 346. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 251.

Salignac (Sarladés) e eth sòn Capítol, eth dia 20 de mai de 1304, decidissen de comun acòrd reduïr de 20 a 13 eth nombre de canonges en Sant Bertrand de Comenges[209], e eth 19 de junh deth madeish an, aumentar de 5 a 9 es prebendes. Manifèste era sua volontat de facilitar er alotjament des canonges acordant un aniversari (missa) a toti es que reparèssen o construïssen cases capitulares per un montant de 50 liures torneses.[210]

Er Ardiaca demoraue normaument en Vielha e auie ua cúria ena quau solucionaue toti es ahèrs normaus de jurisdiccion civiu, penau e eclesiastica, e, quan se tractaue de causes majors, les remetie ara deth bisbat. Ère d'exclusiua competéncia deth Bisbe de Comenges es informacions d'aqueres causes per motiu de faltes o accions de criminalitat. Deth dia 5 de noveme de 1298, auem era relacion de costums dera Val d'Aran confirmades per *Arnau de Sant Marsal,* Lòctinent deth Rei *Jaume II* de Mallorca, a peticion des òmes dera Val (*Pèir d'Arró, Pèir Nere, Martí de Pui, Bernat d'Arró, Bernat* e *Pèir Isarn*) expressant es sues obligacions, a on auem qu'en capítol X s'exprèsse era prohibicion de qu'es aranesi poguen èster encausadi dehòra dera Val:

X. Item, nullus homo de Aranno, sive sit clericus vel secularis, debet conveniri vel citari, coram ecclesiastico vel judice seculari, extra dictam terram de Aranno, sed coram judice ordinario dicte terre, et hoc infra dictam terram de Aranno; et si, ex quacumque causa, aliqua controversia oriatur taliter quod bellum sit inter duos vel plures firmatum, infra dictam vallem debet pugnari et in dicta terra esse campus.[211] .

Era deth sègle XIV permet d'endoviar que de fòrça abantes Aran auie ua organizacion peculiara, era quau a un clar parallèlisme damb era que trapam en d'autes vals pirenenques. Segontes er informe hèt pera comission investigadora manada peth Rei *Philippe IV* de France er an 1308, aguesta ère un ardiaconat dera glèisa de Sant Bertrand de Comenges e ua part integranta dera sua diocèsi.

Es rectors des parròquies, qu'en totau èren vint-e-sèt, èren escuelhudi pes caps de casa e presidits peth baile dera feligresia e damb era preséncia der archiprèste, e dempús presentadi ath Bisbe tà que les dèsse eth suenh d'animes. Eth cargue ère inamobible e non auie de besonh licéncies; mès, abantes dera collacion ère examinat peth prelat. Toti es capelhans èren naturaus dera Val e formauen un còs compacte, fòrça impermeable as disposicions deth sòn Bisbe. Siguec tanben nòrma consuetudinària era de repartí-se parionament es sacerdòts d'ua madeisha glèisa es fruts dera madeisha, dehòra des parròquies de Les, Canejan e Bausen.

En cada pòble dera Val d'Aran i auie ua comunautat de prèstes. En Aran recebien eth nòm de "porcionèrs". Es candidats a porcions, èren presentadi ath Bisbe peth conselh e proòms deth vesinat respectiu. Eth prelat hège concors entre eri e conferie eth benefici. Segurament ena Val, era fraccion ère incompatibla damb quaussevolha auta prebenda qu'exigics residéncia. Prenien part enes actes de culte dera sua comunautat e ajudauen ath vicari o ath rector enes confessions e en quauques autes causes. S'auien dat a viatges a persones de pòga edat e estudis e que trigarien ans en èster sacerdòts. Era tendéncia ère qu'auessen d'èster capelhàns e en Aran; en tot que non n'èren, non participauen enes rendes. En generau non èren suficientes tath manteniment deth clèrgue.

Es rendiments des fabriques des

[209] A.D.G.H., serie 3 G. MAHOT, Patrick. 1994, Pl. 177

[210] A.D.G.H., serie 3 G11. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 177

[211] A.C.A. Perg 1154, de Jaume II. VALLS TABERNER,Ferran. *Privilègis i Ordinacions de la Vall d'Aran*. Barcelona: Promociones Publicaciones Universitarias, 1987 (Serie Bibliográfica de Derecho Histórico e Historia de las Instituciones, 15) (Reedició de la de 1915). Pl. 11-15.

glèises èren administrades peth "conselh de fabrica", format peth rector e es proòms deth pòble.

Er an 1313 i auie er Ardiaca o *Archidiaconus* e dus Archiprèstes mès. Eth de Vilac se nomentaue *Pere d'Escunhau* e s'intitulaue *Archipresbiter Vallis inferioris*[212], e eth de Gessa ère *Guilhem Tron*, que se cridaue *Archipresbiter Vallis superioris*[213]. En 1313 èren seishanta cinc *domini presbiteri.*

Grèus maus causèc as aranesi e ara politica des Reis d'Aragon era dependéncia eclesiastica dera Val dera Sedença de Comenges. Reiterades siguèren es intervencions des Monarques tà gésser ath pas de vexacions e d'abusi dera Catedrau, que podien identificà-se en sòn origen damb era ostilitat qu'es actituds des pòbles dera Val denotauen contra determinades politiques de França, enes sues relacions, damb eth reiaume d'Aragon.

Segontes antica costum, eth Capítol de Canonges de Sant Bertrand de Comenges, cobraue eth quart des dèumes sus es parròquies de Garòs, Laspan, Arties, Gessa, Unha, Bagergue, Pujò e Tredòs, percivint *"a quolibet procuratione ecclesiarum predictarum"* cinc sòus de moneda correnta. Non contents damb açò e, dauant cèrtes exigéncies naues qu'es volien impausar enes pagaments, es òmes d'aguestes feligresies s'adrecèren ath Rei *Jaume II*[214], eth quau des de Lleida eth 28 de sèteme de 1314 envièc ua carta as Canonges protegint as sòns subdits contra es excèssiues imposicions deth Capítol de Sant Bertrand requerint que s'atenguessen as costums ena percepcion de tributs[215]. Atau madeish ordenèc a *Guillem de Castellnou*, Govèrnador dera Val d'Aran, que s'es canonges non desistien des sues pretensions sus eth crubament, adoptèsse es mesures de besonh a fin d'empedir qu'es aranesi siguessen vexadi injustament[216].

De sèteme de 1315, i a un document de *Jaume II*, repetint es sòns requeriments e ordes que hèn referéncia a ua antica ordenacion convienguda entre es canonges e es òmes dera Val d'Aran, sus es dèumes[217]. Semble èster qu'es problèmes en aguest aspècte non s'aparien ja que damb data 15 d'octobre der an 1316, coneishem un aute sumari, en aguest cas un compromís entre eth sindic deth Capítol de Comenges relacionat damb eth conflicte entre es rectors d'Aran e eth madeish pes dèumes[218].

Mès tard, eth Bisbe, impausèc un tribut d'un sextèrci de horment e un hormatge a cada casa dera Val. Ath negà-se es aranesi a satisfèr aguest caprici, que jamès auie estat reclamat pes prelats anteriors, aguest dictèc senténcia d'excomunion contra aqueri[219]. Eth hèt motivèc ua reclamacion dera *"universitas"* d'Aran a *Jaume II,* ena quau, s'informaue ath Rei de que, *"quicumque presbiter qui defera litteras gravationis contra clericos sive plebem condempnatur in LX solidis iaccencibus, castellano dandis"*. Eth dia 6 d'abriu de 1322, *Jaume II* escriu des de Tortosa a *Jaume Torroella*, Govèrnador d'Aran, ja qu'ath negà-se es aranesi a satisfèr

[212] A.C.A. Perg. 3160 Jaume II. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. «El Valle de Arán en la Edad Media. Contribución al estudio de su organización eclesiástica». *Analecta Sacra Tarraconensia*, 21 (1948), Pl. 36. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. *Francia, la Corona de Aragón y la Frontera Pirenaica. La lucha por el Valle de Aran (Siglos XIII-XIV). Tomo II* Madrid: C.S.I.C., Escuela de Estudios Medievales, 1951 (Publicaciones de la Sección de Barcelona, 14). Pl. 421-422

[213] A.C.A. Perg. 3141 Jaume II. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. 1948, Pl. 36. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. Tomo II, 1951, Pl. 405-407

[214] Jaume II *eth Just* d'Aragon, Sicília, Mallorca e València, Comde de Barcelona (1291 a 1327)

[215] A.C.A. Reg. 155, fols. 82 v° - 83 r°. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. 1948, Pl. 44-45. RÈGLA CAMPISTOL, Joan Tomo II, 1951, Pl. 363

[216] A.C.A. Reg. 155, fol. 83 r°. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. 1948, Pl.. 44. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. Tomo II, 1951, Pl. 362

[217] A.C.A., Reg. 156, fol. 237. VALLS TABERNER ,Ferran. 1915, Pl. XXVI

[218] A.D.H.G., 3G20. LARCHER, Jean-Baptiste. 1763. Inv. E, lligall 6, n° 3, Pl. 346. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 256

[219] RÈGLA CAMPISTOL, Joan. 1948, Pl. 40

eth tribut arbitrari impausat peth Bisbe de Comenges, aguest les excomuniquèc. Segontes antica costum dera Val, quaussevolh prèste que hèsse injustes postulacions, deuie d'èster comdamnat a ua multa de 60 sòus jaquesi. Dauant era peticion hèta pes d'Aran ath Rei, *Jaume II* demane amplis detalhs tà decidir eth cas[220]. Tanben escriu ath prelat de Comenges. Er unic tribut dera Val d'Aran que percebie eth Bisbe de Comenges consistie enes redits *"tam reconciliationibus ecclesiarum et cimiteriorum, tam legibus clericorum quam procurationibus et legatis mortuorum"*. Encara que, li prègue eth Rei a dit pastor que liure ath shivalièr *Guilhem Arnau de Montcorbau* era onzena part des rendes que li corresponen, segontes privilègi[221].

Er an 1325, eth Bisbe de Comenges nomentèc un representant permanent ena Val d'Aran, damb er objècte de ventilar es causes eclesiastiques. Açò ère ua novetat que desengustèc a *Jaume II*, donques er oficiau deth bisbat, vexaue as aranesi e ath madeish temps s'entremetie en ahèrs privatius dera jurisdiccion reiau. Per auta part, tot çò refèrent as causes clericaus, en aqueres qüestions d'orde judiciau e de policia que poguessen afectar ara Glèisa que corresponien ara instruccion de judici e senténcia de quaussevolh clèrgue, sotmetut a procès, deuien ventilà-se en Sant Bertrand de Comenges, sense qu'era potestat des Reis d'Aragon siguesse reconeishuda en aguest camp. Eth 13 de junh deth madeish an, des de Daroca *Jaume II* ei escriu sus es excèssi d'aguest ena facultat eclesiastica sus era Val d'Aran, requerint tà que s'arturèsse enes sues pretensions d'auer un oficiau, pr'amor qu'en cas contrari, eth Monarca ère dispausat a obrar damb era maxima energia en defensa des sòns drets.[222]

Sabem donques qu'ath capdauant de tot eth clergat dera Val i actuaue un Vicari Generau, un Oficiau e un Promotor. Er Oficiau eclesiastic auie d'èster naturau d'Aran e lo nomentaue liurement eth Bisbe de Comenges per un temps indefinit; mès damb era particularitat que pendent era sedença vacanta continuaue en tot amiar eth sòn ofici damb mès amplitud se cau e sense cap possibla intervencion deth Vicari Generau deth Capítol. Daue es licències de celebrar missa, cofèssar e predicar; tanben daue permís as eclesiastics quan volien gésser d'Aran. Benedie es glèises, capèles, imatges, autars e ornaments; nomentaue econòms e substituts enes vacantes; e jutjaue es casi civius e criminaus non reservadi ath Bisbe, qu'èren ben pògui. Passat un an dera seu vacanta, podie dar dimissòries tà rebe es ordens. Juraue de mantier toti es drets e costums dera Val. S'ère absent, es Archiprèstes assumien quauqu'ua des sues foncions judiciaus menores. Toti es dimèrcles, auie audiéncia de causes civius e criminaus enVielha. Era apellacion des cassi jutjadi per Oficiau non ère ath Bisbe de Comenges senon ath metropolitan d'Aush.

Sabem tanben, e a titol anecdòtic, ja que non sabem es motius, qu'eth dia 1 de mai der an 1330, *Alfons eth Benigne* placèc sus era sua especiau proteccion ara glèisa e ath prèste de Vilamòs[223]. Pendent eth madeish mes *Philippe VI,* Rei de France, acordèc des de Vincennes (Parisis) era sauvaguarda reiau ara Glèisa de Comenges[224]

Trapam qu'eth 16 de sèteme de 1331,

[220] A.C.A. Reg. 174, fol. 199 v°. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. Tomo II, 1951, Pl. 379

[221] A.C.A. Reg. 174, fol. 200 r°. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. Tomo II, 1951, Pl. 380

[222] A.C.A. Reg. 249, fols. 1 v° - 2 r°. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. 1951, Pl. 384

[223] A.C.A., Reg. 481, fols. 166 r-v. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. 1948, Pl. 43. RÈGLA CAMPISTOL, Joan.Tomo I, 1951, Pl. 316.

[224] A.N.P., JJ 66, fol. 58 r°, peça 152. Arch. dép. Haute-Garonne, 3 G 12. LARCHER, J. B. Cartulaire de Comminges. S.l.: s.e., 1770. Pl. 316-318. HIGOUNET, Charles. 1949, Pl. 170

i a un compromís e senténcia arbitrau intervienguda entre eth Capítol e *Bernat de (Lobenchis) Loubens*, Archidiaca de Frontinhes, pes dèumes dera Val d'Aran. En Capítol Generau s'aprovèc eth judici prononciat per un auditor apostolic, *Pere de Beresseto*, canonge d'Auxerre, professor e Auditor deth palai Apostolic en Roma, que decidic que *Bernat* retrie ath Capítol es cartes que li conferien aguesti impòsti de per vida e qu'eth Capítol les autrejaue de nau mejançant ua pension annau de 50 L[225]. Atau madeish auem era ratificacion pes canonges de Comenges amassadi en campanau en Capítol Generau deth compromís e dera senténcia arbitrau tà gaudir des dèumes d'Aran en favor de *Bernat de Lobenchis*, Archidiaca de Frontinhes[226].

Pòc temps dempús trapam ua transaccion entre eth capítol e *Bertrand* e *Bonhomme*, eth sòn frair, abitants d'Arres, damb data 20 de noveme de 1336, prometent pagar ath capítol annaument eth dia de sant Miquèu dus quartàs d'òrdi (*modia Galina*), mesura d'Aran, per rason des dèumes que perceben d'Arres[227].

Eth dia 18 de mai der an 1338, dauant es reiterades vexacions qu'eth Capítol de canonges de Sant Bertrand de Comenges inferie as eclesiastics dera Val d'Aran, *Pere eth Cerimoniós* des de Lleida ordenèc as sòns oficiaus que, jos cap concèpte, tolerèssen qu'aqueri percebessen mès de çò que *"consuetum fuit temporibus retroactis"*[228].

Er an 1345, eth titular dera capèla de Castèth Leon (Es Bòrdes, Val d'Aran), *Romeu Fabre,* se queishèc ath Rei pes sòns escassi ingrèssi[229]. Eth dia 20 d'octobre deth madeish an, *Pere eth Cerimoniós* des de Perpinyà ordenèc ath casteran dera Val d'Aran que des redits dera Val, aumentèsse era assignacion deth mossen en 56 sòus jaquesi annaus, o sigue 200 en totau[230].

Gràcies a un document datat eth 14 de març de 1353, coneishem eth Fur eclesiastic deth Bisbe de Comenges ena Val d'Aran:

a) Ara cúria de Sant Bertrand de Comenges corresponie era expedicion des *"litteras monitorias, citatorias et excomunicationum"* dirigides as sacerdòts dera Val, sense qu'es oficiaus aragonesi poguessen intervier tad arren.
b) Es prèstes aranesi deuien acudir ath *"forum ecclesiasticum"* e ath *"sinodum"*, sense qu'ac poguessen empedir es autoritats aragoneses.
c) Ath Bisbe de Comenges competien exclusiuament es informacions de *"clericis ac sacerdotibus delinquentibus"*. Es oficiaus deth Rei d'Aragon non podien jos cap concèpte *"cognoscere de causis clericorum et sacerdotum"*.[231]

Damb data 27 de mai der an 1374, *Gregorius XI* des de Salon, diocèsi d'Arles (Camarga), emet ua butla portant qu'a causa des guèrres (Guèrra des Cent Ans entre França e Anglaterra), era pèste e era hame qu'an desolat pendent longui ans, eth bisbat de Comenges, es decimes des glèises e monastièrs son taxades ena meitat de çò

[225] A.D.G.H.,3G20. LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Inv. E, lligall 3, nº 14, Pl. 331. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 182, 262-263
[226] A.D.H.G.,3G20. LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Inv. E, lligall 6, nº 4, Pl. 346. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 263
[227] A.D.H.G., 3G21. LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Inv. E, lligall 6, nº 6, Pl. 347. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 265
[228] A.C.A., Reg. 1.111, fol. 127 v. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. 1948, Pl. 48. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. Tomo I 1951 Pl. 314
[229] RÈGLA CAMPISTOL, Joan. Tomo I, 1951, Pl. 315
[230] A.C.A., Reg. 878, fol. 238 v. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. 1948, Pl. 48-49. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. Tomo I , 1951, Pl. 315
[231] A.C.A. Reg. 678, fol. 159 vº. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. 1948, Pl. 39. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. Tomo II 1951 Pl. 390-391

qu'èren primitiuament, de tau manèra qu'es cargues qu'aguestes comunautats auràn de suportar, que seràn en profit dera cramba apostolica, seràn autaments d'ara entà dauant calculades en proporcion d'aguestes naues decimes e non pas des percentatges antics[232]. Er an 1375, per causes que se desconeishen, mès sospieitant que quauqua causa auie que veir damb era negatiua dera Val d'Aran a satisfèr es injusti tributs, *Guilhaume d'Espagne Montespan* Bisbe de Comenges excomuniquèc as aranesi[233]. Non serie estonant que ja qu'eth territòri aranés non patic d'ua forma dirècta es violéncies dera guèrra, eth prelat sagèsse ena nòsta demarcacion de non complir era butla papau, provocant damb aguesta pòstura eth mauestar e era disconformitat deth pòble. Pòc dempús un oficiau deth bisbat siguec ena Val e lheuèc era senténcia, mès non volec hèr liurament dera carta d'absolucion qu'eth dit prelat auie hèt se non se li pagaue cèrta quantitat de sòs. Eth dia 13 de junh de 1376, *Pere eth Cerimoniós* ordenèc a *Francesc de Santcliment*, casteran d'Aran, qu'empedís aguest nau abús, higent que, s'er oficiau deth Bisbe se negaue a hèr cession deth document acreditatiu deth lheuament dera excomunicacion, eth Rei ac reclamarie dirèctament a *Guilhaume d'Espagne Montespan,* prelat de Comenges[234].

Aguesta antinòmia entre era potestat espirituau qu'exercien es Bisbes de Comenges e era autoritat e eth poder des Reis d'Aragon, provoquèc situacions de vertadèr dilèma, coma per exemple, quan se produsic en 1378 era escission deth papat, damb es dues sedences de Roma e d'Avinhò, aquerò que coneishem peth "Cisma d'Occident". Era diocèsi de Comenges, s'inclinèc d'immediat, per *Climent VII.*

Pòc temps dempús, sorgiren grèus disensions entre eth pastor de Comenges e era *"universitas"* aranesa. En mai de 1379, eth Bisbe *Guilhaume d'Espagne Montespan*, pren partit peth Capítol en conflicte que l'opausèc as Rectors e Porcionèrs dera Val d'Aran a prepaus des dèumes. Es proòms dera Val envièren ua embaishada ath Papa[235].

Eth dia 16 d'abriu de 1380, i auec era ratificacion per Oficiau de Comenges en cementèri de Bauron, dera convencion entre eth Capítol de Comenges e es rectors d'Arres, Arròs e de Begós, segontes era quau aguesti darrèri li transferissen es drets qu'eri auien sus es dèumes des sues parròquies, a fin de qu'eth dit poguesse reivindicar aguesti impòsti deth rector de Vilamòs qu'en gaudie, deishant sonque es primícies, consuetud hèta a condicion que des impòsits recuperadi es rectors que les concedien aurien es dues tresaues parts. Promesa hèta peth Síndic deth Capítol de sostier enes sues despeses e en sòn nòm eth dret de *"dixme"* qu'eth regent de Vilamòs auie en Arres, *"Aveu"* e Begós; confirmat per *Joan de Belloloco*, Oficiau de Comenges[236].

Damb eth "Cisma d'Occident" s'originèc immediatament ua grèu qüestion ena Val d'Aran[237]; *Pere eth Cerimoniós,* estèc de moment ara expectatiua. Auent en compde qu'es aranesi, per depéner dera jurisdiccion eclesiastica deth Bisbe de Comenges, prenguèren en seguida partit peth Papa d'Avinhò, çò que motivèc qu'eth Rei eth dia 17 d'abriu der an 1381, manèsse des de Zaragoza as sòns representants dera Val que

[232] A.D.H.G., 3G44. LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Inv. A, lligall 5, nº 1, Pl. 29. HIGOUNET, Charles. 1949, Pl. 536
[233] RÈGLA CAMPISTOL, Joan. Tomo I, 1951, Pl. 314
[234] A.C.A., Reg. 788, fol. 128 r. Ibid.Tomo I 1951 Pl. 314
[235] A.C.A., Reg. 1.264, fol. 49 r. Ibid. Tomo I , 1951, Pl. 314-315
[236] A.D.H.G., 3G21. LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Inv. E, lligall 6, nº 9, Pl. 348. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 274
[237] RÈGLA CAMPISTOL, Joan. 1948, Pl. 42

restèssen en suspens es disposicions que poguessen dictar o auer dictat eth Papa *Climent VII* o eth de Roma enquia qu'eth Monarca non age decidit sus eth particular[238]

Eth dia 17 de sèteme de 1382, er Oficiau prononcièc ua senténcia pera quau denegaue ath Bisbe de Comenges eth dret qu'eth pretenguie auer de percebe es dèumes dera Val d'Aran, que corresponien ath Capítol[239].

Er an 1387 se hec eth *Censuale Beneficium diocesis convenarum vulgo*, enquèsta hèta per *Bèrenguer Guilloti,* Vicari Generau de Comenges, sus era porcion d'impòsti qu'es rectors, escolis damb cabals e d'auti Beneficiaris dera Diocèsi percebien, e eth valor e taxa des sòns Beneficis[240]. Mos enumère, es divisions deth bisbat, que compren vint archiprestats, o sigue dètz-e-ueit en França e dus ena Val d'Aran. Er archiprèste dera Val Superior continuaue demorant en *Geysa* (Gessa), mès eth dera Val Inferior, viuie en *Leys* (Les).

Des der an 1391 ath 1408, coneishem a *Guilhem Arnau de Fabrica* coma Canonge de Sant Bertrand de Comenges e Archidiaca d'Aran[241]. Lo trapam damb data 20 de març de 1391, ena execucion de dus brèus de *Climent VII* ? pera quau aguest Antipapa aprovèc era permuta hèta deth priorat de Sant Martory contra un canonicat dera glèisa de Comenges en favor de *Guilhem Arnau de Fabrica* abantes Prior de Sant Martory (Comenges), comensau deth feu cardinau de Sant Eusebi, eth quau auie cambiat eth sòn priorat peth canonicat apertanhent anteriorment a *Gilbert de Tadingham*, abreviador ena cor romana; comission dada per *Guilhem Arnau*, Abat de Lucò ena diocèsi d'Oloron (Béarn)[242]. Lo tornam a trapar en ua procuracion autrejada peth Capítol damb data 14 de junhsèga de 1406, a fin que constituïsse ua pension a *Amaury de Lautrec,* Prior deth priorat de Sant Martory ja qu'era union damb era mensa capitulara siguec decidida[243].

Er 8 de junh de 1392, eth Papa *Climent VII,* per ua butla qu'autregèc en Avinhò a instància der Arquebisbe de Narbona qu'actuaue en representacion deth clergat dera Val d'Aran, pr'amor dera paubresa des rendes des glèises, concedic que non auessen de pagar eth dret de visita mès qu'un viatge cada sèt ans[244]. Continuant laguens deth tèma fiscau, trapam qu'en ostiu d'aguest an e mès concrètament eth dia 29 de junhsèga, i a un compromís e senténcia arbitrau entre eth Capítol d'ua part e eth rector, es còmsols e es Obrèrs de Begós e de Benós dera auta, a conseqüéncia deth dèume deth vin d'aguesti lòcs sus es quaus ua e auta part pretenguien auer dret. Es arbitres *Agustí de Castelvaquer,* donzelh, e eth rector de Bossòst decidissen qu'es abitants paguen er impòst sancer des vinhes e lo pòrten tara glèisa de Sant Martin a on serà repartit entre eth regent e es porcionèrs, a condicion qu'es coparticeps paguèssen ath Capítol ua renta annau de 21 sòus Jaquesi: Begós, 11 e Benós 10[245].

Pòc temps dempús er 1 de mai der an 1403/8 (no se ve clara era data) auem notícia d'un aniversari assignat per *Rumenus de*

[238] A.C.A., Reg. 1.269, fol. 25 v. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. 1948, Pl. 50. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. Tomo I, 1951, Pl. 315

[239] A.D.G.H., sub-sèrie 3G. 3G29. LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Pl. 348. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 203

[240] A.D.H.G., Registre 3G66. LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Inv. E, lligall 1, nº 2, Pl. 273-318. MOREL, J. P. M. «La diocèse de Comminges en 1387». *Revue de Comminges* (1888).

[241] LARCHER, Jean-Baptiste. 1763. Pl. 103. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 296

[242] A.D.H.G, Registre 3G13. LARCHER, Jean-Baptiste. 1763. Inv. A, lligall 4, nº 10, Pl. 26-27. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 275.

[243] A.D.H.G., Registre 3G19. LARCHER, Jean-Baptiste. 1763. Inv. A, lligall 4, nº 13, Pl. 28. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 278.

[244] A.E.U., *Andorra, Cerdanya y Valle de Arán, Obispo de la Dueña y Cisneros, 1798-1808*, expedient nº 67. MOLINE, Enric. «Organitzacions eclesiàstiques autònomes al Pirineu durant l'antic règim: Les valls d'Aneu, de Boí i d'Aran». *Urgellia*, VI (1983). Pl. 419, 449

[245] A.D.H.G., Registre 3G32. LARCHER, Jean-Baptiste. 1763. Inv. E, lligall 6, nº 13, Pl. 348-349. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 275-276

Miguel deth lòc de Bossòst (*locus de Balsorto, vallis aranni*), dotat de 2 florins d'Aragon, sus ua casa plaçada en dit Bossòst, reservant-se eth dret de passar eth rèste dera sua vida, en aguesta bastissa per aué-i vinhes e un cerèr qu'apertanheran parionament dempús dera sua mòrt ath Capítol de Comenges[246].

Eth dia 30 de març de 1404, *Martí er Uman,* dauant ua suplica dera Val d'Aran, preguèc ath Bisbe que s'atenguésse as costums[247].

En quauque cas excepcionau, eth caperan podie non èster originari deth lòc. Cònste qu'er an 1407, *Martí er Umà* autorizèc a un clèrgue, qu'auie estat eclesiastic sòn, *"licet a nostro domenio fueritis extraneus nationis"* tà poder èster presentat coma rector d'ua glèisa dera Val d'Aran[248]. Un aute viatge er an 1408, eth Rei ordenèc ath casteran d'Aran que defenèse as abitants contra es vexacions des Oficiaus deth Bisbe[249].

En quauqua ocasion es Bisbes de Comenges, non ratifiquèren era propòsta des proòms, nomentant un aute caperan. Açò succedic ena glèisa de Salardú, a principis deth sègle XV[250]. Dauant era protèsta des aranesi, se hèr ua investigacion, pr'amor dera quau demorèc desautorizat eth Bisbe de Comenges.

Eth dia 1 de mai de 1414, *Ferran I* comuniquèc ath Papa es miracles deth Crist dera glèisa de Sant Andrèu de Salardú e demandèc se li concedissen indulgéncies[251].

A compdar der an 1426 enquiath 1439, trapam a *Pere Visitonis,* coma Archidiaca dera Val d'Aran[252]. *Pere de Circeato*, canonge, caperan de Soeich (Aspet, Comenges) e Vicari Generau ei documentat a compdar de 1461 enquiath 1478[253]. Eth dia 12 de junhsèga de 1462, recep eth titol dat en castèth d'Alan (Aurinhac, Comenges) per *Arnau Raimon d'Espanha*, Bisbe de Comenges, der ardiaconat d'Aran per sies mesi[254].

Encara qu'indirèctament vedem coma quauqui personatges d'origen aranés, relacionadi per maridatge damb linatges nòbles, an contactes damb eth Capítol e era Glèisa de Comenges coma ei eth cas dera venta hèta en lòc de Bagiri (Barbazan, Nébozan) en Frontinhes, per *Borguina de Bolsost* (Bossòst), vedua deth Noble *Bertrand de la Motte,* Cosenhor dera Val d'Uelh, e er Aristòcrata *Arnau de la Motte*, eth sòn hilh, eth dia 13 de sèteme de 1483, dera siesau part deth dèume des anhèths apertanhent as cosenhors de dita val, en favor deth Capítol per tres escuts d'òr, cadun de dètz-e-ueit gròs, cada gròs de sies liards. Lo signe *Pèir de Ferrena*, prebendèr dera Glèisa de Comenges e Notari public[255].

De *Pere Capdevila* auem notícies es ans 1473, 1485 e 1527, e sabem qu'entre 1501 e 1527 siguec Ardiaca de Borjac[256]. Mès tard trapam a *Pere Dirigaray,* citat en diuèrsi documents de 1487, 1495 e 1501 coma Ardiaca dera Val d'Aran[257].

Vedem coma encara en aguesta epòca e mès concrètament en noveme de 1498, era

[246] A.D.H.G., Registre 3G41. LARCHER, Jean-Baptiste. 1763. Inv. D, lligall 2, nº 3, Pl. 178. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 277-278

[247] A.C.A., Reg. 2.177, fol. 67 r. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. Tomo I, 1951 Pl. 315

[248] A.C.A., Reg. T. 204, fol. 108 v. RÈGLA CAMPISTOL, Joan 1948, Pl.37. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. Tomo I, 1951, Pl. 310

[249] A.C.A., Reg. 2.186, fols. 104 v - 105 r. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. Tomo I, 1951, Pl. 315

[250] A.C.A., Reg. 3117, fol. 129 vº. RÈGLA CAMPISTOL, Joan. 1948, Pl. 37.

[251] Ibid. 1948, Pl. 50-51

[252] LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Pl. 112. MAHOT, Patrick. 1994. , Pl. 300

[253] LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Pl. 101. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 298.

[254] LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Inv. B, lligall 1, nº 5, Pl. 72. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 284.

[255] LARCHER, Jean-Baptiste. 1763. Inv. E, lligall 12, nº 1, Pl. 355. HIGOUNET, Charles. 1949, Pl. 453

[256] LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Pl. 101. MAHOT, Patrick. 1994, Pl. 298

[257] LARCHER, Jean-Baptiste. 1763, Pl. 103. MAHOT, Patrick. 1994. Pl. 298.

casa des Ospitalers de Frontès-Juzet (Banhères de Luishon, Comenges) auien diuèrsi cens disseminadi pes viles des nautes vals luishoneses e tanben d'Aran, enumerant-se Toran, Canejan, Bausen, Arròs, Vilac e Castèth Leon[258].

Vedem donques coma conclussion, que sustot ath long des diuèrsi periòdes qu'Aran estèc jos eth domèni e govèrn de França, coma era Cúria de Comenges s'esforcèc en assolidar ua consciéncia que poguesse influïr eth corrent politic dera gent dera Val, de tostemp majoritariament inclinada vèrs eth reiaume d'Aragon.

[258] A.D.H.G., Frontès, I, s.n. A.D.H.G., Frontès, I, 8 (*Liber feudorum, censivum et obliarum*). BARRAU DE LORDEN, P. «Frontès-Juzet; histoire d'une commanderie au pays de Luchon». *Revue de Comminges*, t. LIX (1946). BARRAU DE LORDEN, P. «Frontès-Juzet; histoire d'une commanderie au pays de Luchon». *Revue de Comminges*, t. LX (1947)

Sociolingüistica

TÈRRA ARANESA, II Epòca, nº 2, pag. 167-175 an 2000

IDENTITAT, ACTITUDS, E POSSIBILITATS DE PROMOCION DERA LENGUA

Jordi Suïls, Àngel Huguet, Judit Janés e Enric Llurda
Universitat de Lleida

Introduccion:

Es dies 1 a 3 d'auents de 1999 se celebrèc en Bilbao era VII Conferéncia Internacionau de Lengües Minoritàries. En aguesta conferéncia, diuèrsi recercadors e tecnics en planificacion lingüistica procedenti de lòcs plan diuèrsi discutien, coma en edicions anteriores, sus era possibilitat de promocion e de continuïtat de lengües minorizades que se trapen en situacions plan desparières enter eres, tamb istòries e tamb dinamiques que non tostemp son de bon comparar.

En generau, conferéncies d'aguest estil servissen entà difóner e escambiar informacion sus contèxtes sociolingüistics diuèrsi, mès en nivèu teoric raraments apòrten guaire.

Era dinamica que pòrte a ua lengua a deishar d'èster parlada ei plan semblanta en toti es casi, e es excepcions, que d'un aute costat non son pas pògues, ara fatalitat que cau demorar en partir d'un contèxte que non favorís ara lengua minoritària s'expliquen en generau en base a circonstàncies que justaments hèn que non i age pas possibilitat de redusir toti es casi a un encastre generic estandard.

En quaussevolh cas, era contribucion de Joshua Fishman en començament dera conferéncia metec en cèrta manèra es referéncies que cau auer presentes ara ora de hèr accions en favor des minoritats lingüistiques e ara ora d'explicà-se era dinamica deth cambi de lengua.

Dues causes importantes que cau arretier: era prumèra ei que i a foncions qu'era lengua desvolope que son mès cruciaus que d'autes, e quaussevolha accion que non compde tamb açò pòt derivar en ua pèrta d'energies importanta; era dusau ei que non i a pas arren a hèr en favor d'ua lengua es parlants dera quau se remissen a transmeté-la as sòns redescendenti. Atau, resulte un pèrta d'esfòrci persutar a promocionar era lengua ena escòla se es pairs non la transmeten pas as hilhs coma lengua mairau. En condicions normaus, es lengües se transmeten de manèra espontanèa e non planificada, e era escòla sonque pòt èster ua empara, jamès un substitutiu, entad aguesta dinamica.

Dera madeisha manèra, s'es condicions pòrten ath hèt qu'es pairs persuten a transméter era lengua as hilhs, aguesta sonque despareisherà s'es nivèus de natalitat son tan baishi que non i a hilhs a qui transméter era lengua. Ei per aguesta encausa qu'era desparicion d'ua lengua ei relativaments aisida, mès non tostemp tant aisida coma poiríem pensar e, en tot qu'era

sua transmission non demore interrompuda en 100% des casi, se balhe era possibilitat que subervisque indefinidaments.

S'endónvie, donques, que , autant de cara ara mantenença e espandiment dera lengua coma de cara ara inversion dera dinamica de cambi, es actituds des parlants, potenciaus o efectivi, son un punt centrau e basic, e açò pr'amor qu'autant en abandonament coma ena adesion entà ua lengua i a un causiment conscient ath deuant d'ues circonstàncies que trinquen er equilibri establit. Era promocion en ensenhament ei d'ua importància enorme, sustot en societats modèrnes a on era alfabetizacion ei implicita ena socializacion e a on era escòla pren era foncion d'assegurar es coneishements collectius basics tamb es que cau compdar.

Mès, talament coma auem dat a enténer mès tà naut, era importància deth sòn ròtle non sonque derive deth hèt qu'òbre coma transmissor dera lengua. Autant coma açò, ei important eth hèt qu'er aprentissatge formau dera lengua minoritària derive facilaments en actituds positives entad aguesta lengua. Era relacion enter actituds e coneishement non ei claraments causa-efècte; hè de mau díder qué pòrte a qué, mès ei evident qu'actituds positives favorizen er aprentissatge e qu'eth coneishement favorís es actituds positives, d'ua manèra tau qu'era promocion dera lengua pòt facilaments entrar en ua progression o ua regression relativaments rapides.

Actituds e lengua:

Qué entenem per actituds? En generau, totes es definicions que ne coneishem presenten uns trèts comuns:

a) eth sòn caractèr multidimensionau: agropen amiaments congnitius (organizacion deth coneishement), afectius e conductuaus (son intermieiàries e organizadores enter es objèctes o estimuls e es responses que i balham);

b) que, atenut aguest darrèr aspècte, se era actitud càmbie tanben càmbie er amiament.

Era definicion de Lamberth (1982) assage d'integrar es diuèrsi punts de vista: «ua responsa evaluativa, relativaments establa, en relacion tamb un objècte, qu'a components o conseqüéncies de tipe cognitiu, afectiu e probablaments conductuau» (citat per Garzón, 1985:11). Mo-n'encuedam de qu'era definicion de Lamberth (1982) non hè ua auta causa que simplificar er esquèma en tot resòler eth problèma terminologic de hons.

Un aute aspècte qu'a estat senhalat ei qu'es actituds se trapen a miei camin enter era blossa percepcion e era reaccion puntuau a determinadi hèts, ei a díder qu'ena percepcion i a implicita ua organizacion en sens que i a cèrtes causes mès relevantes e d'autes de mens relevantes. Era percepcion madeisha pòt èster ua compausanta culturau, non simplaments fisic. En aguest sens, ua cultura pòt establir ua organizacion particulara de çò que resulte sociauments adequat. Parlam, alavetz, de valors. Mès aguesti pòden entrar en formulacions mès complèxes de tipe ideologic. Un valor coma era justícia pòt entrar en formulacions ideologiques desparières. Non ei çò de madeish parlar de justícia en un sistèma marxista d'idèes que parlà-ne en un contèxte ideologic neoliberau. Açò tanben suggerís qu'es valors pòden èster ordenadi de manères diuèrses en cada contèxte: era justícia en relacion tamb er orden sociau pòt aucupar lòcs desparièrs entàs marxistes e entàs neoliberaus.

En realitat, açò ei mès complèxe, pr'amor que en parlar de percepcions non sonque cau parlar de valors o d'ideologies,

senon tanben de percepcions basiques (practicaments de tipe biologic) coma pòden èster seguretat-perilh, luenhesa-proximitat, eca.

En base ad aguesti factors, es hèts sociaus pòden èster visti positiva o negativaments, mès açò non implique pas que, atenuda eth existéncia d'uns factors de hons determinables, tostemp que quauqu'un se trape tamb un hèt F aurà ua responsa R parièra. Atau, per exemple, non tostemp toti es individus que partatgen uns valors sociaus auràn era madeisha responsa a un madeish hèt.

En consequéncia, cau pensar que i a bèra sòrta d'intermediacion enter ues percepcions fòrtaments fixades, determinades pes valors partatjadi, pera ideologia, o per d'auti factors mès basics, e ues responses tostemp variables a uns madeishi hèts,responses que prenen eth biais d'actuacions o d'opinions.

Aguest ròtle d'intermediacion ei çò qu'atribuim as actituds. En aguest punt, era intermediacion pòt recéber era incidéncia de factors de contèxte (ambient collectiu, biografia personau, eca.)[1].

Es actituds pòden obrar en sens de balançar contradiccions, per açò ei tostemp interessant de detectar es contradiccions enter es arguments qu'es informants hèn a servir enes enquestes d'actitud, encara qu'es contradiccions sòlen presentar un biais complèxe.

Per exemple, en ua entrevista tamb informants castelhanofòns aranesi se demanaue era opinion sus era possibla exigéncia de saber aranés entà trabalhar ena Val.

Automaticaments didien qu'açò non estarie ben. Quan se demanaue sus ua exigéncia semblanta en relacion damb eth francés o er anglés era actitud ère justaments contrària. Quan se hège notar era contradiccion, per tota responsa s'obtiege «bueno, pero es un caso diferente» o parafrasis d'aguesta afirmacion, sense (voler) balhar mès arguments. En realitat, era contradiccion que semblen manifestar es informants non ei çò que semble a prumèra vista: resulte clar qu'ua exigéncia aplicada ar aranés non ei comparable a ua auta d'aplicada ar anglés. Aguesta diferéncia ei coerenta tamb eth contrast que i a enter es status e es utilitats practiques de cadua des lengües. Era situacion contradictòria, en aguest cas, ei enter eth judici des informants e çò que se supause qu'està ben vist sociaument: s'es institucions favorizen es actituds positives cap a ua lengua que non apòrte guaire en tèrmes practics, ei aisit que mos trapem manifestacions d'actitud positiua que non agen un reflèxe ena actuacion lingüistica.

Se pòt aufrir er exemple d'un test d'actituds (lo podetz consultar dirèctament en Romaine,1989: 315) a on se prepausaue as informants que convencessen a ua auta persona que determinada causa objectiuaments engüejanta ère en realitat esvaganta. A uns informants se les balhaue un dollar coma prèmi, a d'auti vint dollars. Quan se demanèc

[1] Era complexitat de çò que didem pòt èster exemplificada. Imaginem que ues persones mòstren ua actitud racista. Era actitud racista se poirie díder qu'ei ua intermediacion enter ua ideologia damb components mès o mens racistes e ues opinions formulades en afirmacions coma «no m'agrades es neri/ es mòri/es esquimaus». Mès era adscripcion a ua ideologia racista pòt èster un a posteriori: se pò dar eth cas qu'ua persona subscrigue arguments racistes entà justificar ua actitud racista que en vertat respon a un sentiment de miaça o de manca d'estabilitat o de manca de comoditat enes convencions sociaus tradicionaus, o tanben pòt auer coma motivacion darrèra eth resultat d'ua educacion de caractèr autoritari a on era afirmacion dera personalitat ei basada ena afirmacion d'ua jerarquia arbitrària, eca.

[2] Sus era teoria dera dissonància, campatz en Festinger e Carlsmith (1959).

as informants se les auie semblat qu'er experiment auie estat interessant, es que se mostrèren mès satisfèti sigueren es qu'auien recebut un dollar coma compensacion.

Açò siguec interpretat cossent tamb era Teoria dera dissonància,[2] que preditz qu'eth cambi d'actitud serà mès gran coma mès contradiccion i age enter er amiament e es conviccions prèvies. De sòrta qu'es actituds se hèn cargue de trapar ua coeréncia intèrna enter es motivacions e es actuacions.

Segon Romaine (1989), er exemple contraditz era conclusion aportada en Baker (1988), segon era quau eth cambi d'actitud (de negatiua a positiua) entara lengua minorizada ei mès grana coma mès grana ei era guanhança qu'es parlants pòden obtier en aprené-la e parlà-la. En realitat, era interpretacion de Romaine (1989) pòt èster perfèctaments reformulada en tot díder que, coma mès baisha ei era compensacion en tèrmes socioeconomics qu'era lengua minorizada pòt aufrir, mès gran a d'èster eth cambi d'actitud de qué s'a besonh entà adoptà-la.

Mès es informants de qué parlàuem mès tà naut non manifèsten pas ua actitud negativa entara lengua minoritària, e era resisténcia a manifestà-se claraments en còntra dera sua promocion ne balhe idèa. En aguest cas ei evident qu'era promocion institucionau non condicione activaments er us: semble clar que cau un cambi actitudinau mès fòrt entà balançar eth hèt qu'era lengua minoritària non ei productiva en tèrmes practics, e aqueth cambi se poirie veir favorizat pera presèncía de factors extèrns qu'er individu considerèsse pro importanti.

Eth cas aranés, mès tanben eth cas catalan, son contèxtes que pòden aportar illustracions de çò que didem. Woolard (1992: 183 e seg.) expause com era prumèra generacion des immigranti castelhanofòns en Catalonha mòstre ua mès grana facilitat entà adoptar eth catalan, encara que sigue dejós era condicion d'arrenonciar a determinadi hilats de relacion abituau. Sabem qu'aguesta sòrta d'opcions, sustot quan non trapen pas era compensacion aisida dera promocion sociau de qui les pren, sòlen anar acompanhades dera exteriorizacion d'un cambi d'actitud en sens positiu entara cultura representada pera lengua que s'adòpte coma pròpria.

Aguesta sòrta de manifestacions actitudinaus ei en part explicable, en cas de Woolard (1992) coma en nòste, a partir deth besonh, entenut mès o mens inconscientaments, de trapar uns referents de grop a on redefiní-se.

Un trabalh de camp en contèxte aranés:

Coma sabem, er occitan a estat objecte de promocion ena escòla aranesa enes darrèri ans, tamb auanci importanti ath torn der an 1987 e der an 1996. Entà mieis des ans 80 se meteren en marcha tres línies d'escolarizacion de 3 a 8 ans d'edat: segon eth modèu, es pairs podien causir era lengua veïcular dera escòla entàs sòns hilhs (occitan, catalan o castelhan). Entara mieitat des ans 90, es tres línies demorèren finaument unificades en ua de soleta en occitan. Aguesta promocion en ensenhament arrespon a un besonh urgent d'esténer eth coneishement dera lengua autoctòna de cara a favorizar era transmission intergeneracionau dauant eth pes creishent deth castelhan e deth catalan enes darrères annades: es chifres de nombre de parlants d'occitan ena Val d'Aran non son pas en absolut exactes mès hèn pensar en aproximadaments un 40% dera populacion en ensemble, un percentatge que serie inferior enter era populacion mès joena.

En nòste shantièr hérem ua

aproximacion as actituds sus era lengua autoctòna que mòstren es joeni dera Val d'Aran. En concret, mos fixèrem en ròtle que jògue era lengua ena definicion dera identitat estacada ath territòri e en quina mesura se considere de besonh parlar occitan entà èster prenut per aranés.

Volguérem saber com ère vist açò enter eth grop que nosati nomentam des «autoctòns» (persones d'ascendéncia aranesa que parlen era lengua autoctòna). Parlèrem sustot tamb persones que consideràuem comprometudes en diuèrses mesures tamb era defensa dera cultura autoctòna. Entrevistèrem tanben bères persones de dehòra d'aguest grop (hilhs d'immigranti que parlauen o que non parlauen occitan) entà contrastar es punts de vista. En totau entrevistèrem a vint-e-cinc persones, sustot d'edats enter 20 e 30 ans, mès sense deishar de costat persones mès joenes ne persones de mès de trenta ans tamb hilhs. En ua des entrevistes, era prumèra qu'amièrem a tèrme, prenec part un grop de sèt persones, d'edats enter 20 e 29 ans, qu'auien d'ajudar a fixar es punts basics entà ua recèrca sus actituds, aqueri punts que compdauen tamb mès acòrd ena definicion dera ligadura enter lengua e territòri e tanben aqueri que balhauen lòc a diferéncies clares.

En tot tocar ara relacion enter edat e contactes tamb era lengua, i a un hèt important que cau notar: en generau, eth grop qu'ei ath delà des trenta ans (neishudi abantes de 1968) non a auut escolarizacion tamb preséncia d'occitan; era sua lengua veïculara ena escòla siguec basicaments eth castelhan. Mès en dus des casi se tracte d'informants tamb hilhs petiti escolarizadi enes ans 90 tamb er occitan coma lengua veïculara; ua causa que, coma veiram, condicione era sua percepcion sus era lengua. Per còntra, es informants de mens de 30 ans òc qu'an auut contacte tamb er occitan, encara que coma lengua objècte d'ensenhament (normauments dues ores per setmana) e non pas coma lengua veïculara de contenuts. Aguesta diferéncia balharà lòc a un contrast aparentaments paradoxau enter es dus grops d'informants.

Explorèrem es actituds ath long de tres èishi a on plaçar es tipes de valoracions qu'es parlants pòden hèr dera lengua: avaluacions sus era estructura e vitalitat dera lengua; sus eth ròtle des institucions e eth des individus; sus era lengua coma expression de solidaritat, coma simbèu de grop.

Lèu mos encuedèrem de qu'es tres aspèctes van implicadi, en sens de que, per exemple, es parlants que considèren inviable era creacion d'un esturment lingüistic unitari sòlen méter er accent enes diferéncies dialectaus; aguesta concepcion empedís qu'era lengua foncione coma productor autonòm de cultura e, donques, en devalue eth ròtle coma identificador de grop.

Atau, un des informants questionaue es possibilitats de foncionament der aranés cossent tamb ua normativa clara:

JA97HAC : hè molt de temps er aranés non s'a escrit e s'a parlat en lòcs molt separats, diguéssem. Ara madeish un vielh de Canejan damb un vielh de Bagergue, les metes amassa e s'entenerán perque s'entenerán, mès er aranés que te pòt parlar cada un... Alavetz, qué passe? Qu'eth senhor X a intentat de díder: «guarda, agarri ues paraules d'aqueres qu'estàn ben e es autes que tanben me semble qu'estàn ben... Que non son agarrades d'autes idiòmes, e les amassi». E qué passe: quan i a ua paraula de Pujòlo que la diden en Baish Aran diden «e!».

JA97DEA: mès aquerò son paraules compdades.

JA97DCA: ei coma eth catalan: i a

eth catalan de Lhèida, eth de Girona...

JA97HAC: aquerò ei normau. En un... Non sai guairi son en Catalonha... Mès en sies mil persones que i aigue tres lengües diferentes...

JA97DCA: ath contrari. Jo creigui qu'ei molta mès divers... I a mès paraules.

Observam que JA97DCA e JA97DEA minimizen era importància des diferéncies dialectaus ena lengua. Per còntra, JA97HAC les considère un trebuc. Non podem pas deishar de veir ua coeréncia enter aguest contrast enes judicis sus es diferéncies dialectaus e eth contrast que i a en çò que tòque ara importància que se balhe ara preséncia dera lengua en ensenhament:

JA97HAC: jo çò que digui ei: ua causa ei era diversitat e ua auta çò que dides de portà'c tar aranés...

JA97DCA: e per qué non? Coma a jo de petita me portauen en castelhan e me hègen era classe d'aranés e era classe de catalan.

JA97HAC: mès non ei diversitat. Vas a apréner tot çò que son matematiques, ciéncies... (...). M'ac aprenerè, mès dempús non me'n brembarè com se diden en catalan (...). Alavetz quan gesquen d'aciu es chavals aqueri...

I a un clar contrast enter JA97HAC e JA97DCA, en sens qu'eth prumèr informant ve er ensenhament en aranés coma un problèma entar aprentissatge des autes lengües, que se considèren mès importantes quan se vò accedir a estudis superiors dehòra dera Val. Se poirie díder qu'es dus informants son aparentaments d'acòrd ena valoracion positiua deth multilingüisme, mès, en tot qu'eth prumèr establís ua jerarquia a on era lengua autoctòna aurie de demorar restringida ara colloquialitat, eth dusau considere aguesta lengua coma valabla entàs usi mès formaus der ensenhament sense damnatge des autes lengües.

Es percepcions sus era vitalitat dera lengua son tanben importantes ena mesura qu'era lengua ei vista coma identificador de grop. Aqueri que ven era lengua coma importanta ena identitat territoriau sòlen víuer de manèra especiaument dramatica era percepcion dera pèrda de vitalitat: era regression entara desparicion dera lengua ei de hèt ua regression entara desparicion deth grop. Cossent tamb aguest tipe d'actitud, era leiautat lingüistica ei nautaments valorada:

Èster aranés, tà jo ei ua causa bona. Tà jo ei un onor parlar aranés. E se sabessa mès lengües, encantat. Era lengua mèrque molt en ua persona tà díder s'ei... Encara que pàrligue pòc ei aranés. Non parlar arren, ja, encara qu'àgigue neishut ací, non se li ve... Non la trapi... M'entenes? Pura... Aranés pur... Quant a amic igual, mès... Faute auer ganes de parlar e de... Èster d'ací, nèisher ací, víuer ací e non parlar er aranés ei un crim. (H18AC)

E er abandon dera lengua deth grop per part de bèri parlants ei jutjada plan negatiuaments:

Ja ei eth *colmo* que s'intente qu'er aranés s'ensenhe en còle e i aigue pròpria gent aranesa que non ac volgue. Ja ei eth *colmo* des *colmos*. E i trapes gent aranesa e dides: «òstia». Ei allucinant, ei allucinant. Era gent de dehòra, òc, ac comprenes. Mès tanpòc ac comprenes guaire, perque se arribes en un lòc que i a ua lengua diferenta, encara que non t'agrade intenta adaptà-te, mès non te nègues en redon a qu'era gent s'adapte. (H18AA)

Observam, en aguest sens, qu'es informants que se trapen peth dessús des 35

ans e an hilhs petiti que seguissen ensenhament en occitan se mòstren mès optimistes qu'auti informants per dejós des 30 ans. Aguesti darrèrs, coma didíem ath començament, an auut un contacte precari tamb era lengua pròpria ena escòla e mòstren ua actitud plan mès defensiva. Aguesta actitud defensiva respon a ua percepcion de qu'era escòla non ei pas capabla de balançar eth pes sociau deth catalan e deth castelhan deuant der occitan, pr'amor qu'aguesta darrèra lengua i é tractada coma ua assignatura mès:

En la escuela que lo enseñen sirve para que se aprenda, no para que se utilice más. Primero, segundo y tercero de BUP, tres años (...). Nos lo sabemos de pe a pa. (H19AE)

Ei clar qu'aguesta sòrta de tractament dera lengua ena escòla a ua incidéncia fòrça baisha en us: n'assegure eth coneishement, era capacitat de hèr servir era lengua, mès non hè pas esténer es usi dehòra deth madeish ambit escolar. Era lengua de comunicacion enter individus (companhs de classe) que se coneishen de petiti se fixe per autes vies, e s'aguesta lengua de comunicacion abituau non ei er occitan en un prumèr moment, resulte plan malaisit calà-la-i mès tard. H18AC, un informant que se mostraue plan militant en favor dera lengua autoctòna, exprimie tamb dramatisme aquera circonstància en demanà-li se i auie gent que, en tot auer aprenut occitan tamb era familha, parlauen en castelhan enter eri:

Jo madeish; a estat un error mès... Damb casi toti es aranesi parli aranés e damb H19AC parli castelhan. Se ath prumèr moment a ua persona li parles aranés te contestarà en aranés e demorarà atau tà tota era vida.

En cambi, era percepcion que trapam en informants tamb hilhs petiti qu'an er occitan coma lengua veïculara ena escòla ei qu'eth hèt d'èster escolarizadi en occitan hè qu'aguesta vengue a èster era sua lengua abituau de comunicacion. En conseqüéncia, era vedença sus era vitalitat dera lengua ei mens pessimista:

Jo è ua companha qu'ei de dehòra dera Val e jo parli castelhan damb era e era parle castelhan damb es sòns hilhs, mès eth mèn mainatge e eth sòn, ara, parlen aranés. (D35AC)

Açò condicione tanben eth ròtle que cada grop autrege as institucions: ath temps qu'es informants mès grani se mòstren satisfèti tamb era promocion qu'era lengua a recebut enes darrèri ans, es joeni non ven en açò un auanç clar. Era preséncia dera lengua ena escòla qu'eri an viscut non ei pas vista coma un motiu sufisent entà hèr qu'era gent la parle. En conseqüéncia, bèri uns d'aguesti darrèrs demanen mesures coercitives (basicaments condicionar er accès ath trabalh en foncion deth coneishement dera lengua) que son vistes coma negatiues pes individus que son d'extraccion sociau castelhanofòna. Es qui, d'aguesti darrèrs, non parlen occitan diden que se sentirien agredidi en ua situacion a on les obliguèssen a parlà-lo; es qui lo parlen se meten eri madeishi coma exemple de voluntarisme, en còntra des imposicions. Ei clar que, ena mesura qu'era lengua recep un ròtle mès important coma definidor dera identitat, e ena mesura que non i a ua percepcion que balhe lòc a optimisme en çò que tòque ara vitalitat dera lengua, eth contrast enter es dus actituds se hè mès clar, talament coma se ve en aguest dialòg, enter ua informanta de lengua mairau occitana e ua auta de lengua mairau castelhana. Era dusau parlaue castelhan tamb era anteriora mès, coma se ve, podie mantier era convèrsa en occitan:

D18AA: cau obligar un shinhau ara gent a auer uns coneishements d'aranés.

D18CE: jo non obligaria ad arrés a parlar aranés. Ei quan li agarres hàstic: «si me obligan, aún menos». Com se jo me'n vau tà dehòra, en Aragon, e m'obliguen a apréner patués... Ei ua causa qu'as de sénter.

D18AA: era, com qu'es sòns pares son de dehòra, dilhèu ac ve d'ua auta manèra. Jo ac veigui ben, com ua manèra entà qu'era gent parle aranés e se botge un shinhau mès per aranés, igual que te demanen informatica o inglés...

Aguestes diferéncies van relacionades tamb era consideracion variabla que s'autrege ara lengua enter es desparièrs components deth discors sus era identitat, basicaments: ascendéncia (èster o non pas de familha autoctòna); lòc de neishement (èster neishut o non pas en territòri); lengua (parlar o non era lengua deth territòri).

Es tres an anat implicadi ena concepcion costumau d'apartenença ath territòri (ascendéncia autoctòna e neishement en Aran an determinat tostemp eth hèt d'èster aranés; era lengua autoctòna i ère implicita e non i auie besonh d'objectivar aguest hèt). Eth naut nombre de maridatges o de cobles mixti en procedéncia geografica (ua persona aranesa damb ua auta d'immigranta) enes darrèri ans a hèt insegur eth critèri d'ascendéncia, pr'amor qu'era familha ei cada còp mès «barrejada» en çò que tòque a lòc de procedéncia. Era alternativa ei entrar en judicis pòc valables sus qui ei mès aranés en foncion dera «puresa» des ascendenti... Afortunadaments, es que hèn sòn aguest darrèr tipe de discors son claraments molt pògui.

Mès era identitat pòt èster negociabla e redefinibla. En Aran coma en d'auti lòcs, es occitanofòns (que en generau ne son per transmission familhara) an era opcion de méter er accent en ròtle dera lengua, e encara mès ena mesura qu'es non occitanofòns an començat a aplicar un critèri ample, en tot préner eth lòc de neishement coma decisiu sus qui ei aranés (causa que, coma podem imaginar, as uelhs des autoctòns hè entrar en crisi ua part importanta dera ligadura costumau tamb eth territòri). Era lengua, donques, se presente coma possible element nauèth, e damb un rendiment fòrça naut, en centre deth discors identitari. Lengua e identitat s'estaquen era ua ara auta e vien indissociables: era identitat demane era lengua entà definí-se e, mancada en bona par de rendiment sòcioeconomic, era lengua demane eth sentiment identitari entà auer rason d'èster. Coma en principi dera bicicleta (córrer entà no quèir e mantier er equilibri entà poder córrer), se ua des dues manque era auta demore desemparada.

Era crucialitat d'aguesta implicacion ei claraments percebuda per bèri informants, d'aciu era implicacion personau e era passion ena defensa per part des qu'an er occitan coma lengua mairau mès que se ven a eri madeishi de mès en mès en clara minoritat, e d'aciu era importància que pren era percepcion sus era vitalitat dera lengua per part d'aguesti individus.

Deth pessimisme en çò que tòque ara vitalitat dera lengua ne derive, alavetz, ua demanda de mesures sociaus entara sua estenuda, e d'aguesta demanda, que non ei partatjada per toti es sectors, ne derive ua situacion conflictiva.

Ignoram se era actitud optimista en çò que hè ath ròtle dera escòla, qu'auem vist manifestada per informants tamb hilhs en edat d'escolarizacion, ei reauments justificabla en base a hèts objectivi, mès ei clar qu'era resolucion deth conflicte passe per ua preséncia nauta dera lengua minoritària ena escòla (preséncia que, maugrat tot, encara ei ben segur insufisenta) que garantisque qu'er

occitan non ei mens coneishut qu'es autes lengües en sòn territòri pròpi e que pogue balançar en part era percepcion de perilh sus era vitalitat dera lengua, ath temps que facilite era adopcion dera lengua autoctòna coma pròpia, tanben en usatge, per part des immigrants. Plan probablaments, aguesta mesura non ei pas pro entà garantir era estenuda sociau der ús der occitan, mès era abséncia d'aguesta mesura assegure qu'era rèsta de mesures implicites en prètzhèt de planificacion non foncionaran pas per molt que s'apliquen, includida era promocion d'actituds positives e non conflictives entath multilingüisme.

Referéncies bibliografiques:

BAKER, C. (1988): *Attitudes and Language*, Multilingual Matters: 83.

FESTINGER, L. i CARLSMITH, J.M. (1959): «Cognitive consequences of forced compliance», *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 54, 369-74.

GARZÓN, A. (1985): *Dimensiones del conocimiento social*, Promolibro, València.

LAMBERTH, J. (1982): *Psicología social*, Pirámide, Madrid.

ROMAINE, S.(1982): *Bilingualism*, Blackwell, Oxford.

WOOLARD, K. A. (1992): *Identitat i contacte de llengües a Barcelona*, La Magrana, Barcelona.

TÈRRA ARANESA

Butletin de soscripcion

Entà soscriué-se cau aumplir aguest butletin e tornà-lo ena:

Fondacion Etnologica dera Val d'Aran
Carrèr Major 26 (Tor deth Generau Martinhon)
25530 Vielha
Prètz soscripcion: 3.000 pts

Nòm.....
Institucion.....
Cargue.....
Adreça.....
Pòble.....
País.....**Telefon**.....

(data e signatura)

TÈRRA ARANESA

Butletin de domiciliacion bancària

Senhors,

Les arregraïrè que damb cargue ath mèn compde/libreta atenguen es recebuts que presentarà era Fondacion Etnologica dera Val d'Aran entath pagament dera mia soscripcion ara Revista TÈRRA ARANESA

Titular deth compde.....
Banc / Caisha.....
Num. Compde .....**Num. Libreta**.....
Agéncia.....
Pòble.....

(data e signatura)